

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ- ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ REM KOOLHAAS

ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ ΟΡΕΣΤΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ: ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2017

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

**Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
- ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ REM KOOLHAAS**

ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ ΟΡΕΣΤΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ:

ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2017

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ- ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....6

A. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....7

A.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....10

A.2: Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.....10

A.2.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....10

A.2.2: ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ.....11

A.2.3: ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ.....12

A.3: ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΕΚΦΡΑΣΤΩΝ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ.....13

A.3.1: Charles Sanders Peirce (1842-1914).....13

A.3.2: William James (1842-1910).....13

A.3.3: John Dewey (1859-1952).....14

A.3.4: George Herbert Mead (1863-1931).....14

A.4: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ.....15

A.5: ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....15

A.5.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....15

A.5.2: ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.....15

A.5.3: ΟΙ ΔΥΟ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ: RICHARD RORTY ΚΑΙ JOHN RAJCHMAN.....18

A.5.3.1: Richard Rorty.....18

A.5.3.2: John Rajchman.....20

B. Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.....23

B.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....26

B.2: Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟ.....26

B.3: ΣΥΝΕΔΡΙΟ *HOW MODERN IS DUTCH ARCHITETURE*.....29

B.4: Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ.....30

B.4.1: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ “THINGS IN THE MAKING”.....30

B.4.2: ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ.....32

B.4.3: Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΣΤΟ ΝΕΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟ.....34

B.5: Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....36

B.5.1: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΩΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑ.....36

B.5.2: Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ RICHARD RORTY ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ.....37

B.6: ΤΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ JOHN RAJCHMAN ΚΑΙ GILLES DELEUZE.....38

Γ. Ο ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ.....41

Γ.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....44

Γ.2: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....44

Γ.2.1: Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΝΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟ ΤΟΠΙΟ.....44

Γ.2.2: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΟΝΤΕΡΝΙΚΟΤΗΤΑ.....45

Γ.3: ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ.....48

Γ.3.1: ΟΛΛΑΝΔΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....48

Γ.3.2: ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ...49

Γ.3.3: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΕΣΜΕΥΣΗ.....51

Γ.4: ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ.....52

Γ.4.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....52

Γ.4.2: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ SITE SPECIFIC - Ο ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΣΥΜΒΑΝ.....52

Γ.4.3: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ.....53

Γ.4.4: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΗΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ.....57

Γ.4.5: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΜΗΣ.....61

Δ. REM KOOLHAAS ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....63

Δ.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....66

Δ.2: ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ.....66

Δ.3: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....67

Δ.3.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....67

Δ.3.2: *Delirious New York* [1978].....67

Δ.3.3: S,M,L,XL [1995].....68

Δ.3.4: Bigness [1995].....68

Δ.3.5: Generic city [1995].....69

Δ.3.6: Harvard design school guide to shopping [2001].....70

Δ.3.7: Junkspace [2002].....71

Δ.4: ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ...72

Δ.4.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....72

Δ.4.2: Η ΜΟΡΦΗ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ.....72

Δ.4.3: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ.....74

Δ.5: ΠΑΡΑΔΕΙΜΑΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ: Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ SEATTLE.....76

Δ.5.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....76

Δ.5.2: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΚΟΥ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ.....77

Δ.5.3: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.....77

Ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....80

Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....88

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....84

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία, θα εξερευνηθούν οι σχέσεις που έχει το φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού και οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αυτό παράγει, με τα έργα των αρχιτεκτόνων της σύγχρονης ολλανδικής πρωτοπορίας και ειδικά του αρχιτέκτονα Rem Koolhaas και του γραφείου του O.M.A.

Το ερευνητικό ενδιαφέρον της εργασίας, εστιάζεται στον τρόπο με τον οποίο ο Πραγματισμός, ένα φιλοσοφικό ρεύμα του τέλους του 19ου αιώνα και οι σύγχρονες ερμηνείες του, (Νεοπραγματισμός), εμπλέκονται με τη σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία, επιχειρώντας να αντιμετωπίσουν το χάσμα που υπάρχει μεταξύ της αρχιτεκτονικής θεωρίας και της αρχιτεκτονικής πρακτικής από την δεκαετία του 60', μέσα από τη δημιουργία μίας "θεωρίας της πρακτικής".

Η εργασία θα κινηθεί σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη θα αναλυθούν οι ιδέες και τα ρεύματα του φιλοσοφικού Πραγματισμού και του Νεοπραγματισμού. Στη δεύτερη θα εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους αυτό το φιλοσοφικό ρεύμα εμπλέκεται με την αρχιτεκτονική σκέψη, μέσα από την μελέτη μιας σειράς συνεδρίων, που διεξήχθησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 90', μέχρι και το 2000, σε Ολλανδία και Η.Π.Α και επεξεργάστηκαν αυτή την σχέση. Στην τρίτη ενότητα, θα διερευνηθούν οι σχέσεις του Πραγματισμού με τη σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία και θα αναλυθούν οι θέσεις και οι σχεδιαστικές πρακτικές που διαμορφώνονται. Η τέταρτη ενότητα, θα εστιάσει στο έργο του αρχιτέκτονα Rem Koolhaas και του γραφείου του OMA και θα εντοπίσει τις σχέσεις που έχει με τον Πραγματισμό. Τέλος, θα επιχειρηθεί να απαντηθεί το ερώτημα, του πώς και γιατί συνδέεται ο Πραγματισμός με την ολλανδική αρχιτεκτονική και τι προσφέρει αυτή η συνάντηση στον αρχιτεκτονικό λόγο και την πρακτική ευρύτερα.

A. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Η πόλη του Σικάγο, 1903

Οι δίδυμοι πύργοι πριν την 9/11

A.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο φιλοσοφικός πραγματισμός ορίζεται ως η φιλοσοφική αναζήτηση η οποία κρίνει τις ιδέες βάσει της λειτουργικής τους αξίας και της συνέπειάς τους επί της πραγματικότητας, ενώ επινοεί ιδέες, αμφισβητώντας τις δεδομένες πρωταρχικές αλήθειες και τα πρωταρχικά συστήματα του νοήματος¹. Ο φιλόσοφος William James τον ονομάζει “Cash value”, δηλαδή οι συνέπειες των ιδεών στην πραγματικότητα, η ανταποδοτικότητά τους στον πραγματικό κόσμο. Επίσης, οι πραγματιστές πιστεύουν ότι η γνώση είναι ένα προϊόν, μία κατασκευή, που σημαίνει ότι πρέπει να γίνουν κατανοητές οι διαδικασίες απόκτησής της και οι αξίες που έλκει². Με άλλα λόγια, ο Πραγματισμός ανέπτυξε έναν τρόπο σκέψης, ο οποίος τόνιζε την χρησιμότητα της φιλοσοφίας για την ανάλυση και την διαχείριση καίριων κοινωνικών, εκπαιδευτικών και πολιτικών ζητημάτων³.

Ο φιλοσοφικός πραγματισμός, γεννήθηκε στην Αμερική στα μέσα του 19ου αιώνα και συνδέεται με την σχολή φιλοσοφίας του Σικάγο. Αυτό το φιλοσοφικό ρεύμα, μέχρι και την δεκαετία του 30' διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην διαμόρφωση της αμερικάνικης φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής σχολής. Οι πιο σπουδαίοι διανοητές αυτού του φιλοσοφικού ρεύματος, είναι οι Charles Sanders Peirce (1842-1914), William James (1842-1910), John Dewey (1859-1952) και George Herbert Mead (1863-1931). Αυτή η ευδιάκριτα αμερικανική φιλοσοφία λοιπόν, εμφανίστηκε παράλληλα με τον βιομηχανικό καπιταλισμό και τον μοντερνισμό, σε μία εποχή όπου πλέον είχε ριζωθεί η έννοια του έθνους, του κράτους και της δημοκρατίας, σε Ευρώπη και Αμερική.

Σε ότι αφορά τον αρχιτεκτονικό λόγο, η συζήτηση για τον πραγματισμό, ξανάνοιξε και εισήχθει στην έρευνα της αρχιτεκτονικής στα τέλη της δεκαετίας του 70' από τον φιλόσοφο Richard Rorty και κλιμακώθηκε

το 90' και τις αρχές του 2000', κυρίως μετά από την διεξαγωγή δύο διεπιστημονικών συνεδρίων το 2000 στην Νέα Υόρκη, στα οποία συμμετείχαν αρχιτέκτονες, όπως ο Peter Eisenman, ο Rem Koolhaas, η Joan Ockman και κυρίως νεοπραγματιστές φιλόσοφοι, όπως ο Richard Rorty, ο Cornel West και ο John Rajchman.

Ο Richard Rorty, μέσα από το βιβλίο του *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979), ήταν ο πρώτος που πρότεινε μία νέα ανάγνωση των ιδεών του Πραγματισμού, καθώς πίστευε ότι η παραδοσιακή θέση της δυτικής φιλοσοφίας, κατά την οποία η γνώση περιλαμβάνει μία άμεση αναπαράσταση του κόσμου, (ο καθρέπτης της φύσης), ήταν παραπλανητική και απομάκρυνε την φιλοσοφία από τα πραγματικά προβλήματα του κόσμου.⁴ Την δεκαετία του 90' και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η ανθρωπότητα είδε τον κόσμο να αλλάζει ριζικά και τις αλήθειες που θεωρούσε ως δεδομένες να καταρρέουν. Γίνεται κατανοητό λοιπόν, ότι η συζήτηση για την επανα-ανακάλυψη των ιδεών του πραγματισμού, επέστρεψε σε μία μεταμοντέρνα παν-καπιταλιστική στιγμή, όπου έχουν απαξιωθεί κυρίαρχες φιλοσοφίες και συστήματα του 20ου αιώνα και οι αξιώσεις τους για αλήθεια, σε μία χρονική στιγμή όπου μία πιο ευέλικτη σχέση για την ερμηνεία της ταχύτητας των αλλαγών της πραγματικότητας χρειάζεται⁵. Η συζήτηση δηλαδή μετατοπίστηκε από το “How things are made”, στο “things in the making” και στο “a living understanding of the movement of reality” (William James).

A.2: Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

A.2.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάθε προσπάθεια που γίνεται με στόχο να καθοριστεί με ακρίβεια αυτό που ονομάζεται Πραγματισμός, φτάνει στο συμπέρασμα, ότι δεν πρόκειται για μία θεωρία με σαφή όρια, αλλά περισσότερο αποτελεί ένα φιλοσοφικό ρεύμα, που κλείνει στους κόλπους του διάφορες τάσεις

1 Joan Ockman, “what’s New about the “New” Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture”, *AV Monographs* 91 sept.-oct 2001 σελ.26.

2 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, Θεσσαλονίκη, 2009, σελ.292

3 Gavin Melles, Άρθρο “Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude”, *Collection # 03* - summer 2011 σελ.54.

4 *Ibid*, σελ.58.

5 Joan Ockman, “what’s New about the “New” Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture”, *AV Monographs* 91 sept.-oct 2001 σελ.26.

με κοινούς άξονες, οι οποίοι όμως δεν θα μπορούσαν να ταυτιστούν απόλυτα.⁶ Ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό όλων των πραγματιστών φιλοσόφων, είναι η κριτική στάση τους απέναντι στις βασικές αρχές της παραδοσιακής φιλοσοφίας και ταυτόχρονα μία στροφή του ενδιαφέροντος, προς την ανθρώπινη δράση.⁷

Το φιλοσοφικό ρεύμα του Πραγματισμού, γεννιέται μέσα από την προσπάθεια να δοθεί μία λύση στο πιο αρχαίο φιλοσοφικό πρόβλημα, αυτό της πηγής της γνώσης κατά κύριο λόγο ως απάντηση στις βασικές αρχές της ορθολογικής φιλοσοφίας και του εμπειρισμού. “Η απάντηση όμως που διαμορφώνεται από τους Πραγματιστές φιλοσόφους, δεν αποτελεί απλώς μία αντίδραση στα δύο μεγάλα φιλοσοφικά ρεύματα, αλλά είναι εμπλουτισμένη με νέα δεδομένα που προέρχονται από τον χώρο των θετικών επιστημών, της ψυχολογίας και γενικά των ανθρωπιστικών επιστημών”⁸. Για παράδειγμα, ο Charles Sanders Peirce, όσον αφορά την θεωρία της γνώσης, “επιχείρησε να συνδυάσει την μέθοδο του ορθολογισμού με αυτή του εμπειρισμού και να οδηγηθεί σε μία ποιοτικά διαφορετική λύση από τα δύο αυτά ρεύματα. Ταυτόχρονα, καθώς προχώρησε στη θεωρία του νοήματος και της επιστημονικής αλήθειας, κατάφερε να συγκεράσει την επιστήμη ως μέθοδο και ως αποτέλεσμα, με την έλλογη πράξη, χωρίς καμία από αυτές να προβάλλεται εις βάρος όλων των άλλων”⁹. Το βασικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του πραγματισμού, είναι η ενότητα γνώσης και δράσης, αξιών και εμπειρίας. Η γνώση συνδέεται με την δράση και παράγεται από την εμπειρία ενώ η αλήθεια προσδιορίζεται από τις πρακτικές δραστηριότητες.¹⁰

A.2.2: ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Οι νέες ιδέες του πραγματισμού θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως απόρροια των επιστημονικών ιδεών του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Ο

6 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.21

7 *Ibid*, σελ.25

8 *Ibid*, σελ.17

9 *Ibid*, σελ.19

10 Χαστάογλου, Βίλμα, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο - Κριτική ανάλυση*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ.89

Πραγματισμός εδραιώθηκε κυρίως λόγω τεσσάρων παραγόντων. “Ο πρώτος είναι η θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου, δηλαδή η πεποίθηση ότι στο ζωικό βασίλειο, δεν υπάρχουν σταθερά είδη, αλλά αυτά ακολουθούν μία εξελικτική πορεία στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν μέσα στο περιβάλλον. Η θεωρία αυτή είχε μεγάλες επιπτώσεις στον τομέα της φιλοσοφίας και εισήγαγε τις εξής τρεις ιδέες: (1) Η φύση πρέπει να αντιμετωπιστεί δυναμικά και όχι στατικά. (2) Η ανθρώπινη νόηση πρέπει να θεωρηθεί ως μέρος της φύσης. (3) Κατά συνέπεια, η ανθρώπινη νόηση θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως στοιχείο βιολογικό και να αντικατασταθεί η ιδέα του ‘είναι’ με το ‘γίνεσθαι’.” Άρα εκεί που υπήρχε μία στατική ερμηνεία για όλα τα πεδία που αφορούν στην ζωή, έπρεπε να βρεθεί μία θέση για την ιδέα του γίνεσθαι και της αλλαγής¹¹.

Ο δεύτερος παράγοντας εδραίωσης του πραγματισμού, είναι η ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών. “Ειδικά με την ανάπτυξη της θεωρίας της πιθανότητας και την υιοθέτηση των στατιστικών μεθόδων από πολλές επιστήμες, κλονίζεται ανεπανόρθωτα το ντετερμινιστικό μοντέλο ερμηνείας του φυσικού κόσμου. Έτσι δημιουργείται πιο έντονα η ανάγκη να συμπεριληφθεί στην εξήγηση του φυσικού κόσμου, δίπλα στη αιτιότητα και η έννοια της πιθανότητας και της απροσδιοριστίας”¹².

Ο τρίτος παράγοντας είναι η ανάπτυξη της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, όπως και η επίδραση των Εμπειριστών φιλοσόφων. “Εκεί όπου η γνώση στηρίζονταν στο κριτήριο των έμφυτων ιδεών και το πνεύμα θεωρούταν αυτοδύναμο και ανεξάρτητο από κάθε άλλον παράγοντα για την σύλληψη της αλήθειας, έπρεπε τώρα να αναγνωριστεί ταυτόχρονα και ο ρόλος των βιολογικών ψυχολογικών και κοινωνικών συνθηκών στη διαμόρφωση της γνώσης. Δηλαδή είχε αρχίσει να υποσκάπτεται το ορθολογικό μοντέλο ερμηνείας της ανθρώπινης νόησης”¹³. Ο τελευταίος παράγοντας εδραίωσης του Πραγματισμού, είναι η αποδοχή των ιδανικών της αμερικάνικης δημοκρατίας.

11 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.23

12 *Ibid*, σελ.24

13 *Ibid*, σελ.24-25

Α.2.3: ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ιδεών και τάσεων που αφορούν όλους του τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας γεννιέται ο Πραγματισμός, ως μία προσπάθεια αφομοίωσης των νέων τάσεων με βασική επιδίωξη του τον συμβιβασμό των αντιθέσεων, χωρίς ποτέ να προσκολλάται σε μία μόνον άποψη¹⁴. Ο στόχος αυτού του φιλοσοφικού ρεύματος, ήταν να αναλύσει κάποιες από τις πτυχές της σύγχρονης συνθήκης και να αναπτύξει μεθόδους με τις οποίες η φιλοσοφία θα την διαχειριστεί θετικά και με πρακτικό τρόπο. Όπως έχει προαναφερθεί, ο πραγματισμός δεν αποτελεί μία ομοιογενή θεωρία, αλλά μπορούν να εντοπιστούν κάποια γενικά στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν.

Ο αμερικάνικος πραγματισμός από την αρχή τοποθετεί τις αρχές της διαδικασίας απόκτησης γνώσης, πάνω στην εξέλιξη ζωντανών διεργασιών, καθώς τα είδη προσαρμόζονται έξυπνα στον περιβάλλον τους. Ο Καρτεσιανός διαχωρισμός μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, έχει μεταμορφωθεί από τον πραγματισμό με μία θεωρία της δράσης, στην οποία το υποκείμενο και το αντικείμενο ταυτόχρονα απαρτίζουν το ένα το άλλο. Δεν είναι πλέον το καθορισμένο υποκείμενο που υπερισχύει, αλλά η συνεργασία μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Αυτή η κοινωνική ιδέα της διαδικασίας ορίστηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 19ου αιώνα, από τον Charles Sanders Peirce, ως βασική προϋπόθεση της επιστημονικής του θεωρίας (“η λογική είναι ριζωμένη στις κοινωνικές διαδικασίες”)¹⁵.

Λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη, γίνονται εύκολα κατανοητοί οι λόγοι για τους οποίους ο Πραγματισμός ασκεί αυστηρή κριτική στην ορθολογιστική φιλοσοφία και ιδιαίτερα στη θεωρία της γνώσης του Descartes. Κύριο χαρακτηριστικό της καρτεσιανής γνωσιοθεωρίας, αποτελεί η πίστη στην ύπαρξη των έμφυτων ιδεών, οι οποίες είναι εγγενείς σε ένα πνεύμα παντοδύναμο και ανεξάρτητο από τους εξωτερικούς παράγοντες. Αντίθετα η πεποίθηση όλων των Πραγματιστών φιλοσόφων είναι, ότι το ατομικό πνεύμα του κάθε ανθρώπου, αποκομμένο από τις βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές συνθήκες δεν είναι δυνατόν να συλλάβει

την αλήθεια με ένα τρόπο ενορατικό.

Ο πραγματισμός διαμορφώνει, σε αντιπαράθεση με τον Ορθολογισμό, την θεωρία του ‘Φαλλιμπισμού’, δηλαδή της επαληθευσιμότητας, όπου η απόλυτη βεβαιότητα αντικαθίσταται από τον πιθανοκρατικό συλλογισμό. Σύμφωνα με την θεωρία αυτήν, είναι αδύνατο να κατακτηθεί η απόλυτη γνώση, διότι οι προτάσεις που την αποτελούν δεν είναι δυνατόν να βρουν απόλυτη επαλήθευση. Επίσης, ο πραγματισμός επιχειρεί να συνδέσει άμεσα την έννοια της γνώσης με αυτήν του σκοπού, μία βιολογική, ψυχολογική και κοινωνική ερμηνεία αντίθετη με τον θετικισμό¹⁶. Ο πραγματισμός λοιπόν, αποτελεί μία φιλοσοφία που δεν θεωρεί την αλήθεια ως κάτι αντικειμενικό και εστιάζει στο να εντοπίζει τις συνέπειες που έχουν οι αλήθειες οι οποίες θεωρούνται ως σωστές, όταν λαμβάνονται αποφάσεις. Εκατό χρόνια πριν ο James έγραψε ότι: “ένα πιστεύω είναι πραγματικό, εάν μας ωφελεί να το σκεφτόμαστε ως τέτοιο. Αποφασίζουμε ότι ο θεός υπάρχει και ότι ο ουρανός είναι μπλε, επειδή απλώς μας βολεύουν οι πρακτικές συνέπειες του να τα θεωρούμε ως αληθινά.”¹⁷ Ο James είχε θέσει το ερώτημα: “Τι διαφορά θα έκανε πρακτικά σε κάποιον εάν αυτή ή η άλλη έννοια ήταν πραγματική;”¹⁸

Ο πραγματισμός επίσης πρότεινε ότι, η ατομική δράση και η εμπειρία, αποτελούν την πιο ρεαλιστική βάση για να λαμβάνονται οι αποφάσεις. Σε αυτό το προσανατολισμένο στη δράση περιβάλλον, αναπτύχθηκε μία ανεξάρτητη σχέση της θεωρίας και της πρακτικής με την γνώση¹⁹. Συγκεκριμένα, αναπτύσσεται μία θεωρία του νοήματος, στην οποία διατυπώνεται η εσωτερική σύνδεση των εννοιών με την ανθρώπινη δράση, με τέτοιον τρόπο, ώστε να γίνει σαφής η φύση του νοήματος και της αλήθειας. Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί, ότι οι πραγματιστές εγκατέλειψαν την παραδοσιακή διχοτόμηση ανάμεσα στη γνώση και την πίστη και συνέδεσαν με έναν τρόπο εσωτερικό τη σκέψη με την πίστη

16 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ. 26

17 William James, από: Gavin Melles, “Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude”, *Collection # 03* - summer 2011, σελ. 56

18 *Ibid*, σελ. 56

19 Gavin Melles, “Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude”, *Collection # 03* - summer 2011, σελ. 56

14 *Ibid*, σελ. 25

15 Werner Sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs 91*, sept.-oct, 2001, σελ. 9.

και την πίστη με τη δράση, μέσω της έννοιας της συνήθειας²⁰. Τέλος, το επιστημονικό πείραμα, ως ένα αρχέτυπο της λογικής δράσης, έχει ανέκαθεν θεωρηθεί από τον κλασσικό πραγματισμό, ως ένα μοντέλο για την κατανόηση της συλλογικής συμπεριφοράς της κοινωνίας, ως διυποκειμενική κοινωνική χειραγώγηση της εξέλιξης, χωρίς όμως τον τελεσίδικο χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας²¹.

Άρα θα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά του Πραγματισμού ως εξής:

- Κρίνει τις ιδέες βάσει της λειτουργικής τους αξίας στον πραγματικό κόσμο.
- Πιστεύει στο επιστημονικό πείραμα, χωρίς όμως να του δίνει τον τελεσίδικο χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας.
- Αμφισβητεί τις δεδομένες πρωταρχικές αλήθειες και τα πρωταρχικά συστήματα νοήματος.
- Η γνώση θεωρείται ως μία κατασκευή, που σημαίνει ότι πρέπει να γίνουν κατανοητές οι διαδικασίες απόκτησής της και οι αξίες που έλκει.
- Η φιλοσοφία συνδέεται με την πράξη. Στόχος της η ανάλυση και η διαχείριση πραγματικών προβλημάτων.
- Στροφή του ενδιαφέροντος στην ανθρώπινη δράση και εμπειρία - εμπειρικός χαρακτήρας.
- Η πραγματικότητα δεν είναι ένα στατικό και ολοκληρωμένο σύστημα, αλλά μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται από αδιάκοπη αλλαγή και μετατροπή.
- Κριτική στάση στις αρχές της παραδοσιακής φιλοσοφίας, ειδικά

20 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.26

21 Werner Sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91), sept.-oct, 2001, σελ.9

του Ορθολογισμού και του Εμπειρισμού.

- Εξετάζει τα αποτελέσματα στην πράξη που έχουν οι αλήθειες, οι οποίες θεωρούνται ως σωστές κατά την λήψη αποφάσεων.

A.3: ΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΕΚΦΡΑΣΤΩΝ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

A.3.1: Charles Sanders Peirce (1842-1914),

Ο Charles Sanders Peirce ¹(* οι αριθμοί με κόκκινο χρώμα αναφέρονται στις ει-
κόνες), θεωρείται ως ο πατέρας του Πραγματισμού. Έγραψε πολλά φιλοσοφικά κείμενα
για την προσέγγιση της γνώσης, της αλήθειας και της πίστης και όλες αυτές οι προσεγ-
γίσεις του μαζί συνθέτουν το πλαίσιο των απόψεών του. Στην πραγματικότητα, ο Peirce,
δεν όριζε τον εαυτό του ως πραγματιστή και αυτός ο χαρακτηρισμός του δόθηκε από
τον William James. Ο Peirce πιστεύει στην επιστημονική μέθοδο και όρισε την κοινωνική
ιδέα της διαδικασίας, ως βασική προϋπόθεση της επιστημονικής του θεωρίας, "η λογική
είναι ριζωμένη στις κοινωνικές διαδικασίες"²². Στην πραγματικότητα, ήταν ο πρώτος
φιλόσοφος που διεξήγαγε πειράματα, χρησιμοποιώντας τεχνικές που συμπεριλάμβαναν
την τύχη μέσα σε αυτά.

Ο Peirce ανέπτυξε την θεωρία του Φαλλιμπαλισμού, (θεωρία της
επαληθευσιμότητας, θεωρία της τύχης), σύμφωνα με την οποία κάθε πρόταση, Εμπειρι-
κή ή επιστημονική και κάθε πίστη μπορεί να αποδειχθεί εσφαλμένη. Έτσι εγκαταλείπει
τις ιδέες της απόλυτης ακρίβειας, της απόλυτης βεβαιότητας και της απόλυτης καθολι-
κότητας και ό,τι αυτές θα μπορούσαν να αποδειχθούν από μία «έσχατη φιλοσοφία»²³.
Έβλεπε λοιπόν την πραγματικότητα, ως κάτι ασαφές και ανακριβές, πέρα από τους περι-
ορισμούς που θέτουν οι μετρήσεις. Πίστευε ότι η έρευνα, υπερτερούσε από τα δόγματα
της εκκλησίας και των πολιτικών κομμάτων και ότι η αλήθεια είναι κάτι που προκύπτει
μακροπρόθεσμα.²⁴

A.3.2: William James (1842-1910)

Στην πραγματιστική φιλοσοφία του William James ², η αλήθεια συνδέεται
με το χρονικό στοιχείο. Η αλήθεια και το ψεύδος δεν εξετάζονται ποτέ απόλυτα, αλλά
συνδέονται πάντα με την διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων και δεν έχουν νό-

22 *Ibid*, σελ.9

23 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*,
εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.190

24 Joan Ockman, *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις:
Princeton Architectural Press, November 2000, σελ.11

ημα, αν δεν πληρωθούν στην πραγματικότητα τα όσα αναφέρονται μέσα στις προτάσεις.²⁵ Ως 'Άληθινό', χαρακτηρίζεται από τον James, εκείνο που «είναι απλώς ωφέλιμο για την σκέψη μας» και ως 'Ορθό', εκείνο που «είναι απλώς ωφέλιμο για την συμπεριφορά μας».²⁶ «Αυτό που πραγματικά υπάρχει, δεν είναι πράγματα φτιαγμένα, αλλά πράγματα εν τη γενέσει, καθώς κατασκευάζονται», "things in the making". Ο James είχε διατυπώσει αυτήν την ιδέα "things in the making" σε μία συζήτηση που είχε με τον Γάλλο βιταλιστή φιλόσοφο Henri Bergson. Είναι μία πρόταση για ένα μη ντετερμινιστικό, ανοιχτό χαρακτήρα του μέλλοντος και της εξέλιξης, που εκδηλώνεται στην λειτουργική κατάσταση του παρόντος.²⁷

Στο άρθρο "The Return of William James", ο Frank Lentricchia, εντοπίζει το ενδιαφέρον του William James, σχετικά με την σχέση της θεωρίας με την πράξη και με την ανάγκη για την αξιολόγηση και την λήψη αποφάσεων, σε πολλά πεδία της ανθρώπινης ζωής. "Τα επαναλαμβανόμενα δύο σημεία του πραγματισμού του William James, είναι ότι όλη η θεωρία ταυτίζεται με την πρακτική (ως μία διανοητική συμμετοχή, μαζί με τα πραγματικά φαινόμενα) και ότι όλες οι πρακτικές δεν έχουν την ίδια αξία. Το γεγονός ότι όλες οι πρακτικές δεν είναι ισάξιες, σημαίνει ότι χρειάζεται η κρίση (και ο συμβιβασμός), σε ένα πλαίσιο στο οποίο ευνοούνται οι ετερογενείς απόψεις. Στην πραγματικότητα, το όνειρο του William James, για τον πραγματισμό, είναι ένα όραμα για ετερογένεια και ευσυνειδησία, ένα όραμα ισχυρό για την κριτική, τον αυτοέλεγχο και την αυτοαναθεώρηση, που ποτέ δεν ισχυρίζεται την γνώση μιας ενιαίας ανθρώπινης αφήγησης, επειδή αρνείται την πίστη και αρνείται την συχνά κατασταλτική συμπεριφορά που απορρέει από την πίστη σε μια ενιαία ανθρώπινη αφήγηση".²⁸

A.3.3: John Dewey (1859-1952)

Στην φιλοσοφία του, ο John Dewey **3**, υπερασπίστηκε μια πιο πολιτικοποιημένη, ριζικά δημοκρατική παραλλαγή του Πραγματισμού, ο οποίος την παρουσίαζε σαν έναν μη Μαρξιστικό σοσιαλισμό.²⁹ Ήταν ο πρώτος που επεξεργάστηκε τον δεσμό μεταξύ του Πραγματισμού και των δημοκρατικών πολιτικών. Βασικό σημείο στην πρότασή του, είχε ο ρόλος του δημοσίου, αυτό που αποκαλείται σήμερα δημόσια σφαίρα³⁰.

Ο John Dewey, συνέλαβε την φιλοσοφία ως τη διανοητική έκφραση μιας σύγκρουσης στην κουλτούρα. Σημείωνε τη λειτουργία και τη χρησιμότητα της φιλοσοφίας στο να εντοπίζει τις πηγές των συγκρούσεων αυτών και να προσφέρει μια σαφή λύση σε αυτές. Κάθε φιλοσοφία είναι, στην πραγματικότητα, μια συζήτηση και μια έκκληση για 25 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.27-28

26 W. James, *Pragmatism*, εκδόσεις: Meridian Books (1967), σελ.145

27 Werner Sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91), sept.-oct, 2001, σελ.9

28 Lentricchia, F., "The Return of William James", *Cultural Critique*, (4), 1986, σελ.5–31.

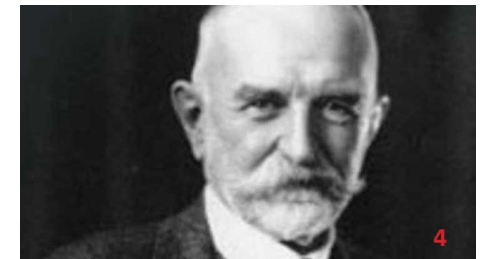
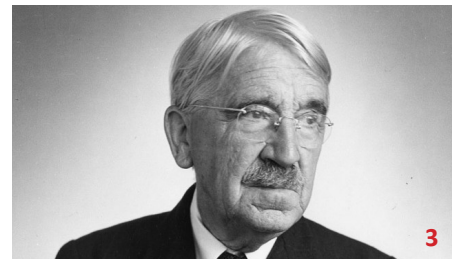
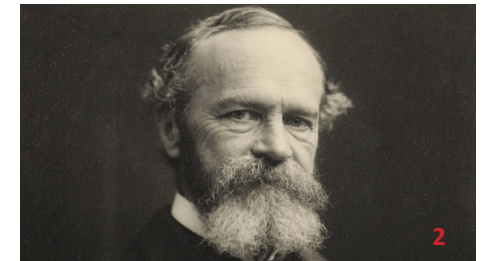
29 Werner Sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91), sept.-oct, 2001, σελ.1.

30 Joan Ockman, *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σελ.12

ασφαλή κοινωνικά ιδανικά. Επίσης, θεωρούσε ότι η φιλοσοφία δεν υπάρχει μόνο για να πραγματεύεται τα προβλήματα των φιλοσόφων. Ένας από τους βασικούς του στόχους ήταν να προσδώσει στα φιλοσοφικά προβλήματα μια πρακτική διάσταση, δίνοντας έτσι με τη φιλοσοφία πραγματοποιήσιμες λύσεις στα προβλήματα που απασχολούν τους ανθρώπους.³¹

A.3.4: George Herbert Mead (1863-1931)

Ο George Harbert Mead **4** στο Σικάγο επινόησε μια σύλληψη της υποκειμενικότητας, η οποία αποτέλεσε σημείο αναφοράς για σημαντικές κοινωνιολογικές θεωρίες. Η κοινωνιολογία της σχολής του Σικάγο το 20, ήταν συντονισμένη με τις ιδέες του πραγματισμού. Στον Πραγματισμό του George Harbert Mead συναντάται πιο έντονα η εξελικτική βιολογία. Έκανε την πληρέστερη πραγμάτευση, ενός από τα πιο σοβαρά θέματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Πραγματιστές, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο μπορεί το ανθρώπινο μυαλό, η ανθρώπινη ηθική, να ερμηνευτεί μέσα από την εξελικτική σκοπιά των πραγμάτων.³²

31 Μαρία Κουσκούκη, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία: Η φιλοσοφία της παιδείας στον Πραγματισμό του John Dewey. Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Δήμητρα Σφενδόνη – Μέντζου, Θεσσαλονίκη 2008. σελ.12-13

32 *Ibid*, σελ.6

A.4: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ

Ο Πραγματισμός όπως έχει ήδη αναλυθεί, άσκησε έντονη κριτική στην φιλοσοφία του Ορθολογισμού. Επίσης, βασικές θέσεις του ρεύματος, όπως η σύνδεση της σκέψης με την πράξη, η σημασία της δράσης και της εμπειρίας στην λήψη αποφάσεων, κ.α., μαζί με τον έντονα αντιορθολογικό του χαρακτήρα, μπορούν εύκολα να τον παρερμηνεύσουν ως ένα είδος Εμπειρισμού. Αυτό δεν ισχύει, καθώς ο Πραγματισμός έχει ασκήσει κριτική σε διάφορα σημεία της φιλοσοφίας του Εμπειρισμού, κυρίως μέσω του Charles Sanders Peirce. Ένα σημείο διαφωνίας εντοπίζεται πάνω στην βασική αρχή του Εμπειρισμού, ότι ο νους είναι μία *tabula rasa*, όπου απλώς εντυπώνονται οι ιδέες από τη στιγμή που έρχεται στον κόσμο ο άνθρωπος. Στον Πραγματισμό, το πνεύμα δεν αντιμετωπίζεται ως παθητικός δέκτης και αντιθέτως επιχειρείται η ανάδειξή του ενεργού ρόλου του σε κάθε φάση της γνωσιακής διαδικασίας. Αντίστοιχα, ο Πραγματισμός απορρίπτει την άποψη ότι μπορεί να υπάρξει ένα καθαρό δεδομένο, ένας καθαρός δηλαδή και άμεσος, μη ερμηνευόμενος ερεθισμός, ο οποίος γίνεται γνωστός μόνο μέσω των αισθήσεων. Αυτή την άποψη την στηρίζει ο Peirce και οι περισσότεροι πραγματιστές, αλλά δεν εκφράζει απολύτως τον William James, ο οποίος αναπτύσσει μία προσέγγιση γύρω από τον Πραγματισμό, που στηρίζεται σε μια αντίληψη της πραγματικότητας ως “ενός κόσμου καθαρής εμπειρίας”. Τέλος, το σημείο που ασκεί ο πραγματισμός κριτική, αφορά στην θέση του Εμπειρισμού, ότι η πραγματικότητα και η γνώση, συνίστανται μόνο σε ατομικά στοιχεία. Έτσι, η επιστήμη θα είχε το έργο να ενώσει αυτά τα στοιχεία μέσω γενικών κανόνων, ή φυσικών νόμων, πράγμα εντελώς αντίθετο με την Πραγματιστική φιλοσοφία³³

A.5: ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

A.5.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Νέος Πραγματισμός, ή αλλιώς Νεοπραγματισμός, δεν αποτελεί, όπως και ο κλασικός Πραγματισμός, ένα φιλοσοφικό ρεύμα με σαφή όρια. Περισσότερο αποτελεί, μία συζήτηση μεταξύ φιλοσόφων, διανοού-
33 Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης*, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012, σελ.130

μενων και αρχιτεκτόνων, για το εάν και πώς μπορούν να αναγνωστούν και να ερμηνευτούν οι θέσεις του κλασικού Πραγματισμού, με στόχο να δοθούν απαντήσεις και διέξοδοι, στα σύγχρονα πολιτικά, κοινωνικά και σχεδιαστικά προβλήματα που προκύπτουν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του καπιταλισμού. Αυτή η αναβίωση των ιδεών του Πραγματισμού, ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 90 και βρίσκεται ακόμα εν εξελίξει. Αφορά σε πολλά πεδία, όπως την λογοτεχνική κριτική, τις νομικές σπουδές, τις πολιτικές επιστήμες και την αρχιτεκτονική. Η τελευταία, έχει αποτελέσει ένα πολύ βασικό σημείο για την ανάπτυξη της νέας πραγματιστικής φαντασίας, διότι οι αρχιτέκτονες είναι συχνά πιο πραγματιστές από τους φιλοσόφους³⁴, καθώς η δουλειά τους επηρεάζει άμεσα τον δημόσιο χώρο και κατ’ επέκταση τη δημόσια σφαίρα.

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του Νεοπραγματισμού, τόσο στον φιλοσοφικό τομέα, όσο και στην αρχιτεκτονική θεωρία, διαδραμάτισαν δύο συνέδρια που έγιναν στην Νέα Υόρκη το 2000, με τη συμμετοχή φιλοσόφων και αρχιτεκτόνων, υπό τον τίτλο, *‘The Pragmatist Imagination, Thinking about “Things In The Making”’* και *“Things In The Making: Contemporary architecture and the pragmatist imagination”*, αντίστοιχα. Σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί να εξερευνηθεί η αμιγώς φιλοσοφική διάσταση του Νεοπραγματισμού, και στο επόμενο θα αναλυθούν οι προεκτάσεις του στον τομέα της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής. Αρχικά θα παρατεθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται η αναβίωση του Πραγματισμού και τα ερωτήματα στα οποία αυτός καλείται να τοποθετηθεί. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι δύο κυρίαρχες τάσεις που διαμορφώνονται και οι απόψεις των εκφραστών τους, δηλαδή των φιλοσόφων John Rajchman και Richard Rorty.

A.5.2: ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ- ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Η συζήτηση για την αναβίωση των ιδεών του Πραγματισμού, ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 90, σε μία εποχή όπου ο κόσμος βρέθηκε ενώπιον ριζικών αλλαγών. Με την πτώση του τείχους του Βερολίνου, **5,6** την κατάρρευση της Σοβιετικής ένωσης και την παγκόσμια επικράτηση

34 Joan Ockman, “what’s New about the ‘New’ Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture”, *AV Monographs* (91), sept.-oct 2001, σελ.26

του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής, μαζί με την πλήρη εδραίωση της παγκοσμιοποίησης, η οποία ενισχύθηκε από τα νέα μέσα άμεσης ανταλλαγής πληροφοριών, όλες οι πτυχές της σύγχρονης ζωής, μπήκαν σε μία πορεία ταχύτατων αλλαγών. Η έννοια της οικονομίας, από τον παραδοσιακό, μηχανικό τύπο παραγωγής, έχει στραφεί προς έναν ψηφιακό και πληροφοριακό, ο οποίος στηρίζεται στη γρήγορη παραγωγή και στην ταχύτατη εξέλιξη των τεχνολογιών.³⁵ Παράλληλα, η άμεση πρόσβαση μέσω του διαδικτύου σε έναν τεράστιο όγκο δεδομένων, σε όλες τις γωνιές του κόσμου, έχει μετατρέψει την ίδια την έννοια της πληροφορίας σε έναν παράγοντα με αυτόνομα χαρακτηριστικά, καθώς προκύπτουν ερωτήματα για το πώς αυτή μπορεί να ερμηνευτεί και να ιεραρχηθεί.

Η παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας και της οικονομίας, έχει ελαστικοποιήσει την έννοια της απόστασης και των συνόρων, δημιουργώντας νέους τρόπους μετανάστευσης και νέες γεωγραφίες, πολιτιστικές και οικονομικές, και συνολικά έχει διαμορφώσει έναν νέο τύπο κοινωνίας, την κοινωνία των πληροφοριών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ερωτήματα για την διαχείριση της πληροφορίας, την ερμηνεία των νέων γεωγραφιών, την έννοια της ταυτότητας και την δημοκρατία γεννούνται.

Εκείνη η εποχή κυριαρχείται από δύο κυρίως θεωρητικές τάσεις, η μία ως αντίσταση και η άλλη ως αποδοχή της σύγχρονης πολυπλοκότητας. Από την μία πλευρά, εντοπίζεται μία στροφή προς την φαινομενολογία και τον Υπαρξισμό **7**, ως μία προσπάθεια να αναζητηθούν οι ρίζες και τα βαθύτερα νοήματα στην ανθρώπινη ύπαρξη. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μία αναζήτηση δομημένη στον άξονα της ταυτότητας, σε μία εποχή όπου οι έννοιες ρευστοποιούνται και δοκιμάζονται από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Αντίστοιχα, παρατηρείται και μία στροφή του ενδιαφέροντος προς τον σημειωτικό Ιστορισμό, ως μία τάση που επιχειρεί να προσδιορίζει την καταγωγή των πραγμάτων, μέσω της ιστορικής τους εξέλιξης. Από την άλλη πλευρά, σε πολλούς ακαδημαϊκούς κύκλους, δεσπάζουν οι θεωρίες του γαλλικού Μεταστρουκτουραλισμού. Αυτές οι θεωρίες επιχειρούν να ερμηνεύσουν τον κόσμο, μέσω της έννοιας

35 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.8

της διαφοράς **8**. Σε αυτή την αναζήτηση "Η διαφορά, δεν κινείται με υπόβαθρο την ταυτότητα, δεν υπάρχει δηλαδή προαποφασισμένο νόημα που πρέπει η ιστορία να ενσαρκώσει, αλλά έργα και πράξεις, μία γένεση νοήματος, συμβάντα με τα οποία διασταυρώνονται οι έννοιες. Στο μέτρο που αναγνωρίζει την πολυπλοκότητα της σύγχρονης εποχής, επιχειρεί να κατασκευάσει προσωρινά συνεκτικά πλαίσια, ικανά να αποδώσουν στήριξη, σε μία ατελεύτητη διαδικασία νοηματοδότησης".³⁶

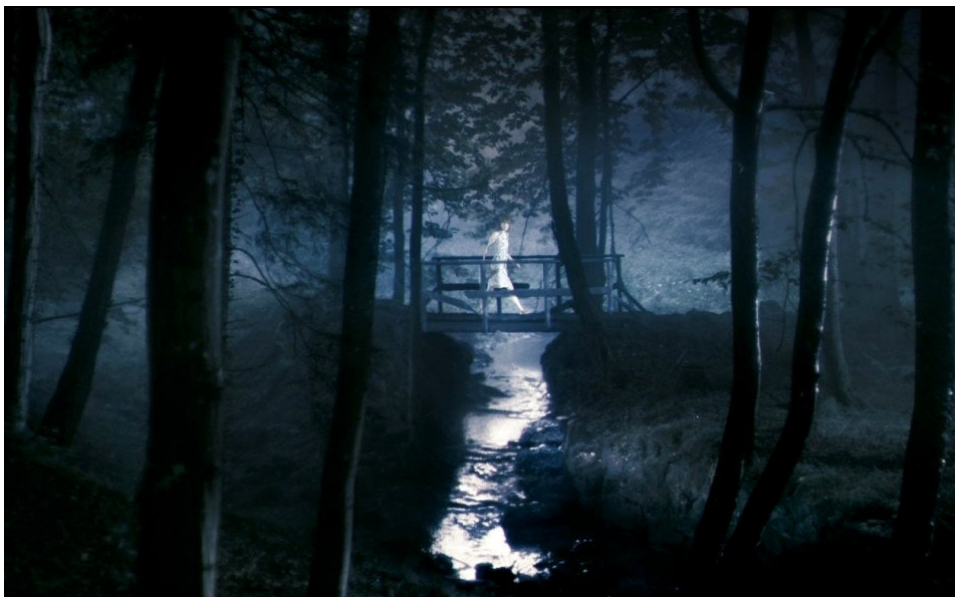

5 Η πτώση του τείχους του Βερολίνου

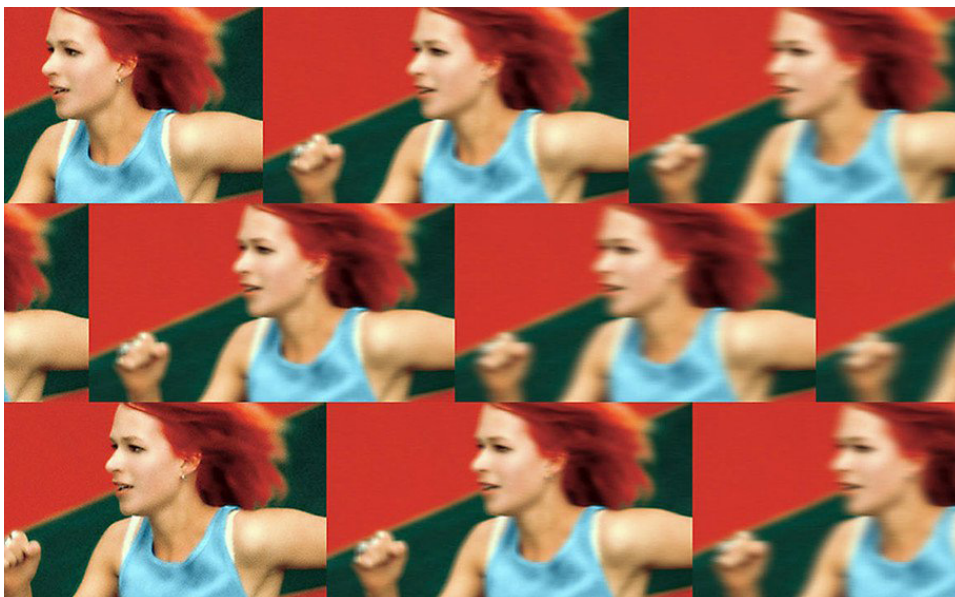

6 Το βλέμμα του Οδυσσέα, Θεόδωρος Αγγελόπουλος

36 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 309

7 Αντίχριστος, Lars von Trier

8 Run Lola Run, Tom Tykwer

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ανοίγεται η συζήτηση γύρω από την ανάσυρση των ιδεών του Πραγματισμού, που βλέπει τις ιδέες ως σχέδια δράσης που νοηματοδοτούνται από τις πρακτικές τους συνέπειες. Έτσι αντιτίθεται με τις φιλοσοφικές θέσεις που προτείνουν αφηρημένες στρατηγικές σχετικά με την γνώση και τις ιδέες.³⁷ Ειδικά σε σχέση με τον Μεταστρουκτουραλισμό, οι Νεοπραγματιστές ασκούν έντονη κριτική ως προς το ότι αποτυγχάνει να δώσει λύσεις που αφορούν στην πραγματικότητα. Ο Richard Rorty κατηγορεί την 'εξειδικευμένη διανόηση', την αλαζονεία των διανοούμενων και τον ουτοπισμό, διατείνοντας ότι απομακρύνουν την φιλοσοφία από την κοινωνία και τα πραγματικά της προβλήματα. Ο John Rajchman αντίστοιχα εντόπισε, ότι η γαλλική κυρίαρχη διανοητική γραμμή, χαρακτηρίζονταν εδώ και λίγο καιρό από μία λανθάνουσα θεοποίηση. Η προσέγγιση στον πραγματισμό λοιπόν θα αποτελούσε μία επιστροφή στην πραγματικότητα, στην πρακτική, μέσα στα πράγματα, στην ζωή.³⁸ Η όπως το έθεσε η Joan Ockman, ο νέος Πραγματισμός θα μπορούσε να παρουσιάσει τον εαυτό του ως μία θεωρία της πρακτικής.³⁹ Έβλεπαν δηλαδή μία ανάγκη για να δημιουργηθεί ένα νέο ρεύμα, που θα μπορούσε να αναλύσει και κυρίως να επέμβει στην σύγχρονη πολύπλοκη συνθήκη.

Οι βασικές αρχές του Νεοπραγματισμού είναι σχεδόν ίδιες με αυτές του κλασσικού Πραγματισμού. Οι διαφορές εντοπίζονται στον τρόπο με τον οποίο οι Νεοπραγματιστές φιλόσοφοι τις ερμηνεύουν και στις δυνατότητες που τους προσδίδουν. Όπως έχει διατυπωθεί νωρίτερα, μερικές από τις βασικές αρχές είναι, η αμφισβήτηση των δεδομένων πρωταρχικών αληθειών, η σύνδεση της φιλοσοφίας με την πράξη, η κρίση των ιδεών βάσει της λειτουργικής τους αξίας, η στροφή στην ανθρώπινη δράση και στην εμπειρία, κ.α.

Ο στόχος των συζητήσεων γύρω από τις ιδέες του Πραγματισμού, στη Νέα Υόρκη, δεν ήταν ο σχολιασμός τους, αλλά περισσότερο μία προσπάθεια να τεθούν νέα ερωτήματα σε σύνθετα και πολύπλοκα

37 Gavin Melles, "Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude", *Collection # 03* - summer 2011, σελ.57

38 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.9

39 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91), sept.-oct 2001, σελ.26

προβλήματα, σε σχέση με αυτά που είχαν θέσει οι πρωτοπόροι.

Αυτή η αναζήτηση γύρω από τις ιδέες του πραγματισμού, μέσα στο σύγχρονο πλαίσιο, δημιούργησε μερικά βασικά ερωτήματα. Όπως για παράδειγμα, πώς θα μπορούσε μία τέτοια φιλοσοφία να συλλάβει ή να περιυψώσει την έννοια της προόδου και τα πεδία των δημοκρατικών πολιτικών, ειδικά όσον αφορά τη σχέση τους με τον δημόσιο χώρο;⁴⁰ Και κατ' επέκταση, ποια θα πρέπει να είναι η στάση της απέναντι στον καπιταλισμό;⁴¹ Ή το κατά πόσον η στροφή από τον μηχανικό τύπο τεχνολογίας στον ψηφιακό και τον πληροφοριακό, αφήνει περιθώρια για την ανάπτυξη της εμπειρίας και του πειραματισμού, πάνω στις ιδέες του Πραγματισμού;⁴²

Ένα άλλο βασικό ερώτημα, αποτελεί η σχέση που θα πρέπει να αναπτύξει αυτή νέα φιλοσοφία, με την Ηπειρωτική φιλοσοφία και ειδικότερα με τον Μεταστρουκτουραλισμό. Θα πρέπει να τον απορρίψει ή όχι και κατά συνέπεια θα πρέπει να έχει καθαρά αμερικανικό χαρακτήρα ή όχι; Τέλος τέθηκε το ερώτημα, κατά πόσον ο Νεοπραγματισμός, θα μπορούσε να προβλέψει και να διαγνώσει το μέλλον, δηλαδή εάν θα μπορούσε να αποκτήσει χαρακτηριστικά μίας ενιαίας αφήγησης ή μιας Avant Garde.⁴³

Ως απάντηση σε αυτούς τους προβληματισμούς, διαμορφώθηκαν δύο βασικές τάσεις, με κύριους εκφραστές, τους φιλοσόφους Richard Rorty και Cornel West από τη μία και τον φιλόσοφο John Rajchman από την άλλη, ο οποίος πρότεινε τον 'Πραγματισμό του διαγράμματος και της διάγνωσης'. Ένα γενικό συμπέρασμα από τις συζητήσεις των Νεοπραγματιστών θα μπορούσε να είναι, ότι επιχειρούν να τοποθετήσουν τη φιλο-

40 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.9

41 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.10

42 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.9

43 NADIA URBINATI, "DEMOCRACY'S MYTHMAKERS", στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"* εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.38

σοφία στη δημόσια σφαίρα και ότι βλέπουν τη γένεση νέων πραγμάτων και ιδεών ως μία κοινωνικά κατασκευαστική διαδικασία.⁴⁴

A.5.3: ΟΙ ΔΥΟ ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ: RICHARD RORTY ΚΑΙ JOHN RAJCHMAN

A.5.3.1: Richard Rorty

Ο Richard Rorty, (1931-2007), υπήρξε ένας από τους πιο σπουδαίους αμερικάνους Νεοπραγματιστές φιλοσόφους. Στο έργο, του ασχολήθηκε με την έννοια της γνώσης και τους τρόπους αναπαράστασής της από την δυτική φιλοσοφία. Ο Rorty απορρίπτει την παραδοσιακή θέση της δυτικής φιλοσοφίας, κατά την οποία η γνώση περιλαμβάνει μία άμεση αναπαράσταση του κόσμου, (ο καθρέπτης της φύσης), η ύπαρξη του οποίου παραμένει εντελώς ανεξάρτητη από αυτήν την αναπαράσταση. Αντίθετα, προτείνει μία νέα ανάγνωση των ιδεών του Πραγματισμού, στην οποία οι επιστημονικές και φιλοσοφικές μέθοδοι, αποτελούν απλώς ένα σύνολο από τυχαία λεξιλόγια, τα οποία οι άνθρωποι τα υιοθετούν ή τα απορρίπτουν με την πάροδο του χρόνου, ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές συμβάσεις και τη χρησιμότητά τους.⁴⁵

Ο Richard Rorty, ερευνώντας τα κείμενα των Dewey, James, αλλά και άλλων Πραγματιστών, μαζί με αυτά των Wittgenstein, Foucault και Derrida, προσφέρει μία οπτική η οποία ενισχύει τις κλασσικές θέσεις του Πραγματισμού, αλλά παράλληλα βλέπει και πέρα από αυτές, μέσα σε ένα περιβάλλον στο οποίο η επιστήμη και οι κλασσικές μελέτες, κατέχουν ίσα αξιώματα ως προς την αλήθεια και το νόημα.⁴⁶ Μέσω της δουλειάς του, ο Rorty επιχειρεί να εξομαλύνει διαχωρισμούς, όπως αυτόν της λογοτεχνίας σε σχέση με την επιστήμη, προτείνοντας την συζήτηση ως μεταφορά για να περιγράψει την αμοιβαία ωφέλιμη συνύπαρξη διαφορετικών φωνών, για την επίλυση ιδιωτικών και δημοσίων ζητημάτων.

44 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12

45 Διαδικτυακή πηγή: Wikipedia, Richard Rorty, ανακτήθηκε από: https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Rorty, 9/9/17

46 Gavin Melles, "Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude", *Collection # 03 - summer 2011* σελ.58.

Αυτή η στροφή τοποθέτησε την συζήτηση, με την ευρύτερη έννοια, ως την κατ' εξοχήν τεχνική για την δημιουργία γνώσης, περιλαμβάνοντας, για παράδειγμα, συζητήσεις πάνω σε ανθρωπολογικά, λογοτεχνικά και άλλα κείμενα, ως πηγές εύρεσης λύσεων για πρακτικά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένης και της δημοκρατίας.⁴⁷ Ο Rorty όπως και ο Dewey, αναγνωρίζει ότι η εγκυρότητα της ποίησης ή της πολιτικής, δεν πηγάζει από την προσαγή για πιο περιεκτικές προτάσεις σχετικά με την ανθρώπινη φύση και ουσία, αλλά από τις συνέπειες που προκαλούν.⁴⁸ Με άλλα λόγια, ο Rorty δημιούργησε μία σύγχρονη αφήγηση του Πραγματισμού, η οποία παίρνει την “γλωσσολογική στροφή”, για να γίνει μία φιλοσοφία που βασίζεται στην συζήτηση μεταξύ διαφορετικών, ακόμα και ασύμβατων λεξιλογίων, χωρίς κανένα άλλο θεμέλιο, εκτός από τις συμφωνίες που επιτυγχάνονται μέσω αυτών. Προτείνει λοιπόν να αφήσει πίσω ο πολιτισμός την έννοια της εμπειρίας, όπως την έθεσε ο John Dewey, για χάρη ενός νέου είδους γλωσσολογικού πολιτισμού.⁴⁹

Ο Richard Rorty στο έργο του, ασχολείται ιδιαίτερα με την έννοια της μεταφοράς. Στο βιβλίο του *Philosophy and the Mirror of Nature*, αμφισβητεί την συνήθη οπτική μεταφορά του καθρέπτη, από την φιλοσοφία, ως μία ακριβή αντανάκλαση του κόσμου.⁹ Ο Rorty αντικαθιστά την οπτική μεταφορά, με μία παρεκβατική, (συλλογιστική), στην οποία η φιλοσοφία αντικαθίσταται από μία διευρυμένη συζήτηση μεταξύ επιστημονικών κειμένων και κλασσικών μελετών, με στόχο να υπερβεί τις παρούσες νεκρές και παραπλανητικές μεταφορές. Ο νέος Πραγματισμός του Rorty, έχει τη βάση του πάνω στις ιδέες του κλασσικού Πραγματισμού, αλλά απορρίπτει την άποψη του Dewey, ως προς την προνομιούχα θέση των επιστημονικών μεθόδων, στο να εμπλέκονται επαγωγικά και αφαιρετικά με τον κόσμο. Στην δουλειά του ο Rorty, δίνει έμφαση στην ισχύ που έχουν τα λεξιλόγια, για να επιτευχθούν δημόσιοι και ιδιωτικοί στόχοι.⁵⁰ Ο Hoch,

47 Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.88

48 *Ibid*, σελ.98

49 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about “Things In The Making”*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.10

50 Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.97

στο άρθρο του “*What can Rorty teach an old Pragmatist doing, public administration or planning?*”, σημειώνει ότι, “Ο Rorty γνωρίζει πολύ καλά το απρόοπτο στις θέσεις των φιλελεύθερων θεσμών και στην ανθρώπινη πίστη και επιμένει ότι πρέπει να κρατήσουμε τις επιδιώξεις μας, για τις προσωπικές μας επιθυμίες και για τις προσδοκίες μας από το δημόσιο, ξεχωριστά. Ως προς το δημόσιο, να εστιάσουμε στο να αναπτύξουμε πρακτικές εναλλακτικές, για να λύνουμε τις διαφορές μας διαμέσου του συμβιβασμού και της κοινής συναίνεσης. Ως προς το προσωπικό, να φανταστούμε τρόπους για να εξελίσσουμε τον εαυτό μας και να παράγουμε νέες διαφορές.”⁵¹

9 lucas simões, collage

Ως προς τη σχέση του πραγματισμού με την Ηπειρωτική φιλοσοφία και ειδικά με τον Μεταστρουκτουραλισμό, ο Rorty ασκεί δριμεία κριτική καθώς πιστεύει ότι έχει απομακρυνθεί από τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνίας. Επίσης ασκεί κριτική στην νέα αριστερά, για την απομόνωση στην οποία έχει εκπέσει, μιλώντας για τα εθνικά θέματα, τον φεμινισμό και την κουλτούρα της βιομηχανικής κοινωνίας, ισχυριζόμενος ότι έτσι

51 Hoch, “What can Rorty teach an old Pragmatist doing, public administration or planning”, *Administration Society*, (38), 2006, σελ.395

απομακρύνεται από την πραγματικότητα και τα πραγματικά προβλήματα του αμερικανικού λαού. Ο Rorty αντιτίθεται στο καπιταλιστικό μοντέλο και προτείνει ένα νέο πατριωτισμό, την αναγνώριση των θεμελίων της αμερικανικής κοινωνίας, δηλαδή του συντάγματος και της θρησκείας, όπως έκανε η αριστερά του 1900-1960. Κατά την άποψή του, ο John Dewey ανήκει στην παλιά αυτή αριστερά.⁵² Μεταξύ των σπουδαίων Πραγματιστών, ήταν ο John Dewey αυτός που επεξεργάστηκε τον δεσμό του Πραγματισμού, με τη φύση των δημοκρατικών πολιτικών και της δημοκρατικής πολιτείας. Κεντρικό μέρος στη σύλληψή του, κατείχε ο ρόλος του δημοσίου και κατ' επέκταση αυτό που αποκαλείται σήμερα "δημόσιος χώρος" και "δημόσια σφαίρα". Για τον Richard Rorty, αυτό αποτελεί το βασικό συστατικό για τη διαμόρφωση μίας "Πραγματιστικής" σύλληψης, σχετικά με τον ρόλο που θα πρέπει να έχει η φιλοσοφία.⁵³

A.5.3.2: John Rajchman

Ο John Rajchman, είναι ένας φιλόσοφος που προτείνει μία νέα ανάγνωση του Πραγματισμού. Αυτή έχει τις βάσεις της στους κλασσικούς Πραγματιστές φιλοσόφους, αλλά κάτω από νέες συνθήκες. Διδάσκοντας στο Παρίσι συμμετείχε ταυτόχρονα τόσο στις συζητήσεις στη Γαλλία, όσο και σε αυτές στη Νέα Υόρκη και στην διάχυση των ιδεών του Νεοπραγματισμού στην Βόρεια Αμερική. Ο Rajchman, μέσω της έρευνάς του, εστιάζει στην άλυτη σχέση μεταξύ της φιλοσοφικής θεωρίας και της πρακτικής και εντοπίζει, ότι η κυρίαρχη γαλλική διανοητική γραμμή, χαρακτηρίζεται εδώ και λίγο καιρό από μία λανθάνουσα θεοποίηση, ειδικά στους ακαδημαϊκούς κύκλους. Αλλά σε αντίθεση με τον Richard Rorty, ο οποίος ασκεί δριμεία κριτική στον Μεταστρουκτουραλισμό, ο Rajchman φαίνεται να έχει ιδιοποιηθεί αυτές τις προσεγγίσεις και προσπαθεί περισσότερο να ερμηνεύσει τις αρχές τους και να τις συνδέσει με αυτές του κλασσικού Πραγματισμού, έχοντας ως στόχο τη δημιουργία ενός νέου Πραγματισμού, ως μία στρατηγική για να ανακαλυφθούν νέα πράγματα. Η έρευνα του Rajchman, εστιάζει στο πώς

52 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12

53 John Rajchman, "A New Pragmatism?", *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.212

μπορεί να προσεγγιστεί ο Πραγματισμός στην εποχή των "κοινωνιών της παγκόσμιας πληροφωρίας", όχι όμως με στόχο να δημιουργηθεί μία νέα πραγματογνωμοσύνη, αλλά ένας τρόπος για να γίνονται αντιληπτά τα απρόοπτα στοιχεία που αυτές οι κοινωνίες παράγουν.⁵⁴ Στο συνέδριο "How things happen", στο Ρότερνταμ το 1997, ο Rajchman διατύπωσε έναν Πραγματισμό που φαινόταν να προέρχεται σχεδόν δια της βίας από την γαλλική διάνοηση, έναν Πραγματισμό του "διαγράμματος και της διάνοησης".⁵⁵

Ο όρος 'Πραγματισμός του διαγράμματος και της διάγνωσης', δείχνει να αφορά μία σχέση με ένα μέλλον, το οποίο δεν μπορεί να προγραμματιστεί και να αναπαρασταθεί. "Αφορά δυνάμεις που δεν μπορούμε να προβλέψουμε και με τις οποίες μπορούμε μόνο να πειραματιστούμε, κάτι σαν αυτό που ο William James είχε αποκαλέσει things in the making"⁵⁶. Ο Rajchman, προσπαθεί να δομήσει τον Πραγματισμό του διαγράμματος και της διάγνωσης, συνθέτοντας πτυχές των Μεταστρουκτουραλιστικών θεωριών, ειδικά αυτές του Gilles Deleuze, με αυτές του Πραγματισμού.⁵⁷

Σύμφωνα με τον Rajchman, ο Foucault ερμηνεύει τον όρο "Pragmatish" του Kant, όχι ως κάτι εργαλειώδες ή πρακτικό, αλλά περισσότερο ως κάτι το "πειραματικό", που θα μπορούσε να δώσει λύση στο πρόβλημα των μετά-Καντιανών Κριτικών φιλοσόφων, όσον αφορά στις έννοιες του εμπειρικού και του μεταφυσικού, οι οποίες εξηγούνταν με εργαλεία από την σχολή του Εμπειρισμού. Σύμφωνα με την άποψη του Rajchman, "Ο πραγματιστικός δρόμος για να βγούμε έξω από αυτό το πρόβλημα, είναι να ξανασκεφτούμε την ίδια την έννοια του 'Κριτικού'. Το κρίσιμο ερώτημα, είναι το πώς θα δούμε και θα συλλάβουμε τις νέες δυνάμεις που μας υπερβαίνουν και μας προβληματίζουν, παραδοχές δηλαδή που κανονικά λειτουργούν ως υπερβατικές. Το πώς μέσα από την απουσία πρωταρχικών ή υπερβατικών καταστάσεων, πραγμάτων που μας καθορίζουν ως υποκείμενα, αντικείμενα, ή ως μέλη κοινότητων,

54 *Ibid*, σελ.212

55 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.14

56 John Rajchman, "A New Pragmatism?", *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.213

57 John Rajchman, *The Deleuze Connections*, The MIT Press, 2000, σελ.92

μπορούμε να επανα-επινοήσουμε τους εαυτούς μας και τον κόσμο”⁵⁸. Κατά τον Rajchman και ο Peirce πήρε την λέξη ‘pragmatism’ από τον Kant και σε όλους τους πραγματιστές φιλοσόφους εντοπίζονται διατυπώσεις της ίδιας βασικής ερώτησης. Όπως, στην προσπάθεια του Peirce, εναντία στον ντετερμινισμό του La Place, να εισάγει την έννοια της ‘τύχης’ στην ερώτηση του ‘πώς’, στην προσπάθεια του Dewey να εισάγει το απρόοπτο στην κοινωνική ιστορία και σε αυτό, που ο William James ονόμασε ως ‘το πρόβλημα του νεωτερισμού’. “Το πρόβλημα δηλαδή, του πώς να διαχειριστούμε πράγματα που βρίσκονται εν εξελίξει, ‘things in the making’ και πώς να δούμε και να αντιδράσουμε στην ανάδυση νέων πραγμάτων, τα οποία δεν έχουμε ξαναδεί ή αντιμετωπίσει.”⁵⁹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, έχει η ερμηνεία που δίνει ο Rajchman στο διάγραμμα της πειθαρχικής κοινωνίας του Foucault και ο τρόπος που το συνδέει με τον Πραγματισμό και το σήμερα. Ο Foucault, σε αυτή του την έρευνα, περιγράφει το Panopticon του Bentham, ως ένα διάγραμμα της εξουσίας, περιορισμένο στην ιδανική του μορφή **10**. Σύμφωνα με τον Rajchman, αυτό το διάγραμμα ήταν μία αφηρημένη μηχανή, η οποία εντόπιζε τη λειτουργία κρυφών, ή εν μέρει κρυφών δυνάμεων και στρατηγικών ισχύος, που εμφανίζονταν σε διάφορους θεσμούς και καταστάσεις. Το βασικό πρόβλημα που ανέλυε η μηχανή, ήταν αυτό του πληθυσμού, ή σύμφωνα με τα λόγια του Foucault, το πρόβλημα της συμβίωσης των ανθρώπων. Κατά τον Rajchman, “αυτή η μηχανή, είχε τον ρόλο να ξεχωρίσει έναν πληθυσμό, διαχωρίζοντας τον χώρο και τον χρόνο των δραστηριοτήτων του, κάτι που σταδιακά θα φαινόταν χρήσιμο για ένα ευρύ φάσμα πραγμάτων”.⁶⁰ Επίσης, πιστεύει ότι ο ρόλος του διαγράμματος της πειθαρχικής κοινωνίας, δεν ήταν να αποδείξει ότι όλα ήταν εντελώς ‘πειθαρχημένα’, αλλά να δείξει ότι αυτή η ‘αφηρημένη μηχανή’, βρισκόταν σε λειτουργία μέσα στην κοινωνία και ότι είχε εν μέρει διαγνωστικές λειτουργίες. Δηλαδή, ήθελε να εντοπίσει ένα πρόωρο μέλλον, το οποίο δεν μπορεί να προγραμματιστεί και να αναπαρασταθεί, αλλά μόνο να γίνει αντικείμενο πειραματισμού. Έτσι, γίνεται κατανοητό

58 John Rajchman, “A New Pragmatism?” , *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ. 213

59 John Rajchman, *The Deleuze Connections*, The MIT Press, 2000, σελ. 108

60 John Rajchman, “A New Pragmatism?” , *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ. 214

ότι το μέλλον δεν μπορεί να αναπαρασταθεί και ότι η κοινωνία βρίσκεται στην διαδικασία να γίνει κάτι που δεν το ξέρει ακόμα.⁶¹

10 Foucault για το Panopticon του Bentham

Ο Rajchman λοιπόν, βλέπει την λειτουργία του διαγράμματος της πειθαρχικής κοινωνίας ως κάτι το πραγματιστικό, αφού εντοπίζει ότι οι άνθρωποι είναι φτιαγμένοι από διαφορές, μέσα σε μία διαδικασία αύξησης της πολυπλοκότητας ενός άγνωστου μέλλοντος. Επίσης, εντοπίζει δύο σημεία γύρω από το πειθαρχικό διάγραμμα, που συνδέονται με το σήμερα. Πρώτον, ότι δημιουργήθηκε λίγο μετά τον Μάη του 68’, δηλαδή σε μία ‘κρίσιμη στιγμή’, όπου περνούσε κρίση το κράτος και το πολιτικό σύστημα, αντίστοιχη με αυτήν που περνάει, ή τείνει να περάσει και τώρα, υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης. Το δεύτερο, αφορά στις ‘νέες δυνάμεις’ που χαρακτηρίζουν αυτές τις κρίσιμες στιγμές, εκείνη την εποχή την δημιουργία νέων συσχετισμών που οδηγούσαν τον κόσμο προς την παγκοσμιοποίηση και τώρα την αδυναμία διαχείρισης της πολυπλοκότητας των πληροφοριών, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.⁶² Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, προτείνει έναν Πραγματισμό του διαγράμματος και της διάγνωσης ως αναγκαίο εννοιολογικό πλαίσιο. Αυτός ο νέος Πραγματισμός, σύμφωνα με τα ίδια τα λόγια του John Rajchman (*A New Pragmatism?* 1998):

61 *ibid*, σελ. 214

62 *ibid*, σελ. 215

“Κατά πρώτο λόγο, το διαγραμματικό προϋποθέτει μία πραγματιστική σχέση με το μέλλον, το οποίο δεν είναι ούτε φουτουριστικό, ούτε φανταστικό. Ασχολείται επί του παρόντος, με αυτά τα πολλαπλά άγνωστα χαρακτηριστικά, των οποίων δεν έχουμε εικόνα, επειδή απλώς είναι στην διαδικασία της δημιουργίας τους, ή της ανακάλυψής τους από εμάς. Είναι επακόλουθο λοιπόν, ότι το διαγραμματικό απαιτεί και διεγείρει διαφορετικά είδη συντροφικότητας ή κινημάτων μεταξύ μας, σε σχέση με αυτά του παραδοσιακού *avant garde*, την οργάνωση για παράδειγμα ενός πολιτικού κόμματος, αφού τέτοιες μορφές στηρίζονται στην υπόθεση ότι μπορούμε να γνωρίζουμε και να κυριεύσουμε το μέλλον. Το διαγραμματικό μάς κινητοποιεί και μας συνδέει με άλλους έμμεσους δρόμους που δουλεύουν περισσότερο μέσα από συνδυασμούς, πολυπλοκότητες και συμμαχίες, που δημιουργούνται γύρω από νέα ερωτήματα, ή ως απάντηση σε νέες συνθήκες ή δυνάμεις, σε αντίθεση με την προσχώρηση σε πρωταρχικές, υπερβατικές γενικότητες μίας θεωρίας, ενός εγχειρήματος ή ενός προγράμματος. Ίσως με αυτόν τον τρόπο, ο Πραγματισμός του διαγράμματος και της διάγνωσης, μπορεί να βοηθήσει στο να μεταμορφωθεί η έννοια του τι είναι κριτικό στη σκέψη μας και στη δουλειά μας. Ίσως θα μπορούσε να βοηθήσει να ξεπεραστούν τα αδιέξοδα των παλαιότερων θεωρήσεων της οπισθοδρομικής θεολογίας, των υπερβάσεων ή της αφηρημένης αγνότητας και να εισάγει ένα νέο πρόβλημα: αυτό της επανανοηματοδότησης των περιβαλλόντων, της ζωής μέσα σε μία ακαθόριστη πολυπλοκότητα, του πώς να τίθενται τα ερωτήματα για να γίνεται η αναζήτηση νέων δυνατοτήτων. Ένας τέτοιος Πραγματισμός, θα διέφερε από την επικοινωνιακή και πληροφοριακή πραγματολογία, που προωθείται από την παγκοσμιοποίηση και θα τοποθετούσε την αντίσταση και την δημιουργία στο παρόν.”⁶³

63 *ibid*, σελ.217

B. Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Zabriskie Point, Michelangelo Antonioni

Επίθεση στους δίδυμους πύργους 9/11

B.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επαναφορά λοιπόν της συζήτησης γύρω, από τις ιδέες του Πραγματισμού και τη σχέση που θα μπορούσαν αυτές να έχουν με την αρχιτεκτονική, ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 90' και κλιμακώθηκε, όπως ειπώθηκε, ύστερα από την διεξαγωγή δύο συνεδρίων στην Νέα Υόρκη το 2000, με την υποστήριξη του Peter Eisenman και κυρίως, μέσα από την θεωρητική υποστήριξη και συμβολή του John Rajchman και της Joan Ockman. Η πρώτη συνάντηση διεξήχθη την άνοιξη στο πανεπιστήμιο Columbia, υπό τον τίτλο *'The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"'*. Η δεύτερη διοργανώθηκε από το MoMA, υπό τον τίτλο *"Things In The Making: Contemporary architecture and the pragmatist imagination"*, το φθινόπωρο, με την συμμετοχή των νεοπραγματιστών Richard Rorty και Cornel West, μαζί με τους Peter Eisenman και Rem Koolhaas.⁶⁴ Κεντρικός στόχος των συνεδρίων, ήταν η επιστροφή στις αρχές του πραγματισμού, ως μία προσπάθεια να αντιμετωπιστεί το χάσμα που υπήρχε από το 60' και μετά, μεταξύ της αρχιτεκτονικής θεωρίας και της αρχιτεκτονικής πρακτικής.⁶⁵

B.2: Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΟΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟ

Οι συζητήσεις γύρω από την επανεξέταση των ιδεών του Πραγματισμού σε σχέση με την αρχιτεκτονική, άρχισαν λοιπόν στα μέσα της δεκαετίας του 90' και κλιμακώθηκαν το 2000, με την τέλεση των δύο συνεδρίων στην Νέα Υόρκη. Σε μία κρίσιμη στιγμή δηλαδή, πολιτική και κοινωνική (παγκοσμιοποίηση, ψηφιακές τεχνολογίες κλπ), για την εξέλιξη της ιστορίας.

Ως προηγούμενη κρίσιμη στιγμή, θα μπορούσε να θεωρηθεί ο Μάης του 68', καθώς η μεταπολεμική γενιά, έθεσε τις αξιώσεις της για την δημοκρατία, την πολιτική και γενικότερα για την πορεία του κόσμου. Παράλληλα, ήταν η εποχή όπου αμφισβητήθηκε ανοιχτά το Μοντέρνο κίνημα στην αρχιτεκτονική αφού είχε ήδη εδραιωθεί η μεταμοντέρνα

64 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12.

65 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91) ,sept.-oct 2001, σελ.26.

αφήγηση της αρχιτεκτονικής. Ο φοιτητής της αρχιτεκτονικής εκείνης της περιόδου, ασχολούνταν με τις μαχητικές ιδέες του μαρξιστή κριτικού Manfredo Tafuri, ο οποίος έβλεπε τον σχεδιασμό στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, ως μοιραία συμβιβασμένο.⁶⁶ Η κατεδάφιση του Μοντέρνου συγκροτήματος κατοικιών *Pruitt-Igoe* στο Μιζούρι **11**, το 1972 και η συμβολική ανατίναξη της μοντέρνας κατοικίας στην έρημο, του αρχιτέκτονα Paolo Solerelli, στην τελευταία σκηνή της ταινίας *Zabriskie Point* του σκηνοθέτη Michelangelo Antonioni **12,13**, υπό την μουσική των Pink Floyd, δηλώνουν με τον πιο emphaticό τρόπο, το τέλος του ύστερου μοντερνισμού.

Καθώς ο ύστερος μοντερνισμός, έδωσε τη θέση του στο μεταμοντέρνο, στα χρόνια που ακολούθησαν, το πολιτικό κλίμα έγινε πιο συντηρητικό και η ιδεολογική κριτική έδωσε τη θέση της, σε έναν πιο παιγνιώδη και συχνά κλεισμένο σε μια ατέρμονη ερμηνευτική ανάγνωση Μεταστρουκτουραλισμό, ειδικά αυτόν του Γάλλου διανοητή Jacques Derrida. Αυτό προκάλεσε ένταση, μεταξύ των "αποδομητών" ακαδημαϊκών και των κατασκευαστών αρχιτεκτόνων, με αποτέλεσμα να γίνει πιο σαφής ο διαχωρισμός της θεωρίας, ως μίας ανεξάρτητης αρχής, που είχε πλέον αποσυνδεθεί από την κατασκευαστική πρακτική.⁶⁷ Παράλληλα, ένα μεγάλο τμήμα του αρχιτεκτονικού κόσμου, επιδίωξε αναζητήσεις γύρω από τον άξονα της ταυτότητας, με στόχο να αναζητηθούν οι ρίζες και τα βαθύτερα νοήματα στην ανθρώπινη ύπαρξη, που η αρχιτεκτονική θα έπρεπε να ενσαρκώσει. Αυτό έγινε μέσω μίας στροφής, προς την Φαινομενολογία και τον Υπαρξισμό, με αποτέλεσμα να γεννηθεί το ρεύμα του κριτικού τοπικισμού στην αρχιτεκτονική. Η στροφή αυτή, θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μία ανάγκη για τον προσδιορισμό της τοπικής ταυτότητας, αφενός για να καλύψει το κενό που είχε δημιουργήσει το Μοντέρνο κίνημα και αφετέρου για να δώσει ένα νόημα, σε μία εποχή όπου οι έννοιες ρευστοποιούνται και δοκιμάζονται από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης και της αναδυόμενης τεχνολογίας.⁶⁸

66 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91) ,sept.-oct 2001, σελ.27.

67 *ibid*, σελ.26.

68 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.309

11 Η κατεδάφιση του Pruitt-Igoe

12,13 Zabriskie Point, Michelangelo Antonioni

Σταδιακά, η ραγδαία εξελισσόμενη τεχνολογία των πληροφοριών και οι μεταψυχροπολεμικές πολιτικές επαναπροσδιόρισαν τις καταστάσεις στην αρχιτεκτονική έρευνα. Οι σχέσεις της αρχιτεκτονικής με την κουλτούρα της αγοράς έγιναν ομαλότερες και δόθηκαν στους αρχιτέκτονες, των οποίων η φήμη είχε στηριχθεί κυρίως πάνω σε περιθωριακές ιδέες, σημαντικές ευκαιρίες για να χτίσουν.⁶⁹ Έτσι, έχοντας απομακρυνθεί από αυτήν την περίοδο, όπου το Μεταμοντέρνο κυριαρχούσε στις ακαδημαϊκές συζητήσεις, η αρχιτεκτονική έχει αρχίσει να αναθεωρεί την αξία του Πραγματισμού, ενταγμένη πλέον σε ένα περιβάλλον παγκόσμιου ανταγωνισμού.⁷⁰

Ο Πραγματισμός λοιπόν, σε σχέση με την αρχιτεκτονική, παρουσιάζεται ως μία θεωρία της πρακτικής. Αυτό εξηγείται, ως μία προσπάθεια να αντιμετωπιστεί το χάσμα που υπάρχει μεταξύ της αρχιτεκτονικής θεωρίας και της πρακτικής, από την δεκαετία του 60'.⁷¹ Ο Michael Speaks αντίστοιχα, υποστηρίζει, ότι το αρχιτεκτονικό φετίχ με τον Μεταμοντερνισμό την δεκαετία του 80' και του 90', έχει αντικατασταθεί από μία αναμέτρηση με την πραγματικότητα του επαγγέλματος, το οποίο έπρεπε πλέον να επικεντρωθεί στην επίλυση πρακτικών ζητημάτων και να παράξει καινοτόμες ιδέες, μέσω μίας Πραγματιστικής προσέγγισης που αξιολογεί το πρόσφατο θεωρητικό παρελθόν, αλλά και που οφείλει να το ξεπεράσει.⁷² Φτάνει μάλιστα στο συμπέρασμα, ότι για να επιβιώσει η αρχιτεκτονική σκέψη, "πρέπει να εστιάσει στον χρόνο, στην διάδραση και στην καινοτομία και να αφήσει πίσω τις έμμονες ιδέες της, σχετικά με τον χώρο, την μεγαλοφυΐα και με την ουτοπική αναζήτηση του καινούριου".⁷³

Οι θεωρίες του Νεοπραγματισμού, αποτελούν κατά βάσει επανερμηνείες των θέσεων του κλασσικού Πραγματισμού. Όπως έχει

69 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91), sept.-oct 2001, σελ.27.

70 Gavin Melles, "New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research", *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.95

71 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91), sept.-oct 2001, σελ.26.

72 Gavin Melles, "New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research", *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.95

73 Michael Speaks, "Theory Was Interesting ... but Now We Have Work", *Architectural Research Quarterly*, τεύχος (6), 2003, σελ.36

προαναφερθεί, μερικές από τις βασικές αρχές του Πραγματισμού είναι, η αμφισβήτηση των δεδομένων πρωταρχικών αληθειών, η σύνδεση της φιλοσοφίας με την πράξη, η κρίση των ιδεών βάσει της λειτουργικής τους αξίας, η στροφή προς στην ανθρώπινη δράση και στη εμπειρία, κ.α. Η ενεργοποίηση λοιπόν του πραγματισμού στην αρχιτεκτονική, (ως μία φιλοσοφία που λύνει προβλήματα), μπορεί να ερμηνευτεί ως μία προσπάθεια να αναπτυχθούν μέθοδοι ανάλυσης και διαχείρισης, για όλα τα θέματα που οι αρχιτέκτονες, μέχρι πρότινος, πίστευαν ότι είχαν επιλυθεί στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.⁷⁴

Η στροφή από τον αναλογικό τύπο της τεχνολογίας σε έναν ψηφιακό και πληροφοριακό, οι νέοι τρόποι μετακίνησης και η συνεχής ελαστικοποίηση των συνόρων και των αποστάσεων, η πολιτική κουλτούρα των πόλεων και η κρίση του δημοσίου χώρου, οι ιδέες για την κοινότητα και την γειτονιά, η διάλυση των πόλεων σε κατακερματισμένο χώρο και στους 'κοινωνικούς χώρους' των υποκουλτούρων, είναι μερικά από τα ζητήματα που κλήθηκαν να αναλυθούν στα συνέδρια, "The Pragmatist Imagination, Thinking About Things In The Making" και "Things In The Making" στην Νέα Υόρκη.⁷⁵ Κατά τις συζητήσεις υπήρξαν πολλές τοποθετήσεις, συχνά αντίθετες μεταξύ τους, παρόλα αυτά, δημιουργήθηκαν δύο πολλά υποσχόμενες τάσεις, με κύριους εκφραστές, τους φιλοσόφους Richard Rorty και Cornel West από τη μία και τον φιλόσοφο John Rajchman από την άλλη.

Από την μία, ο πραγματισμός τοποθετεί την αρχιτεκτονική στην δημόσια σφαίρα, παρουσιάζοντας την αρχιτεκτονική παραγωγή σαν έναν πολιτικό ακτιβισμό, που πρέπει να παράξει τις δικές του απαιτήσεις με ένα παρεμβατικό και στρατηγικό τρόπο. Από την άλλη, η γέννηση νέων πραγμάτων στις δουλειές και στα projects, αντιμετωπίζεται ως μία κοινωνικά κατασκευαστική διαδικασία.⁷⁶

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο, ότι αυτή η ευδιάκριτα αμερικανική

74 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12

75 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.16.

76 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12

φιλοσοφία, που εμφανίστηκε παράλληλα με τον Μοντερνισμό και τον βιομηχανικό καπιταλισμό, επανήλθε στο προσκήνιο, σε μία μεταμοντέρνα, παν-καπιταλιστική στιγμή, μετά την απαξίωση άλλων θεωριών και συστημάτων του εικοστού αιώνα, σε μία στιγμή όπου μία πιο ευέλικτη σχέση για την ερμηνεία της ταχύτητας των αλλαγών της πραγματικότητας, χρειάζεται.⁷⁷ Εάν η πρώτη κρίσιμη στιγμή, ήταν ο Μάης του 68' και δήλωνε το τέλος Μοντέρνου, αυτή είναι η δεύτερη και δηλώνει το τέλος της μοντερνικότητας **14**. Έτσι, οι πολλές απόψεις και η αναζήτηση για μία θεωρία της πρακτικής, αποτυπώνει το μούδιασμα που είχαν και έχουν οι αρχιτέκτονες σχετικά με το Μοντέρνο. Το Μοντέρνο κίνημα, αποτέλεσε το κυρίαρχο αφήγημα της αρχιτεκτονικής, για πάρα πολλά χρόνια και ευθύνεται εν πολλοίς, για την διαμόρφωση της ζωής στον σύγχρονο κόσμο. Τα χρόνια που ακολούθησαν, η αρχιτεκτονική μέσω του Μεταμοντέρνου, συνέχισε να ετεροκαθορίζεται από το πρώτο. Ήταν θέμα χρόνου λοιπόν, να αναδυθεί εκ νέου η ανάγκη για ένα νέο, κυρίαρχο αφήγημα για την αρχιτεκτονική και τον ρόλο της στον κόσμο.

14 Επίθεση στους δίδυμους πύργους, 9/11

77 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91), sept.-oct 2001, σελ.26.

B.3: ΣΥΝΕΔΡΙΟ *HOW MODERN IS DUTCH ARCHITECTURE*

Η Ολλανδία, έχει σπουδαία παράδοση Μοντέρνας αρχιτεκτονικής, καθώς λόγω των ιδιαιτεροτήτων του περιβάλλοντός της, το φυσικό για αιώνες συνυπήρχε με το τεχνητό. Έτσι ο Μοντερνισμός, εισήχθη εύκολα στην παράδοση μετατροπής του περιβάλλοντος, των ολλανδών μηχανικών και οι ιδέες της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, υιοθετήθηκαν από τους ολλανδούς. Παρόλα αυτά, ενώ κατά το τέλος του 20ου αιώνα, σε άλλες χώρες ο Μοντερνισμός είχε διολισθήσει προς μία μορφή κουραστικής και στείρας πρακτικής, στην Ολλανδία, από τις αρχές του 90', απέκτησε μία νέα ζωτικότητα και ένα νέο κύρος, ενταγμένος στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές μίας περιόδου, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία "Δεύτερη Μοντερνικότητα".⁷⁸

Αυτή η περίοδος σηματοδοτήθηκε, από το συμπόσιο υπό τον τίτλο, *"How Modern is Dutch Architecture?"*, που διοργανώθηκε από τον αρχιτέκτονα Rem Koolhaas, στο πανεπιστήμιο του Delft, το 1990, για να θέσει τον προβληματισμό, του κατά πόσον το στυλ του προπολεμικού Μοντερνισμού, εξακολουθούσε να είναι επίκαιρο. Αυτή η περίοδος της "Δεύτερης Μοντερνικότητας", χαρακτηρίζεται από μία μη ιδεολογικοποιημένη προσέγγιση προς τον Μοντερνισμό, από τους ολλανδούς αρχιτέκτονες, ένας Μοντερνισμός "χωρίς δόγμα".⁷⁹

Στο συμπόσιο, αναζητήθηκε η ουσία της παράδοσης, της μοντέρνας ολλανδικής αρχιτεκτονικής, ενώ παράλληλα επανεξετάστηκε κριτικά με στόχο την διεύρυνση των ορίων της. Λόγω της έλλειψης κάποιας καθαρά ορισμένης αρχιτεκτονικής παράδοσης, πριν το 1990 αρχιτεκτονικά γραφεία όπως οι Mecanoo και οι DKV, είχαν αναπτύξει μία γραφή, που είχε άμεσες επιρροές από την Μοντέρνα αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου και της δεκαετίας του 50' και αναφερόταν συμβολικά στην παράδοση της εργατικής κατοικίας, αυτής της περιόδου. Ο Rem Koolhaas, αντιμετώπισε το συμπόσιο, σαν μία αντιστοιχία, με αυτό που στις κομμουνιστικές χώρες

αποκαλούνταν, 'διαδικασία της αυτοκριτικής'. Ο Koolhaas, άσκησε έντονη αυτοκριτική, σχετικά με τις δουλειές που είχε κάνει πριν το 1989, με το γραφείο του OMA, όπως το *IJ-plein* (1980-1989)¹⁵ και διάφορα κτίρια κατοικιών, καθώς είχαν σχεδιαστεί πάνω στις αρχές και τα παραδείγματα του Μοντέρνου κινήματος.⁸⁰

15 OMA, *IJ-plein*

Συγκεκριμένα, στην ομιλία του στο συμπόσιο, ο Rem Koolhaas σημείωσε ότι, η ολλανδική Μοντέρνα παράδοση και οι μεταφράσεις της στην σύγχρονη αρχιτεκτονική, συμπεριλαμβανομένων και των έργων του, ήταν απαρχαιωμένη, καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις αλλαγές των καιρών. Συγκεκριμένα ρώτησε: *"Πώς είναι δυνατόν, σε ένα αιώνα που διαμορφώθηκε εξ ολοκλήρου από την αστάθεια και την αλλαγή, μια μορφή τέχνης που ήταν εξοπλισμένη να αντανakλά την κοινωνία μέσω μιας γλώσσας, η αρχιτεκτονική, που υμνήθηκε κυρίως για την ικανότητά της να μεταμορφώνεται, πώς είναι δυνατόν, τα κτίρια που χτίστηκαν σε μία περίοδο εκατό ετών, να μοιάζουν τόσο πολύ μεταξύ τους;"*⁸¹ Στην συνέχεια, άσκησε σκληρή κριτική στην σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική, χαρακτηρίζοντάς την ως ένα άλλοθι, που χρησιμοποιεί την παλαιά γραφή του Μοντέρνου, για να πουλήσει τον εαυτό της, σαν μία φίρμα.

80 *ibid* σελ.17.

81 Rem Koolhaas, η ομιλία του: *"How Modern is Dutch Architecture?"* στο: *Mart Stam's Trousers, Stories from behind the Scenes of Dutch Moral Modernism*, σύνταξη: Crimson, Michael Speaks και Gerard Hadders, εκδόσεις: 010 Publishers, Rotterdam 1999, σελ.161.

78 Maurizio Sabini, *"Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City"*, στο *94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real*, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.425-432.

79 Bart Lootsma, *SUPER DUTCH-NEW ARCHITECTURE IN THE NETHERLANDS*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.17.

Ασκή επίσης κριτική, στον σχεδόν στερεοτυπικό θαυμασμό της ολλανδικής μοντερνικότητας του 30' και αναρωτιέται γιατί οι Ολλανδοί δεν θαυμάζουν τόσο την Μοντέρνα αρχιτεκτονική παράδοση της Ρωσίας, της Γερμανίας και της Αμερικής, των αρχών του 20ου αιώνα. Σημειώνει επίσης, ότι η ολλανδική Μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι ξενέρωτη και δεν συγκρίνεται με την καινοτομία και τον πειραματισμό του ρώσικου Κονστρουκτιβισμού. Συνεχίζοντας την κριτική του σε πολλά άλλα ζητήματα, φτάνει στο συμπέρασμα ότι πρέπει οι ολλανδοί να αναζητήσουν τις "εκρηκτικές διαστάσεις" του Μοντέρνου, ως ένα μέσον για να το καταστήσουν και πάλι επίκαιρο. *"Αυτό που νομίζω ότι χρειαζόμαστε στην Ολλανδία, είναι μία έρευνα, μία εξομολόγηση για το πώς οι εκρηκτικές πλευρές του Μοντερνισμού, ο Μοντερνισμός σαν μία κατάβαση μέσα στον ανεμοστρόβιλο του αιώνα, που η έντασή του αυξάνεται ακόμα και σήμερα, θα πάρουν θέση σχετικά με την έκρηξη της κλίμακας, την έκρηξη του τεχνητού, την έκρηξη του γενικού πλαισίου, την έκρηξη του ελέγχου."*⁸²

Μετά από αυτό το συμπόσιο, πολλοί αρχιτέκτονες πήραν την σκληρή απόφαση να εξερευνήσουν και να εκφράσουν, μία ουσιαστική σχέση με τον Μοντερνισμό, μέσα από το έργο τους. Ο Koolhaas, από το 1989, είχε αρχίσει να προτείνει, ριζοσπαστικά καινούριες σχεδιαστικές τυπολογίες, όπως ήταν η πρότασή του για την *Εθνική βιβλιοθήκη της Γαλλίας*. Κατά την δεκαετία του 90', ανέπτυξε την ριζοσπαστική αυτοκριτική, σε μία μέθοδο, η οποία έθετε συστηματικά, όλα τα καθιερωμένα στερεότυπα και τις δεδομένες προοδευτικότητες, σε αμφισβήτηση, ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο για την σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική.⁸³

Το ερώτημα, του πόσο Μοντέρνα είναι η ολλανδική αρχιτεκτονική, έχει αξία από μόνο του, καθώς αποδέχεται την σπουδαιότητα του Μοντερνισμού για την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και προτείνει την αναθεώρησή του, για να γίνει και πάλι κοινωνικά χρήσιμος. Ο Πραγματισμός αντίστοιχα, ως μία θεωρία της πρακτικής που προτείνει μία αντιδογματική οπτική για τον κόσμο, συμβαδίζει με μία σύγχρονη αρχιτεκτονική πρωτοπορία η οποία παραμένει σκεπτική με την απολυτότητα του Μοντέρνου. Παράλληλα,

82 *ibid*, σελ.167.

83 Bart Lootsma, *SUPER DUTCH-NEW ARCHITECTURE IN THE NETHERLANDS*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.17.

η κεντρική πραγματιστική θέση για την βελτίωση της κοινωνίας, ωθεί τους αρχιτέκτονες να επανακτήσουν ένα κομμάτι του Μοντερνισμού, που ζητάει το ίδιο πράγμα, δηλαδή τον κοινωνικό προσανατολισμό.⁸⁴ Συνεπώς, μέσω αυτού του συμποσίου, γίνεται εμφανής η ανάγκη για την δημιουργία ενός νέου, κυρίαρχου αφηγήματος, που να αξιολογεί το παρελθόν και να θέτει στρατηγικές για το πώς να αντιμετωπιστεί θετικά η πραγματικότητα.

B.4: Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

B.4.1: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ "THINGS IN THE MAKING"

Ο Πραγματισμός αυτός καθ' αυτός, δεν απαιτεί την δημιουργία μίας νέας θεωρίας, αλλά περισσότερο την ανάπτυξη μίας τάσης, για την σχεδιαστική πρακτική και την αισθητική της αρχιτεκτονικής. Αυτή η τάση, πιστή στις πραγματιστικές, πλουραλιστικές ρίζες της, δεν προωθεί την σύγκλιση προς ένα στυλ, αλλά περισσότερο την αναθεώρηση της σημασίας της κοινωνίας, της ιστορίας και της αισθητικής, διαμέσου της σχεδιαστικής διαδικασίας.⁸⁵

Ο στόχος των συζητήσεων γύρω από τις ιδέες του Πραγματισμού, στα συνέδρια, *"The Pragmatist Imagination, Thinking About Things In The Making"* και *"Things In The Making"*, στη Νέα Υόρκη το 2000, δεν ήταν ο σχολιασμός των θέσεών του, αλλά περισσότερο ο εντοπισμός νέων ζωνών, μέσα στις οποίες εντοπίζονται απρόοπτες καταστάσεις που βρίσκονται εν τη γενέσει, 'things in the making'. Η σημασία αυτού του εγχειρήματος, αξιολογείται βάσει του αποτελέσματος. Δηλαδή με το εάν αυτές οι νέες ζώνες, θα βοηθήσουν τη δημιουργία ενός νέου τρόπου σκέψης, εάν θα παράξουν νέες ιδέες και εάν θα μετακινήσουν τα εδραιωμένα όρια της

84 Joan Ockman, *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σελ.17

85 Gavin Melles, *"Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude"*, *Collection* # 03 - summer 2011, σελ.58.

πραγματικότητας. Με άλλα λόγια αξιολογείται βάσει της χρησιμότητας που θα δώσει και όχι των ερμηνειών του.⁸⁶

Σε αυτά τα συνέδρια, εκφράστηκε η ανάγκη να λυθεί το χάσμα μεταξύ της αρχιτεκτονικής θεωρίας και της πρακτικής, που υπάρχει από την δεκαετία του 60', προτείνοντας μία ανάγνωση των ιδεών του Πραγματισμού, με στόχο τη δημιουργία μίας θεωρίας της πρακτικής.⁸⁷ Αυτή η θέση, εξέφραζε την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στα συνέδρια, όπως και η τοποθέτηση του προβληματισμού, πάνω στις ιδέες του Πραγματισμού. Μία από τις κύριες ιδέες που οι αρχιτέκτονες έχουν υιοθετήσει από τον Πραγματισμό, είναι ότι η αλήθεια και η ομορφιά, συνδέονται με τον σύνολο της ανθρώπινης εμπειρίας. Είναι οργανικές, αλλάζουν συνέχεια και εξελίσσονται.⁸⁸ Για το πώς όμως, αυτή η νέα ανάγνωση του Πραγματισμού, θα αναλύσει τα δεδομένα και θα προτείνει λύσεις, μέσω της σχεδιαστικής διαδικασίας, υπήρξαν, όπως είναι λογικό, πολλές απόψεις και διαφωνίες.

Τέθηκαν ερωτήματα, για το ποια θα πρέπει να είναι η σχέση του Πραγματισμού με τον πειραματισμό, με την δημοκρατία και τον δημόσιο χώρο, τον καπιταλισμό και τους νόμους της αγοράς, ακόμη εάν θα πρέπει διαμορφώσει τα χαρακτηριστικά ενός νέου αφηγήματος. Τα δύο πιο βασικά ερωτήματα όμως, που αποτέλεσαν έντονο σημείο πόλωσης και αντιπαράθεσης, ήταν κατά πρώτον, η σχέση που θα έπρεπε να έχει ο νέος Πραγματισμός με την Ηπειρωτική φιλοσοφία και ειδικά με τον Μεταδομισμό και κατ' επέκταση εάν θα πρέπει να έχει καθαρά αμερικανικά χαρακτηριστικά ή όχι και κατά δεύτερον, τι χαρακτήρα θα όφειλε να έχει η αρχιτεκτονική πρακτική, για να ανταπεξέλθει καλύτερα, στα ζητήματα των καιρών.⁸⁹ Οι διαφωνίες αυτές, δημιούργησαν όπως έχει ήδη λεχθεί δύο τάσεις, με κύριους εκφραστές τον John Rajchman

86 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.9.

87 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91) ,sept.-oct 2001, σελ.26.

88 SARAH BOXER, "The New Face Of Architecture", *The New York Times*, NOV. 25, 2000.

89 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.11.

και τον Richard Rorty αντίστοιχα. Ο πρώτος, δεν απέρριπτε πλήρως την κληρονομία του Μεταστρουκτουραλισμού και έβλεπε τον Πραγματισμό ως μία στρατηγική για να ανακαλύψει νέα πράγματα, προτείνοντας τον πραγματισμό του διαγράμματος και της διάγνωσης.⁹⁰ Ο δεύτερος, ασκούσε δριμεία κριτική στην Ηπειρωτική φιλοσοφία, ειδικά στον Μεταστρουκτουραλισμό, και αντιμετώπιζε τον Πραγματισμό, ως μία διευρυμένη συζήτηση μεταξύ διαφορετικών λεξιλογίων, ενώ σημαντική για το έργο του ήταν η έννοια της μεταφοράς.

Η αρχιτεκτονική σε αυτές τις συζητήσεις, εξετάζεται ως πρακτική και αισθητική, με βασικό κοινό χαρακτηριστικό, την υπερθεμάτιση των προβλημάτων του κοινού, και την επέκτασή τους στην δημόσια σφαίρα.⁹¹ Σύμφωνα με τον Gavin Melles, "αυτό το νέο που μας προσφέρει ο Πραγματισμός είναι το ότι μπορεί να αποτελέσει ένα πεδίο εφαρμογής, για την προσωπική δημιουργικότητα και για τα έργα που προορίζονται για την δημόσια σφαίρα, μέσω οικειοποιήσεων και μετασχηματισμών των μορφών και του δομημένου χώρου του παρελθόντος. Μία τέτοια προσέγγιση, αποδέχεται την ενδογενώς πολύπλοκη φύση των σχεδιαστικών προβλημάτων και την διάδραση της θεωρίας με την πράξη, ως μία ποιοτική και δημιουργική δύναμη. Επίσης εντοπίζει, ότι ούτε οι άνθρωποι, ούτε η επιστήμη, ούτε το design, μπορούν από μόνα τους να βρουν το τι είναι η αλήθεια, αλλά οι προσεγγίσεις τους για αυτήν θα αξιολογηθούν βάσει των συνεπειών που έχουν στην πρακτική εφαρμογή τους".⁹²

Εκτός από την αρχιτεκτονική, αρκετά πεδία του σχεδιασμού έχουν στραφεί στον πραγματισμό, ως μία δυνατότητα να δώσει λύσεις στα σχεδιαστικά τους προβλήματα. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στον συμμετοχικό σχεδιασμό, όπου ο πραγματισμός έχει αποτελέσει ένα σημείο αναφοράς για τον επαναπροσδιορισμό της αισθητικής, της εμπειρίας και των συνεργατικών σχεδιαστικών πρακτικών.⁹³ Ο Wakkary

90 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.12

91 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91) ,sept.-oct 2001, σελ.28.

92 Gavin Melles, "Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude", *Collection # 03 - summer 2011*, σελ.55.

93 *Ibid*, σελ.57

λοιπόν προτείνει, ότι λόγω της πολυπλοκότητας που διέπει την σχέση του ανθρώπου με τον υπολογιστή, το πεδίο του σχεδιασμού χρειάζεται να επαναπροσδιοριστεί. “Να επανακαθοριστούν οι ανησυχίες που αφορούν στον σχεδιασμό, με στόχο να δοθεί έμφαση στις μη ρασιοναλιστικές σχεδιαστικές στρατηγικές, στον επιτόπιο σχεδιασμό (in situ) και στον επαναπροσανατολισμό των στόχων του σχεδιασμού, από τα πρέπει στα θέλω”.⁹⁴

B.4.2: ΝΕΟΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Όπως έχει προαναφερθεί, ένα από τα βασικά σημεία των συζητήσεων σχετικά με τον Πραγματισμό, αποτελεί η σχέση που θα πρέπει να διαμορφώσει με την Ηπειρωτική φιλοσοφία και ειδικά με τον Μεταστρουκτουραλισμό. Όλοι οι εμπλεκόμενοι άσκησαν κριτική στον τελευταίο, ως μία φιλοσοφία, μέσω της οποίας η αρχιτεκτονική, απέτυχε να τοποθετηθεί αποτελεσματικά, πάνω στα πραγματικά προβλήματα και απομακρύνθηκε από την κοινωνία. Παρόλα αυτά, δημιουργήθηκαν δύο τάσεις επί του θέματος, με τη μία να απορρίπτει την Ηπειρωτική φιλοσοφία και να προτείνει τον Πραγματισμό, ως μία καθαρά αμερικανική φιλοσοφία, με βαθιά δημοκρατικές και κοινωνικές απευθύνσεις και με την άλλη να μην την απορρίπτει, αλλά να τονίζει την ανάγκη αξιολόγησής της, μέσα από ένα πραγματιστικό πρίσμα.

Ο Richard Rorty, ασκεί δριμεία κριτική στον Μεταστρουκτουραλισμό και εν γένει στην Ηπειρωτική φιλοσοφία. Την βλέπει ως μία *avant garde*, μία εξειδικευμένη διανόηση, της οποίας ο ουτοπισμός, και η αλαζονεία, απομακρύνουν το ενδιαφέρον μακριά από την πραγματικότητα και τα πραγματικά προβλήματα του αμερικανικού λαού.⁹⁵ Ως απάντηση, προτείνει έναν γλωσσολογικό πολιτισμό **16**, που βασίζεται στην διευρυμένη δημοκρατική συζήτηση, μεταξύ πολλαπλών λεξιλογίων, που έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση κοινών τόπων, με πρακτικά οφέλη

για την δημόσια σφαίρα.⁹⁶ Για παράδειγμα, σχετικά με την αρχιτεκτονική, είχε πει ότι ανεξαρτήτως του τι δίνει έμπνευση για τη δημιουργία ενός σχεδίου, στο τέλος το κτίριο θα πρέπει να μιλάει από μόνο του. Αυτό που έχει σημασία, δεν είναι η φιλοσοφία πίσω από ένα κτίριο, αλλά αυτό που έχει διατυπώσει ως “ευφάνταστη καινοτομία”, το κατά πόσον δηλαδή, καταφέρνει να “κλονήσει τα πράγματα”.⁹⁷

16 Slavs and Tatars, Larry Nixon, Trachea trixed (2015) right: Tongue Twist Her (2013)

Σε παρόμοιο πνεύμα, ο Spector T, στο άρθρο του “*Pragmatism for Architects*”, σημειώνει, ότι η ηπειρωτική φιλοσοφία δεν μπορεί πλέον να προσφέρει πολλά σε μία γενιά αρχιτεκτόνων, που ενδιαφέρονται και για την αισθητική και για τον κοινωνικό ρόλο της αρχιτεκτονικής. Σύμφωνα με αυτόν, οι αρχιτέκτονες που ζητάνε θεωρητική καθοδήγηση για να προσπεράσουν αυτό το αδιέξοδο και να οικοδομήσουν μία ολοκληρωμένη προοπτική για τον σχεδιασμό, που συνδυάζει την μοναδικότητα της αισθητικής με το ενδιαφέρον τους να βελτιώσουν τον κόσμο, δεν θα πρέπει να απογοητεύονται

⁹⁴ Wakkary, R, “Framing complexity, design and experience: A reflective analysis”, *Digital Creativity*, (16), 2005, σελ. 65-78.

⁹⁵ Werner sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ. 12

⁹⁶ Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ. 98

⁹⁷ SARAH BOXER, “The New Face Of Architecture”, *The New York Times*, NOV. 25, 2000.

μέσω της ηπειρωτικής φιλοσοφίας. Για αυτόν, το απογοητευτικό, απωθητικό ακόμη, ζήτημα με την ηπειρωτική φιλοσοφία, είναι ότι απομακρύνει τους αρχιτέκτονες από το να παράγουν κοινωνικό έργο μέσω της δουλειάς τους και τους προωθεί στην αδιαλλαξία.⁹⁸ Επίσης, το αποτέλεσμα της εισαγωγής της Ηπειρωτικής φιλοσοφίας στις σχολές της αρχιτεκτονικής κατά τη δεκαετία του 90', χαρακτηρίζεται από τον Saunders ως εξής: "Ο 'λόγος', στις σημαντικές αρχιτεκτονικές σχολές και στις δημοσιεύσεις των διανοούμενων εκείνης της περιόδου, ήταν απίστευτα συγκεχυμένος, λόγω μίας ψευδοδιανόησης, η οποία μέσω θολών και μπερδεμένων προσπαθειών, επιχειρούσε να εισάγει την γλώσσα και τις ιδέες, μίας 'απόκρυφης' φιλοσοφίας."⁹⁹

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και αυτοί που προτείνουν μία πιο κριτική στάση απέναντι στην Ηπειρωτική φιλοσοφία, απορρίπτοντας τον καθαρά αμερικανικό προσανατολισμό που θέλουν να δώσουν στον Πραγματισμό φιλόσοφοι, όπως ο Rorty και ο West. Ο φιλόσοφος John Rajchman για παράδειγμα, είχε διατυπώσει ήδη από το 1997, στο συνέδριο "How things happen" στο Ρότερνταμ, έναν Πραγματισμό που φαινόταν να προέρχεται σχεδόν δια της βίας από την γαλλική διανόηση.¹⁰⁰ Ο Rajchman, προσπαθεί να δομήσει τον Πραγματισμό του διαγράμματος και της διάγνωσης, συνθέτοντας πτυχές των Μεταδομιστικών θεωριών, με αυτές του κλασσικού Πραγματισμού, έχοντας ως στόχο τη δημιουργία ενός νέου Πραγματισμού, ως μία στρατηγική για να ανακαλυφθούν νέα πράγματα.¹⁰¹ Το διάγραμμα ήταν μία ιδέα με επιβοηθητικά χαρακτηριστικά, αλλά τα τελευταία χρόνια έχει μετατραπεί σε ένα θεμελιώδες και στρατηγικό εργαλείο για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.¹⁰² Ο Rajchman το πάει παρακάτω, προβάλλοντας στο διάγραμμα αναλυτικές δυνατότητες και διαγνωστικές ικανότητες, προτείνοντας σε σχέση με την αρχιτεκτονική τον Πραγματισμό του "διαγράμματος και της διάγνωσης" ως ένα "Νέο Φονξιοναλισμό".¹⁰³

98 T. Spector, "Pragmatism for Architects", *Contemporary Pragmatism*, (1), 2004, σελ.133-149.

99 Saunders, W. *New Architectural Pragmatism: a Harvard Design Magazine Reader* εκδόσεις: University of Minnesota Press, 2007, σελ.286

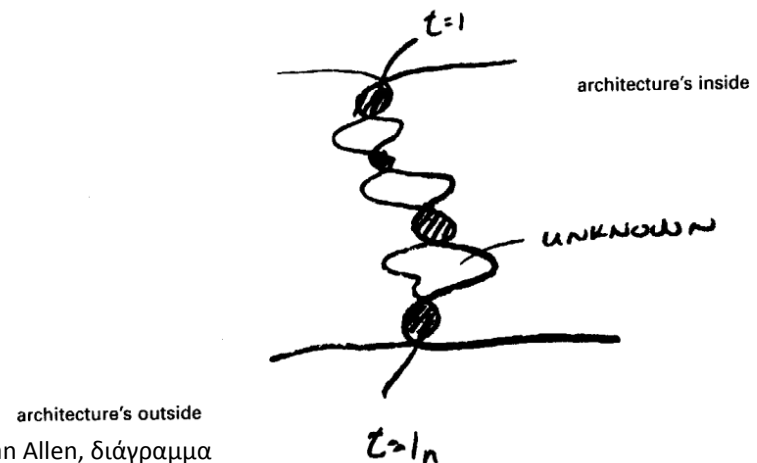
100 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.14

101 John Rajchman, "A New Pragmatism?", *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.212-217

102 Werner sewing, "From Deleuze to Dewey", *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.14

103 John Rajchman, "A New Pragmatism?", *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998,

Αντίστοιχα, ο Stan Allen, αντιλαμβάνεται την αρχιτεκτονική "ως μία πρακτική και όχι ως ομιλία". Για αυτόν, αυτή είναι η "μοιραία έλξη", καθώς λειτουργεί μέσα από κτίρια και όχι από θεωρίες. Βέβαια τόνισε, ότι αυτό δεν συνιστά την πλήρη απόρριψη της θεωρίας, καθώς ο Πραγματισμός δεν αποτελείται από σταθερούς κανόνες για να αποφασίσει, τι είναι καλό σε ένα κτίριο, αλλά μπορεί να εντοπίσει το τι συμβαίνει, στην συνάντηση ενός κτιρίου με τον δημόσιο χώρο **17**. Υποστηρίζει ότι αυτή η οπτική είναι πιο υπεύθυνη και πιο ευέλικτη. Ο K. Michael Hays, παράλληλα σημειώνει, ότι ο Πραγματισμός αποφεύγει να παράξει σημαντικές θέσεις σχετικά με την αρχιτεκτονική και αυτό το θεωρεί, ως ένα από τα μεγαλύτερα λάθη του. Πιστεύει, ότι εκπροσωπεί την 'ιδεολογική εξομάλυνση της αρχιτεκτονικής', καθώς αγνοεί την σημειωτική, την αποδόμηση και κάθε άλλο θεωρητικό κίνημα από, το 1968. Και τονίζει, ότι εάν βγει η θεωρία από την αρχιτεκτονική, δεν μένει τίποτα, εκτός από δομές ικανές να κρατάνε έξω την βροχή.¹⁰⁴

17 Stan Allen, διάγραμμα

Από την άλλη, ο Michael Speaks προτείνει μία κριτική στάση για την αρχιτεκτονική, σε σχέση με τον Μεταδομισμό. Υποστηρίζει λοιπόν, ότι η αρχιτεκτονική θα πρέπει να αφήσει πίσω τις φιλοσοφικές εικασίες, και να στραφεί προς μία, προσανατολισμένη στην δράση, πραγματιστική διάθεση, μακριά από την λογική της avant-garde. "Όχι απλώς μία άλλη φαντασιοπληξία, ή ένα νέο αρχιτεκτονικό δόγμα. Παρόλα αυτά,

σελ.212-217.

104 SARAH BOXER, "The New Face Of Architecture", *The New York Times*, NOV. 25, 2000.

αυτή η ρήξη απαιτεί ότι θα επανεξετάσουμε στην αρχιτεκτονική, την προβληματική σχέση μεταξύ του να σκεφτόμαστε και να πράττουμε, ένα θέμα που βρίσκεται στον πυρήνα του έργου του Gilles Deleuze. Ο Deleuze, όπως και οι αμερικάνοι πραγματιστές, ήθελε να μετατοπίσει την προσοχή μας μακριά από σκέψεις που μας δέσμευαν σε πρωταρχικές αλήθειες, προς μία σκέψη που μας έδινε την δυνατότητα να δράσουμε.¹⁰⁵

Αναφορικά με τον καπιταλισμό, και τη σχέση του με τον πραγματισμό και την αρχιτεκτονική και εδώ παρατηρήθηκαν πολλές διαφωνίες. Ο Rorty, απορρίπτει το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής και το συνδέει, με την “εξειδικευμένη διανόηση” της Ηπειρωτικής φιλοσοφίας.¹⁰⁶ Προτείνει, την επιστροφή στα ιδανικά της αμερικανικής αριστεράς του 60’, μέσω ενός νέου πατριωτισμού, βασισμένου στον παραδοσιακό δεσμό του Πραγματισμού, με την φύση των δημοκρατικών πολιτικών και της δημοκρατικής πολιτείας, όπως τον έθεσε ο John Dewey. Αυτό, σύμφωνα με το Rorty, θα τοποθετούσε την φιλοσοφία και την αρχιτεκτονική στην δημόσια σφαίρα, μέσω του διευρυμένου δημοκρατικού διαλόγου που προτείνει. Βέβαια, εδώ πρέπει σημειωθεί, ότι ο Rorty είχε υποστηρίξει λίγα χρόνια πριν το πείραμα της “Νέας Αστικοποίησης”, βασισμένο στις αρχές του αμερικάνικου κοινοταρισμού, το οποίο κατέληξε να αποτελεί το πρότυπο του καπιταλισμού και του οπισθοδρομικού καταναλωτισμού, στην αμερικανική κοινωνία. Αντίστοιχη με του Rorty, είναι και η θέση του φιλοσόφου και ακτιβιστή Cornel West. Ο West, δίνει αντικαπιταλιστικά χαρακτηριστικά στον Πραγματισμό, ερμηνεύοντάς τον, ως μία ριζοσπαστική δημοκρατία, η οποία μπορεί να αντιδράσει στην πολιτική της ανισότητας. Ο τρόπος που το κάνει, είναι με το να θέσει το ερώτημα, του πώς μπορεί να επεκταθεί ή να επεξεργαστεί η έννοια του κοινού και κατ’ επέκταση του καθημερινού, στον Πραγματισμό.¹⁰⁷

Από την άλλη πλευρά ο φιλόσοφος John Rajchman, θέτει τον εαυτό του ενάντια σε όποιον ασκεί κριτική στον ύστερο καπιταλισμό και κατά την άποψή του ο καπιταλισμός προσφέρει απεριόριστες ευκαιρίες

και προοπτικές.¹⁰⁸ Τοποθετείται επί του θέματος υποστηρίζοντας, ότι ο Πραγματισμός θα έπρεπε να περιλαμβάνει την έντονη πίστη, ότι η κοινή ύπαρξη των ανθρώπων, δεν μπορεί ποτέ να δοθεί ή να ανακαλυφθεί, αλλά βρίσκεται πάντα εν τη γενέσει, καθώς κατασκευάζεται (things in the making, William James). Η δημοκρατία για τον Rajchman, επιτυγχάνεται μόνο μέσω της εισαγωγής στους χώρους και τις διατάξεις που βρίσκονται οι πολίτες, μίας αμείωτης ποσότητας πλουραλισμού και “διαφοράς”, η οποία τους εκθέτει σε νέες δυνάμεις και τους οδηγεί στον πειραματισμό.¹⁰⁹

B.4.3 Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΣΤΟ ΝΕΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟ

Ως προς το θέμα της αισθητικής στο Νέο Πραγματισμό και τη σχέση της με την αρχιτεκτονική, το ενδιαφέρον εστιάστηκε προς μία “αισθητική της εμπλοκής” (Aesthetics Through Engagement), βασισμένη στις θεωρίες του John Dewey, ως ένα εργαλείο για να μπει η αρχιτεκτονική στην δημόσια σφαίρα και να αναπτύξει ένα δημοκρατικό διάλογο με την κοινωνία.

Ο πραγματισμός βλέπει την αισθητική ως ένα συγκεκριμένο είδος εμπειρίας, η οποία δημιουργείται μέσω της διάδρασης μεταξύ του χρήστη, της κουλτούρας, της ιστορίας και του γενικότερου πλαισίου και που δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως ένα μεμονωμένο χαρακτηριστικό του έργου τέχνης, ή του θεατή. Η αισθητική, περισσότερο αναδύεται μέσα από την δημιουργία σχέσεων μεταξύ του έργου τέχνης και του θεατή, του υποκειμένου με το αντικείμενο, του χρήστη με το μέσο **18**. Επίσης, ο πραγματισμός θεωρεί την αισθητική ως κάτι που δεν περιορίζεται μόνο μέσα σε έναν χώρο τέχνης. Η τοποθέτηση της τέχνης μέσα σε αυτόν, ενώ θεσμοθετεί τα αντικείμενα ως έργα τέχνης και δηλώνει την ανάγκη για τον καθορισμό της αισθητικής, δεν είναι ούτε απαραίτητη, ούτε αποτελεσματική για να υπηρετήσει την

105 Speaks, M. , “Theory was interesting... but now we have work”, *Architectural Research Quarterly*, (6), 2003, σελ. 209-213.

106 Werner sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.14

107 John Rajchman, “A New Pragmatism?”, *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ 212-217

108 Werner sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.16.

109 John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about “Things In The Making”*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman, σελ.17.

αισθητική εμπειρία. Αντιθέτως, η αισθητική εμπειρία μπορεί να γίνει κομμάτι της καθημερινότητας. Ο πραγματισμός, προτείνει μία αισθητική της εμπλοκής, προσανατολισμένη στη δράση, που ασκεί κριτική στις αντικειμενικοποιημένες θεωρήσεις, ως άχρηστες και χωρίς νόημα. Η πραγματιστική θεώρηση της αισθητικής ως δράσης, βοηθάει στο να γίνει κατανοητή η απόσταση που είχε ο Dewey από τα “μουσεία τέχνης”, καθώς θεωρούσε ότι όχι μόνο την “βάζουν σε βάθρο”, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα της ελίτ, αλλά και ότι την καθιστούν εσωστρεφή, νεκρή και ανίκανη να προωθηθεί προς το μέλλον.¹¹⁰

18 Anish Kapoor, Sky Mirror,

Οι οπτικές που ανέπτυξε ο Dewey, σχετικά με την αποτελεσματικότητα των επιστημονικών μεθόδων έρευνας και της τέχνης και της αισθητικής, ως μέσα επικοινωνίας, έχουν άμεσες σχέσεις με το πεδίο του σχεδιασμού. Για τον Dewey, η τέχνη και η αισθητική ήταν μέσα δημόσιας επικοινωνίας και εμπειρίας, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την υπέρβαση ιδεολογικών και ηθικών εμποδίων. Στο βιβλίο του, *Art & Aesthetics*, ο Dewey αποδοκίμασε τον διαχωρισμό μεταξύ

110 Gavin Melles, “Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude”, *Collection* # 03 - summer 2011, σελ.56.

των βιομηχανικών τεχνών (industrial arts) και των καλών τεχνών (fine arts), πάνω στη βάση μίας διχοτόμησης μεταξύ χρηστικών αντικειμένων (industrial arts) και θεωρητικών (fine arts). Έβλεπε, τον διαχωρισμό των καλών τεχνών από την εμπειρία, με το να τοποθετούνται μόνο μέσα σε εκθεσιακούς χώρους, ως κάτι το τεχνητό. Επίσης τόνισε, ότι αυτό ήταν αντιπαραγωγικό για την κατανόηση από τους πολίτες της λειτουργίας και της αξίας της τέχνης, μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία.¹¹¹

Ο πραγματισμός του Dewey, απορρίπτει την ανάγκη για αντικειμενικά καθορισμένα κριτήρια για την αξιολόγηση της αισθητικής. Αυτή την αξιολόγηση, ο Spector (T.) την αποκαλεί “δικαστική προσέγγιση”, καθώς τοποθετεί παρωπίδες στην αναζήτηση νέων μορφών έκφρασης και τείνει προς έναν φορμαλισμό, που περιορίζει την έκφραση σε άλλους τομείς. Μία υποκειμενική, “εσωτερική” αισθητική, δεν κάνει καλό, γιατί επίσης προϋποθέτει ότι η αισθητική κρίση, ανήκει σε μία αντικειμενική στοχαστική σφαίρα, ξεχωριστή από την εμπειρία. Η αισθητική του πραγματισμού, παρακολουθεί περισσότερο την εμπλοκή του αντικειμένου με το έργο τέχνης.¹¹²

Αυτή η πρακτική διάσταση της δημιουργικότητας και της αισθητικής, μπορεί να επιδράσει και πάνω στις σχεδιαστικές πρακτικές. Ο Coyne για παράδειγμα, βλέπει τον Πραγματισμό ως μία προσέγγιση πάνω στη δημιουργικότητα, που αποφεύγει τις υπερβολές του καλλιτεχνικού ρομαντισμού και του γνωστικού ρασιοναλισμού στον σχεδιασμό. Ο Πραγματισμός επίσης, μπορεί να ελέγξει την πορεία μίας ερμηνείας και την σχέση της με την πραγματικότητα. Η ερμηνεία για τον Coyne, αποτελεί βασικό σημείο για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας στον Πραγματισμό και περιλαμβάνει την εστίαση, στην άμεση και ενεργή εμπλοκή με τα νοήματα των αντικειμένων, τόσο για τους σχεδιαστές, όσο και για τους χρήστες.¹¹³

111 Robert E. Innis, “Meaning art and Politics: Dimensions of a Philosophical Engagement”, *The Journal of Speculative Philosophy*, 2005, σελ.55-62

112 Spector, T. , “Pragmatism for Architects”, *Contemporary Pragmatism*, (1), 2004, σελ.133-149.

113 Richard Coyne, “Creativity as Commonplace”, *Design Studies*, (18), 1997, σελ.135-141

B.5 Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

B.5.1 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΩΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑ

Η ανάγνωση του Πραγματισμού και κατ' επέκταση της αρχιτεκτονικής ως μεταφορά, είναι μία στρατηγική, την οποία χρησιμοποίησαν πολλοί αρχιτέκτονες και θεωρητικοί, για να προσπαθήσουν να αναλύσουν την πολύπλοκη φύση των σχεδιαστικών προβλημάτων και της σχεδιαστικής πρακτικής, μέσα σε ένα περιβάλλον που συνεχώς αλλάζει.

Την έννοια της μεταφοράς την περιεργάστηκε ο αρχιτέκτονας και θεωρητικός Donald Schön, ως ένα μέσο νοηματοδότησης της σχεδιαστικής διαδικασίας, μέσα σε πολύπλοκα περιβάλλοντα. Αντίστοιχα, πολλοί αρχιτέκτονες και θεωρητικοί, ασχολήθηκαν με την έννοια της μεταφοράς του “κακοήθους προβλήματος”, των θεωρητικών Horst W.J. Rittel και Melvin M. Webber. Το “κακοήθες”, ή άλυτο πρόβλημα, συνιστά μία κατάσταση για την οποία, δεν αρκεί μία στοχοθεσία, ή ένα αφήγημα για να περιγραφεί και να επιλυθεί, αλλά απαιτεί την συνολική ανάγνωση και αξιολόγηση πολλών προτάσεων και συλλογιστικών, για να βρεθεί ένας κοινός τόπος, σχετικά με αυτό.¹¹⁴

Ο Schön, ανακάλυψε ότι “οι διαρκώς παραγόμενες μεταφορές, μας έδιναν την δυνατότητα να παράξουμε νόημα στις διαρκώς μεταβαλλόμενες περιστάσεις που μας περιβάλλουν, προσδίδοντας συνέχεια μεταξύ των παλαιότερων εμπειριών μας και των νέων καταστάσεων που βρισκόμαστε, με το να εντοπίζουν τις ομοιότητες μεταξύ αυτών.”¹¹⁵

Οι παραγωγικές μεταφορές κατέχουν κεντρική θέση στην εξέλιξη των σχεδιαστικών μοντέλων και θεωριών. Οι Coyne και Snodgrass, έχουν προτείνει ότι τα μοντέλα της σχεδιαστικής διαδικασίας, μπορούν να θεωρηθούν ως σχετικά χρήσιμες ή άχρηστες μεταφορές. Υποστηρίζουν για παράδειγμα, ότι η επιστήμη του σχεδιασμού ως μεταφορά, επανακαθο-

ρίζει τη διαδικασία του σχεδιασμού και την καθιστά ικανή να εξελιχθεί. Τονίζουν, ότι οι μεταφορές παρέχουν τα εργαλεία με τα οποία τα προβλήματα ορίζονται και λύνονται, αλλά εάν δεν ασκείται αξιολόγηση πάνω στις μεταφορές, οι οποίες προτρέπουν την δράση, τότε μπορεί η σχεδιαστική διαδικασία να οδηγηθεί σε λάθη.

Η συχνά αναφερόμενη διατύπωση της κακοήθους φύσης του σχεδιασμού και των πολιτικών ζητημάτων των Rittel και Webber αποτελεί ένα κομμάτι του Πραγματιστικού μανιφέστου. Προσφέρει μία οπτική, στην οποία η διατύπωση των προβλημάτων και οι μέθοδοι επίλυσής τους, παρακολουθούν τις εκάστοτε περιστάσεις και όπου οι λύσεις αξιολογούνται βάσει κριτηρίων σχετικά με την χρησιμότητα και την αισθητική τους.¹¹⁶ Όπως προτείνει ο Buchanan, σχετικά με τη διατύπωση του κακοήθους προβλήματος, “υπάρχει μία θεμελιώδης ακαθοριστία σε όλα τα σχεδιαστικά προβλήματα, ακόμα και στα πιο ασήμαντα. Ως αποτέλεσμα, ο ρόλος του σχεδιαστή δεν είναι να λύσει ένα πρόβλημα, αλλά να ανακαλύψει ή να εφεύρει μία συγκεκριμένη θέση, μέσα από τα προβλήματα και τα δεδομένα των εκάστοτε περιστάσεων.”¹¹⁷

Οι διατυπώσεις των Rittel και Webber, σχετικά με τις σχεδιαστικές πρακτικές, έχουν επηρεάσει πολλούς τομείς του σχεδιασμού, όπως τον αστικό και τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική. Ο Bryan Norton για παράδειγμα, έχει φέρει στο προσκήνιο την ανάγκη για εισαγωγή πραγματιστικών προοπτικών γύρω από το “κακοήθες πρόβλημα”, στον τομέα του περιβαλλοντικού σχεδιασμού, με στόχο την αντιμετώπιση διάφορων ζητημάτων, όπως αυτό της βιωσιμότητας. Φέρνει σε αντίθεση, τους περιορισμούς της συμβατικής γραμμικής σύνθεσης και λήψης αποφάσεων στον περιβαλλοντικό σχεδιασμό, με μία διατύπωση γύρω από το ανεπίλυτο πρόβλημα, παρατηρώντας ότι στις περιβαλλοντικές πολιτικές και στον σχεδιασμό, “δεν υπάρχει μία και μοναδική διατύπωση ενός προβλήματος και οι απαντήσεις, αποτελούν συχνά όρους, μέσα από τους οποίους οι σχεδιαστές και οι διαχειριστές μπορούν να βρουν στην καλύτερη περίπτωση λογικές, αλλά συνεχώς μεταβαλλόμενες ισορροπίες,

114 Horst W. J. Rittel και Melvin M. Webber, Dilemmas in a General Theory of Planning, στο: *Policy Sciences* 4, εκδόσεις: Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam 1997, σελ. 155-169.

115 Leonard J. Waks, “Donald Schöns Philosophy of Design and Design Education”, *International Journal of Technology and Design Education*, (11), 2001, σελ 37-51

116 Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.93.

117 Richard Buchanan, “Wicked Problems in Design Thinking,” *Design Issues*, 8 (1992), σελ.15–16.

μεταξύ συγκρουόμενων συμφερόντων και αξιών...η σωστή διατύπωση ενός προβλήματος, δεν μπορεί να γίνει γνωστή πριν την αποδοχή μίας λύσης.”¹¹⁸

Αυτή την οπτική, της ουσιαστικά πραγματιστικής φύσης του αστικού σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής, συνδυασμένη με κριτικές προεκτάσεις, την έχει υπερασπιστεί και ο Charles Hock. Ο τελευταίος προτείνει, ότι η Πραγματιστική άποψη πάνω στην αξιολόγηση των σχεδιαστικών αποφάσεων, θα πρέπει να εκτοπίσει τις ρασιοναλιστικές προσεγγίσεις, ως πιο κατάλληλη σχετικά με την αντιμετώπιση των ανεπίλυτων προβλημάτων στον σχεδιασμό. Ο Hock, φτάνει στο συμπέρασμα ότι: “Η Πραγματιστική προσέγγιση αξιολογεί, το κατά πόσον οι εναλλακτικές σχεδιαστικές λύσεις είναι αληθοφανείς, την ομοιότητα που έχει ένα δεσμευτικό σχέδιο με ένα προϊόν, το πλάτος και το βάθος της κοινής συναίνεσης, που ένα σχέδιο προσπαθεί να παράξει και την υπευθυνότητα που εμπνέει ένα σχέδιο, μεταξύ εκείνων που είναι σε θέση να το ακολουθήσουν. Αυτές οι συνετές Πραγματιστικές αποφάσεις, παρέχουν την απαραίτητη θεωρητική συνοχή, σχετικά με τα πρακτικά ζητήματα και την κοινή λογική, που οι συνετοί σχεδιαστές αποκτούν δουλεύοντας. Σε αντίθεση με το να προωθεί μία διόγκωση της απόστασης μεταξύ της κρίσης των ειδικών και των χρηστών, προάγει μία κριτική συνάρθρωση.”¹¹⁹

Ο σχεδιασμός με τη χρήση ψηφιακών τεχνολογιών, έχει επίσης επιχειρήσει να εμπλακεί με τον Πραγματισμό. Ως μία απάντηση στους περιορισμούς της λογικής στον σχεδιασμό, ο Richard Coyne αποτελεί μία κυρίαρχη φωνή για την αντιμετώπιση του Πραγματισμού ως μίας προοπτική για να εξελιχθεί ο σχεδιασμός και ισχυρίζεται ότι, ο χαρακτηρισμός των σχεδιαστικών προβλημάτων ως “κακοήθων”, ακολουθώντας την διατύπωση των Rittel και Webber, αποτελεί στην ουσία της μία Πραγματιστική πρόταση.¹²⁰ “Οι Rittel και Webber, υποστηρίζουν

πειστικά, ότι η συνθετική διαδικασία, όπως και κάθε άλλο επαγγελματικό έργο, εξηγείται πολύ φτωχά με όρους, όπως η τοποθέτηση στόχων, περιορισμών, κανόνων και χωρικής έρευνας. Ο ορισμός των προβλημάτων, είναι μία τυχαία, κατάφορη και μερικές φορές συμβιβαστική διαδικασία, για την οποία δεν μπορεί να υπάρχει κάποια επίσημη τοποθέτηση κριτηρίων, κανόνων και μεθόδων.”¹²¹ Παραθέτοντας τον Dewey και τον Rorty, ο Coyne δείχνει ότι ο Πραγματισμός δίνει έμφαση στο γεγονός, ότι όλες οι επιστημονικές και επαγγελματικές αποφάσεις είναι διαποτισμένες με αισθητικούς παράγοντες. Ο διαχωρισμός της θεωρίας από την πρακτική, εξαφανίζεται όταν λαμβάνονται υπόψη οι πραγματικές συνθετικές Πρακτικές των σχεδιαστών.¹²²

B.5.2 Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΟΥ RICHARD RORTY ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ.

Το αντιδογματικό και πραγματιστικό πρόγραμμα του Rorty, εστιάζει στα πρακτικά οφέλη και στις συνέπειες μίας διευρυμένης λίστας διαβάσματος και συζήτησης. Ο Rorty όπως και ο Dewey, αναγνωρίζει ότι η εγκυρότητα μίας δράσης ή μίας πολιτικής, δεν πηγάζει από την προσταγή για πιο περιεκτικές προτάσεις σχετικά με την ανθρώπινη φύση και ουσία, αλλά από τις συνέπειες που προκαλούν.¹²³

Ο βασικός μηχανισμός που χρησιμοποιεί ο Rorty για να τονίσει τα πλεονεκτήματα των θεωριών του, σχετικά με την δημιουργικότητα και τον δημόσιο προσανατολισμό τους, αποτελεί μία συνεργατική επανερμηνεία κειμένων, που ανήκουν σε στοχαστές του παρελθόντος. Ο Rorty, ασκεί την τεχνική του, αναλύοντας ταυτόχρονα κείμενα του Freud, του Derrida, του Wittgenstein και πολλών άλλων. Αυτή η χρήση της ρητορικής και της λογοτεχνικής κριτικής του, δίνουν από μόνες τους υπόσταση στην πρακτική διάσταση που εντοπίζει μέσα στις ιδεολογικές αναζητήσεις του και στους προκατόχους του. Ο Rorty λοιπόν, θέλει να

118 Bryan G. Norton, “Building Demand Models to Improve Environmental Policy Process” στο: *Model-based Reasoning in Scientific Discovery*, σύνταξη: L. Magnani, N. J. Nersessian, and P. Thagard, εκδόσεις: Kluwer Academic/Plenum Publishers, Νέα Υόρκη, 2002, σελ.194.

119 Charles J. Hoch, “Evaluating Plans Pragmatically,” *Planning Theory*, (1), 2002, σελ.53–75.

120 Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.96.

121 Richard Coyne, “Wicked Problems Revisited,” *Design Studies*, τεύχος, (26), 2005, σελ.5–17.

122 Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.96.

123 *Ibid*, σελ.98.

δείξει το πώς επιτυγχάνεται η αλλαγή και η πρόοδος, όταν οραματιστές διανοούμενοι ξαναπεριγράφουν πτυχές του κόσμου, με καινούργιους τρόπους και χρησιμοποιώντας νέες μεταφορές, κινητοποιώντας και άλλους να σκεφτούν προς αυτήν την κατεύθυνση **19**.

19 Slavs and Tatars, Kitab Kebab, 2016

Η μέθοδός του έχει και σχεδιαστικούς παραλληλισμούς, καθώς μέσω της ιδιοποίησης του παρελθόντος σε κείμενο και μορφή και της μεταμόρφωσής του σε σχεδιασμένα αποτελέσματα, παράγεται μία ξεχωριστή ερμηνεία του φυσικού κόσμου, η οποία παραμένει ανοιχτή για δημόσια διαβούλευση και για τη χρήση της σε έργα που αφορούν στην κοινωνία, όπως είναι η κοινωνική κριτική και ο βιώσιμος σχεδιασμός.¹²⁴ “Μία πιθανή συνέπεια της σχέσης που έχει ο Πραγματισμός με τη γλώσσα, θα μπορούσε να είναι, ότι ο καθορισμός του λεξιλογίου στον σχεδιασμό, είναι κάτι που δεν θα έπρεπε να ανησυχεί τόσο τους αρχιτέκτονες.”¹²⁵

Μία Νεοπραγματιστική σχεδιαστική οπτική, υποδηλώνει ότι η επιλογή της γλωσσολογικής φόρμας θα πρέπει να προσδιορίζεται στη βάση των σκοπών και των στόχων της σχεδιαστικής διαδικασίας

¹²⁴ Ibid, σελ.99

¹²⁵ Sharon Poggenpohl, Paima Chayutsahakij, και Chujit Jeamsinkul, “Language Definition and Its Role in Developing a Design Discourse”, *Design Studies* (25,) 2004, σελ.579–605.

και όχι σε αυτήν που συνάδει καλύτερα με την πραγματικότητα. Οι κατηγοριοποιήσεις όπως, ‘περιβαλλοντολογικός’ και οι όροι όπως, ‘οικολογική ακεραιότητα’, είναι λοιπόν ρευστοί και αυτό συμβαίνει διότι περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά, ιδιότητες και περιγραφές, που είναι περισσότερο ανοιχτές και εξελισσόμενες στον χρόνο, παρά αυστηρά καθοριζόμενες, σταθερές και πραγματικές.¹²⁶

B.6 ΤΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ JOHN RAJCHMAN ΚΑΙ GILLES DELEUZE

Η έρευνα του Rajchman, εστιάζει στο πώς μπορεί να προσεγγιστεί ο Πραγματισμός στην εποχή των “κοινωνιών της παγκόσμιας πληροφορίας”, όχι όμως με στόχο να δημιουργηθεί μία νέα πραγματογνωμοσύνη, αλλά ένας τρόπος για να γίνονται αντιληπτά τα απρόοπτα στοιχεία, που αυτές οι κοινωνίες παράγουν.¹²⁷ Στο συνέδριο “How things happen”, στο Ρότερνταμ το 1997, ο Rajchman διατύπωσε τον Πραγματισμό του “διαγράμματος και της διάγνωσης”.¹²⁸

Όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο της φιλοσοφίας, ο Rajchman, συσχέτισε το διάγραμμα της πειθαρχικής κοινωνίας του Foucault, με τις αρχές του φιλοσοφικού Πραγματισμού, με στόχο δημιουργήσει μία στρατηγική για τον εντοπισμό και την ανάλυση των πολύπλοκων δυνάμεων που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη συνθήκη. Ως προς την αρχιτεκτονική, ο Rajchman εξελίσσει τον Πραγματισμό του “διαγράμματος και της διάγνωσης”, ερμηνεύοντας τον Γάλλο φιλόσοφο Gilles Deleuze και κυρίως τις θεωρίες που ανέπτυξε στα βιβλία του, “Cinema1 και 2”. Ο στόχος του είναι, να διαμορφώσει έναν Πραγματισμό του “διαγράμματος και της διάγνωσης”, που να μπορεί να διαγνώσει τις νέες αστικές συνθήκες και να προτείνει λύσεις, μέσω αυτού που αποκαλεί “Νέο Φονξιοναλισμό”.¹²⁹

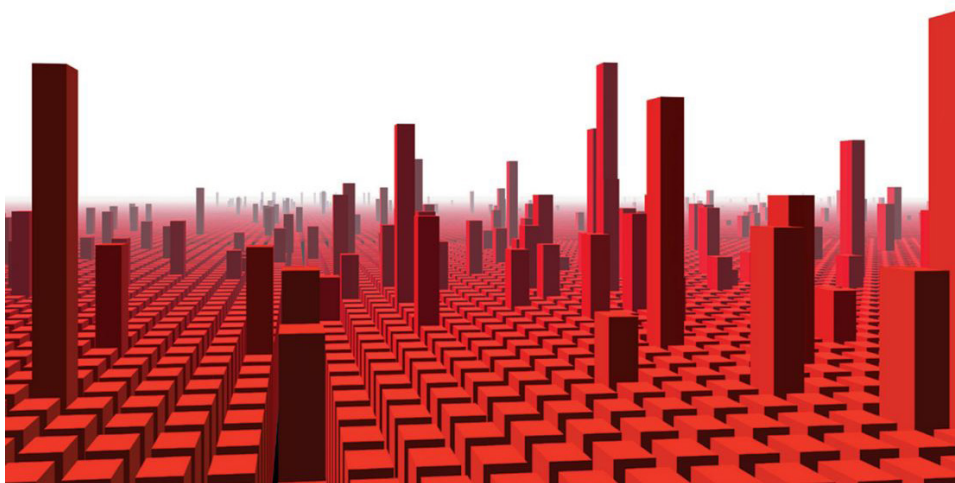
¹²⁶ Gavin Melles, “New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008, σελ.100.

¹²⁷ John Rajchman, “A New Pragmatism?”, *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.212-217

¹²⁸ Werner sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001, σελ.14

¹²⁹ John Rajchman, “A New Pragmatism?”, *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.215

Ο Rajchman πιστεύει, ότι το πειθαρχικό διάγραμμα του Foucault, δεν μπορεί να λειτουργήσει στην σύγχρονη εποχή, καθώς δούλευε κυρίως μέσα από τον διαχωρισμό σε τμήματα του χώρου και του χρόνου, ενταγμένα σε αλληλοσυνδεόμενα, κλειστά περιβάλλοντα. “Δηλαδή το παράδειγμα της μηχανικής πόλης, που αποτελούνταν από ‘κατακερματισμένα σύνολα’, που ήταν υπερβολικά οργανωμένα, ελεγχόμενα και εκλογικευμένα, έχει αντικατασταθεί από ένα περιβάλλον αυξανόμενης τυχαιότητας, διάχυσης και ανομοιομορφίας, μέσα στο οποίο, η συσσώρευση και η διάδραση των ανθρώπων λειτουργεί με νέους, πιο ομαλούς τρόπους.”¹³⁰ Έτσι, τονίζει την ανάγκη για την δημιουργία νέων “χαρτογραφικών εργαλείων”, ειδικά για τις χώρες της Ασίας με την ταχύτατη αστικοποίησή τους και διαγραμμάτων για να αναλύσουν τις νέες αστικές συνθήκες και να προτείνουν νέες χωρικές δομές, ή τρόπους προσέγγισης **20**. Για τον Rajchman, “αυτά τα νέα εργαλεία, θα λειτουργήσουν μέσω του διαγράμματος και της διάγνωσης, δηλαδή μέσω ενός τρόπου σκέψης, ίσως και μίας σχεδιαστικής πρακτικής, στην οποία, η σχέση της πόλης με το διάγραμμα και τον πειραματισμό, θα αντικαταστήσει την σχέση κράτους-προγράμματος-ιδεολογίας, που ισχύει μέχρι σήμερα.”¹³¹

20 MVRDV, Metacity/Datatown, 1999

¹³⁰ Ibid, σελ.215

¹³¹ Ibid σελ.215

Ο Rajchman εισάγει τον όρο “the gay science of the city”, παίρνοντας τον όρο “gay science”, δηλαδή την τέχνη του να κάνεις ποίηση, από τον Nietzsche και την συσχετίζει με τον Deleuze. Σημειώνει ότι, “ο όρος ‘gay science of the city’, μας φέρνει στα παλιά ερωτήματα της μορφής και του νοήματος. Αυτά διατυπώνονται, κατά κάποιον τρόπο, στην προσπάθεια του Deleuze, να εκφράσει, πιο χαλαρά και πιο δυναμικά είδη χωροθέτησης στην μελέτη του για τις εικόνες στο μεταπολεμικό σινεμά, εντοπίζοντας μία αντίθεση μεταξύ της ‘μηχανικής πόλης’ και της νέας ‘εγκεφαλικής’, που την εκτοπίζει. Δηλαδή, διαφορετικά διαγράμματα και διαφορετικοί αυτοματισμοί, πάνε μαζί με την κάθε πόλη και εντοπίζουν τις διαφορές μεταξύ του μηχανικού και του ενεργητικού, του μηχανικού και του ψηφιακού. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται σχέσεις μεταξύ του μυαλού και της πόλης, νευρικών συστημάτων με περιβάλλοντα, σε αντίθεση με τις σχέσεις που πρότειναν τα προηγούμενα κλασσικά παραδείγματα, δηλαδή σχέσεις της φύσης με την αφή, της εικόνας με το περιβάλλον.”¹³² Για τον Rajchman, τα προβλήματα, του πώς να διαγραμματοποιηθεί η πληροφορία, παίρνουν την σκυτάλη από αυτά που ήταν συνδεδεμένα με παλαιότερες τεχνικές, δηλαδή του πώς να εισάγονται ξεχωριστά αντικείμενα και να συντίθενται σε συνεκτικά σύνολα.

Ο Rajchman πιστεύει, ότι ο Πραγματισμός δεν αντιτίθεται στο παλιό ερώτημα, του πώς φτιάχνονται τα πράγματα, συμπεριλαμβανομένης της αρχιτεκτονικής, αλλά απλώς εισάγει μία πολυπλοκότητα, ασάφεια και αβεβαιότητα στην συζήτηση. Θεωρεί, ότι ο Charles Sanders Peirce, ο εφευρέτης επί της ουσίας του Πραγματισμού, βοήθησε να δημιουργηθεί η Σημειωτική, με το να μετασχηματίσει την ιδέα της αλήθειας, σε μία ‘λογική του νοήματος’ και να την καταστήσει άμεσα ορατή.¹³³ Τονίζει, ότι ο Deleuze έκανε κάτι αντίστοιχο με την χρήση του διαγράμματος, “δουλεύοντας πάνω στη δημιουργία της αντίθεσης, μεταξύ του διαγράμματος και του κώδικα, στις εικαστικές τέχνες και στη μουσική. Αυτό ήταν ένα τμήμα της γενικότερης προσπάθειάς του να απεικονίσει μία ενδιάμεση διαδικασία χωροθέτησης, ‘spacing’, για να περιγράψει διακριτές φιγούρες και να αφηγηθεί ιστορίες, που επεξηγούν τις σχέσεις που

¹³² John Rajchman, *The Deleuze Connections*, The MIT Press, 2000, σελ.114

¹³³ John Rajchman, “A New Pragmatism?”, *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.216

αναπτύσσονται μεταξύ τους.”¹³⁴

Συνεπώς, στο ερώτημα του εάν μπορεί η αρχιτεκτονική να εισάγει μία τέτοια, μη κωδικοποιημένη, διαγραμματική, διάσταση μέσα της και του πώς μπορούν να δημιουργηθούν συγκεκριμένοι τρόποι για να εξάγει νοήματα, απαντά και προτείνει:

“θα καταφέρναμε να τοποθετήσουμε την διάκριση διαγράμματος-κώδικα στην αρχιτεκτονική, κατ’ αυτόν τον τρόπο: Θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ‘διαγραμματικές’, αυτές τις εικόνες ή τους χώρους, που εισάγουν άλλες ‘δυνατές μετατοπίσεις’, που δεν είναι προκαθορισμένες από το συνολικό πρόγραμμα. Είναι αυτές, που σε αντίθεση με την κλασσική σύνθεση σταθερών στοιχείων, σε καλά δομημένα ή οργανική σύνολα, λειτουργούν μέσω συνδέσεων, μεταξύ πολλαπλών ανόμοιων χώρων, αφήνοντας ανοιχτή την δημιουργία σχέσεων υβριδικότητας, ανάμειξης, ταυτόχρονης λειτουργίας. Αφήνουν λοιπόν να συμβούν απρόοπτα πράγματα, σε αντίθεση με το να προσπαθούν να εισάγουν τα πάντα σε ένα κυρίαρχο σχέδιο, σύστημα ή αφήγηση.

Η διαγραμματική διάσταση λοιπόν, βοηθάει στο να απελευθερωθεί η αρχιτεκτονική από την παλαιότερη άποψη για τη λειτουργία, η οποία απορροφούνταν από απόψεις περί ‘καθαρής αισθητικής’, ενώ καταστρεφόταν η ταυτότητά της, μέσα από προκαθορισμένες αφηγήσεις και πακέτα εσωτερικών σχέσεων. “Λοιπόν, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για έναν ‘Νέο Φονξιοναλισμό’, που ασχολείται με την πολύπλοκη εισαγωγή της αρχιτεκτονικής, μέσα σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από ένα νέο πρόβλημα. Αυτό της επανεξέτασης του περιβάλλοντος, με το να εξαπολύεται κάτι πρωτόγνωρο, ‘προ-υποκειμενικό’, ή χωρίς σημασία, μέσα σε αυτό. Η έννοια του ‘κτίζειν’ λοιπόν, δεν θα δίνεται πλέον μέσω μίας ενσάρκωσης από κάτι που προηγήθηκε, ούτε ακόμα και από τον ‘κόσμο’, με την φαινομενολογική έννοια της λέξης. Θα παράγει νοήματα, μακριά από την λογική της μνημειοποίησης, ή από ερεθίσματα της κοινωνικής μνήμης, πράγμα σύνθετες στην αρχιτεκτονική. Ενώ ένα μνημείο, δημιουργεί και συντηρεί κάτι που θα πρέπει να θυμάται η κοινωνία, ένα διάγραμμα θέτει σε κίνηση, αόρατες συνδέσεις και τις νέες δυνατότητες που αυτές παράγουν ή εισάγουν.”¹³⁵

134 John Rajchman, *The Deleuze Connections*, The MIT Press, 2000, σελ.117

135 John Rajchman, “A New Pragmatism?”, *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998, σελ.217

Γ. Ο ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Τοπίο στην Ολλανδία

Γ.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια, η σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία, έχει κατακτήσει μία ηγετική θέση στην παραγωγή επώνυμης αρχιτεκτονικής, διεθνώς. Εν πολλοίς, αυτή η επιτυχία συνδέεται με μία σειρά αναζητήσεων, που αφορούν στον ρόλο και το μέλλον της αρχιτεκτονικής, στην σύγχρονη πραγματικότητα. Οι ολλανδοί αρχιτέκτονες ερμηνεύουν τα δεδομένα της πραγματικότητας, κινούμενοι πάντα πάνω στον άξονα της λογικής και στις αρχές του Πραγματισμού, για να δημιουργήσουν μία αρχιτεκτονική, που δεν σχολιάζει απλώς τον κόσμο, αλλά προτείνει εφαρμόσιμες λύσεις για τα σύγχρονα προβλήματα. Γιατί όμως αυτή η συζήτηση για τις ιδέες του Πραγματισμού, που σε μεγάλο βαθμό ξεκίνησε στην Ηνωμένες Πολιτείες, εκφράστηκε σε αρχιτεκτονική παραγωγή, στην Ολλανδία και μάλιστα τόσο μαζικά;

Η απάντηση θα μπορούσε να έχει να κάνει, με την ίδια την Ολλανδία και με τα ιδιαίτερα στοιχεία που την χαρακτηρίζουν. Αυτή η χώρα, έχει αναπτυχθεί, μέσα από την προσπάθεια του ανθρώπου να τιθασει την φύση, για μπορέσει να επιβιώσει. Σε όλη τη σύγχρονη ιστορία τους, οι ολλανδοί έρχονται αντιμέτωποι με την επίλυση προβλημάτων και η ύπαρξή τους στηρίζεται στην εύρεση λογικών λύσεων. Για την ολλανδική σκέψη, ο φιλόσοφος που έρχεται κατά κύριο λόγο στο νου, είναι ο Spinoza.

Ο Baruch Spinoza, είναι ολλανδός φιλόσοφος του 17ου αιώνα που το έργο του υπήρξε θεμελιώδες για τον διαφωτισμό και την σύγχρονη φιλοσοφία. Η κριτική σκέψη του Σπινόζα ευθυγραμμίζεται με την ανάδυση του επιστημονικού πνεύματος της εποχής του, την απόρριψη μυθοπλαστικών εξηγήσεων μέσω της έλλογης έρευνας και την αυξανόμενη αυτοπεποίθηση της ανθρώπινης νόησης, όσον αφορά τη δυνατότητα της ερμηνείας των μέχρι τότε αδύτων του σύμπαντος. Ο Σπινόζα ήταν ντετερμινιστής, καθώς έκρινε ότι οτιδήποτε συμβαίνει, συμβαίνει μέσω της διαδικασίας της αναγκαιότητας. Για αυτόν, ακόμη και η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι πλήρως καθορισμένη, με την ελευθερία να συνίσταται στην ικανότητά μας να γνωρίζουμε, ότι είμαστε καθορισμένοι και να καταλαβαίνουμε γιατί ενεργούμε, όπως ενεργούμε. Ο Spinoza στην περίφημη Ηθική του αναφέρει ότι δεν

πρόκειται να κοροϊδέψει τις ανθρώπινες πράξεις, να τις καταραστεί, να κλάψει ή να γελάσει με αυτές, αλλά θα προσπαθήσει να τις καταλάβει, εξετάζοντάς τις, με την ίδια ελευθερία σκέψης που ταιριάζει στη σπουδή των μαθηματικών.¹³⁶ Με αντίστοιχη λογική, οι ολλανδοί Πραγματιστές αρχιτέκτονες αντιμετωπίζουν τον ρόλο και τη φύση της αρχιτεκτονικής.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα διερευνηθούν οι λόγοι που ο Πραγματισμός συνδέεται με την σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία, τα χαρακτηριστικά και οι συνθετικές πρακτικές που διαμορφώνονται από αυτή τη συνάντηση.

Γ.2: ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Γ.2.1: Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΝΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟ ΤΟΠΙΟ

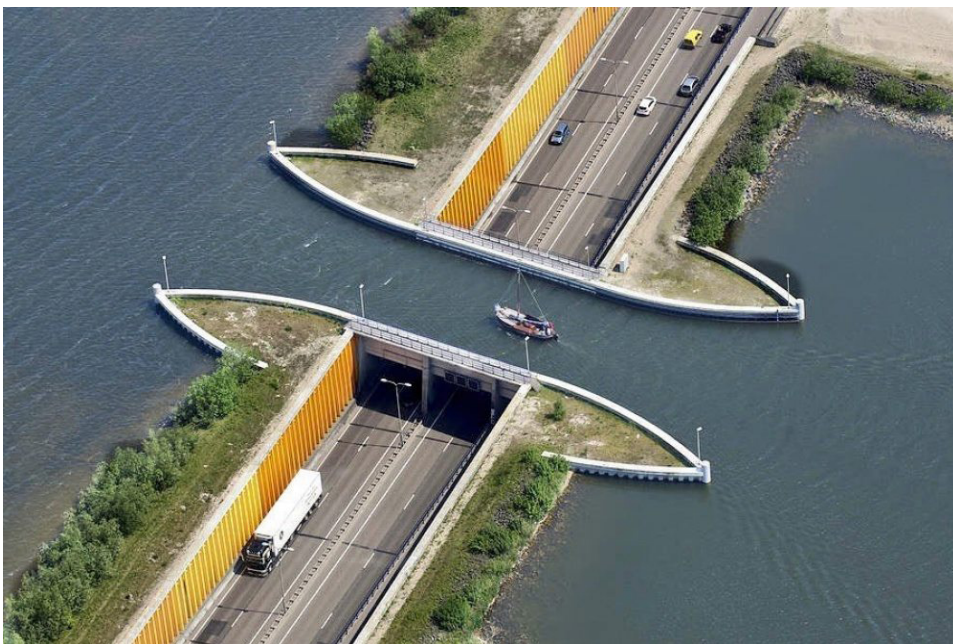
Όταν κάποιος αναφέρεται στην Ολλανδία, παρατηρεί, ότι αυτή χαρακτηρίζεται από θεμελιώδη αντιθετικά δίπολα, όπως στεριά-θάλασσα, στερεό-ασταθές, φυσικό-τεχνητό. Η αποφασιστική στρατηγική της μη απάντησης και μη τοποθέτησης σε σχέση με αυτά τα διλήμματα, είναι ουσιαστικά ο λόγος ύπαρξης της χώρας.¹³⁷ Ένα μεγάλο μέρος της, βρίσκεται κάτω από το επίπεδο της θάλασσας, με αποτέλεσμα η μοντέρνα ιστορία της, να πρέπει να προστατεύεται από το να πλημμυρίσει, με τεχνητά μέσα. Ένα σημαντικό τμήμα των εδαφών της Ολλανδίας, έχει προκύψει από αποστραγγίσεις υδάτων, ενώ άλλες μεγάλες περιοχές, έχουν υποχωρήσει κάτω από το επίπεδο της θάλασσας, ως αποτέλεσμα συνεχών μηχανικών αποστραγγίσεων και της κλιματικής αλλαγής, με την άνοδο της στάθμης της θάλασσας **21**. Αυτοί οι παράγοντες, καθορίζουν την εικόνα του τοπίου, τον τρόπο με τον οποίο αξιοποιείται η γη, τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν το κτισμένο και την ίδια την εικόνα των κτιρίων.¹³⁸

136 Αύγουστος Μπαγιόνας, "Η ελευθερία στον Σπινόζα", ΟΥΤΟΠΙΑ (61), Σελ.43

137 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.38.

138 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.11.

Η σύγχρονη εικόνα της χώρας, επηρεάστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές αποφάσεις της δεκαετίας του 50' και του 60'. Το 1954, με νομοθετικές ρυθμίσεις, αποφασίστηκε ο επανασχεδιασμός των αγροτικών εκτάσεων με στόχο να γίνουν πιο αποδοτικές. Την ίδια περίοδο, η κυβέρνηση χρηματοδότησε μεγάλης κλίμακας αναπτυξιακά προγράμματα, για να αντιμετωπίσει την έλλειψη κατοικιών και την μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι καινοτόμες κατασκευαστικές μέθοδοι, βασισμένες στις αρχές του Μοντέρνου κινήματος, είχαν ως στόχο την μαζική παραγωγή κτιρίων, για την κάλυψη των αναγκών που είχαν προκύψει. Αυτές οι μέθοδοι, επηρέασαν καθοριστικά τη νοοτροπία των ολλανδών αρχιτεκτόνων, κάτι που εμφανίζεται μέχρι και σήμερα. Ένα άλλο μεταπολεμικό φαινόμενο, που διαμόρφωσε το τοπίο, ήταν η κατασκευή ενός μεγάλου δικτύου αυτοκινητοδρόμων, σιδηροδρόμων και έργων μεγάλης κλίμακας, όπως αεροδρόμια και λιμάνια, που είχαν ως αποτέλεσμα την δημιουργία και την τροφοδοσία, νέων βιομηχανικών και οικιστικών ζωνών.¹³⁹

21 διαχείριση υδάτων στην Ολλανδία

139 Ibid, σελ.11.

Η Ολλανδία έχει παράδοση στην αντιμετώπιση του δομημένου περιβάλλοντος, μέσω μίας ισορροπημένης και πραγματιστικής εφαρμογής της τεχνολογίας και του σχεδιασμού. Υπάρχει επίσης και μία σημαντική παράδοση διαβούλευσης, μεταξύ των ιδιωτών και του κράτους, η οποία ξεκίνησε από τους γαιοκτήμονες και την ανάγκη τους να έχουν λόγο στην διαχείριση των υδάτινων πόρων, συστήνοντας συνεργατικά όργανα, τα λεγόμενα "water boards".¹⁴⁰ Συνοψίζοντας, η Ολλανδία, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η χώρα που προέκυψε από τον σχεδιασμό καθώς δημιουργήθηκε μέσα από το καλούπωμα της φύσης.¹⁴¹ Με άλλα λόγια, ο Μοντερνισμός για τους ολλανδούς, δεν ήταν επιλογή, αλλά αναγκαιότητα.

Γ.2.2: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΟΝΤΕΡΝΙΚΟΤΗΤΑ

Η σύγχρονη ολλανδική πρωτοπορία, είναι σήμερα γνωστή για την κριτική στάση που διαμορφώνει για την αρχιτεκτονική και την πόλη. Βασικό χαρακτηριστικό της, είναι η πραγματιστική ανάλυση των δεδομένων και η παραγωγή σχεδιαστικών διαδικασιών, οι οποίες αναλύουν την πολυπλοκότητα της σύγχρονης εποχής και του αστικού φαινομένου και προτείνουν εφαρμόσιμες λύσεις. Συχνά, αυτή η περίοδος που διανύει η Ολλανδική αρχιτεκτονική, χαρακτηρίζεται και ως η δεύτερη Μοντερνικότητα.

Η δεύτερη Μοντερνικότητα στην Ολλανδία, συνδέθηκε εν πολλοίς, με τις πολιτικές και οικονομικές αλλαγές στην χώρα την δεκαετία του 90'. Ενώ η πρώτη περιόδός της διαμορφώθηκε από την βιομηχανική επανάσταση και τις συνέπειές της, η δεύτερη χαρακτηρίζεται από την έκρηξη στις ψηφιακές τεχνολογίες και στο εμπόριο. Οι Ολλανδικές κυβερνήσεις, ακολουθώντας το νεοφιλελεύθερο καπιταλιστικό μοντέλο, ακύρωσαν το 1994, όλα τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας και παρέδωσαν όλον τον κατασκευαστικό κλάδο στην ελεύθερη αγορά. Έτσι, πολλά γραφεία, αποτελούμενα κυρίως από νέους αρχιτέκτονες, βρήκαν την ευκαιρία να χτίσουν. Παράλληλα, λόγω της απουσίας του κράτους, είχαν να λύσουν το πρόβλημα της μαζικής παραγωγής κατοικιών και

140 Ibid, σελ.12.

141 MAURIZIO SABINI, "Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City", στο 94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.425.

δημοσίων κτιρίων, για την κάλυψη των αναγκών της αγοράς.¹⁴² Ο ολλανδικός λαός, εκείνη την περίοδο, προτιμούσε το κλασσικό πρότυπο κατοίκησης, αυτό της μονοκατοικίας με κήπο. Όμως, εάν ακολουθούνταν αυτό το μοντέλο, θα δημιουργούνταν τεράστιες εκτάσεις ομοιογενών ζωνών κατοίκησης, που θα κατέστρεφαν το τοπίο, θα εκμηδένιζαν τον δημόσιο χώρο και θα έμοιαζε περισσότερο στις μητροπόλεις της Λατινικής Αμερικής. Χαρακτηριστικό είναι το project των West 8, οι οποίοι κάλυψαν το 1995, την στοά του ολλανδικού ινστιτούτου αρχιτεκτονικής, με μία τεράστια μακέτα, αποτελούμενη από 800.000 μικροσκοπικά σπιτάκια, οργανωμένα σε γειτονίες. Αυτή η κίνηση, θορύβησε την ολλανδική αρχιτεκτονική κοινότητα και κατέστησε σαφές, ότι μία τέτοια εξέλιξη θα ήταν καταστροφική και αδύνατον να ελεγχθεί.¹⁴³

Αυτή η περίεργη κατάσταση στο ολλανδικό, πολιτικό και κατασκευαστικό τοπίο, οδήγησε τους αρχιτέκτονες στο να εφεύρουν νέες σχεδιαστικές στρατηγικές, για να αντιμετωπίσουν την αυξημένη πολυπλοκότητα στο έργο τους. Η αρχιτεκτονική πλέον, δεν ήταν μία αυτόνομη τέχνη, καθώς εξαρτιόταν από πολλούς παράγοντες, με βασικό την παγκοσμιοποίηση και την κατασκευή κτιρίων, μέσα στα πλαίσια που αυτή έθετε. Έτσι αρχιτέκτονες, που η φήμη τους τα προηγούμενα χρόνια είχε βασιστεί κυρίως πάνω σε περιθωριακές ιδέες και σε ακαδημαϊκές δημοσιεύσεις, μετατράπηκαν σε μεγάλης κλίμακας επαγγελματίες, σχεδόν μέσα σε ένα βράδυ. Αυτές οι αλλαγές, δημιούργησαν την ανάγκη για τη διαμόρφωση μίας θεωρίας της πρακτικής, μίας πραγματιστικής δηλαδή διαδικασίας αξιολόγησης και παρέμβασης, που αφορά στο πρόσφατο θεωρητικό παρελθόν και τις σύγχρονες ανάγκες, στις οποίες η αρχιτεκτονική πρέπει να παρέμβει αποφασιστικά.¹⁴⁴ Για παράδειγμα, γραφεία όπως το OMA, οι West 8, οι MVRD, ανέπτυξαν στρατηγικές, μέσα από τις οποίες αναλύουν το γενικό πλαίσιο και τα δεδομένα κάθε έργου, εκ νέου, διασκεδάζοντας, παλιότερους ισχυρισμούς και προσπαθώντας να αποκαλύψουν τις έμφυτες προοπτικές που μπορεί να χαρακτηρίζουν αυτά τα δεδομένα. Πολλές φορές, η συνθετική διαδικασία ξεκινά, με μία προσπάθεια να

142 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.21.

143 *Ibid*, σελ.22.

144 Joan Ockman, "what's New about the "New" Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture", *AV Monographs*, (91), sept.-oct 2001 σελ.27.

χαρτογραφηθούν όλες οι δυνατές εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις, που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν έναν σημαντικό ρόλο, στη σύνθεση του έργου.¹⁴⁵

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ολλανδικής αρχιτεκτονικής παράδοσης της δεκαετίας του 80' και του 90', που οδήγησε την αρχιτεκτονική πρωτοπορία σε αυτό που αποκαλείται ως δεύτερη Μοντερικότητα, είναι ότι σε αντίθεση με τις περισσότερες δυτικές χώρες, έμεινε αποστασιοποιημένη από το κύμα του Μεταμοντερνισμού. Στην πραγματικότητα, η ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία, δεν εγκατέλειψε ποτέ το Μοντέρνο, καθώς λόγω των ιστορικών αναγκών για τεχνητές επεμβάσεις στο περιβάλλον, με σκοπό τη λειτουργία και τη διαμόρφωση της χώρας, αυτό είχε ριζωθεί στην ολλανδική αρχιτεκτονική κουλτούρα. Ενώ εκείνη την περίοδο, το Μεταμοντέρνο έφτανε προς το τέλος του, και οι αναζητήσεις στην αρχιτεκτονική, είχαν στραφεί προς τα θεωρητικά και μορφολογικά πλαίσια της Αποδόμησης, οι Ολλανδοί συνέχισαν να ξαναδιαβάζουν το Μοντέρνο και να υλοποιούν όλη την μεταμοντέρνα θεωρητική ανατροπή, μέσα στα πλαίσια αυτού.¹⁴⁶

Εκείνη την περίοδο, ο Rem Koolhaas μέσω των θεωρητικών του αναζητήσεων, επιχειρούσε να ερμηνεύσει τις αλλαγές και τις νέες προκλήσεις που έφερνε η αναδυόμενη συνθήκη, κυρίως στο αστικό φαινόμενο, εισάγοντας έννοιες όπως, η γενική πόλη (Generic city), BIGNESS, δηλαδή η έκρηξη της κλίμακας, JUNK SPACE, δηλαδή ο υπολειμματικός χώρος στις πόλεις, κ.α. Βασική του πεποίθηση είναι, ότι η αρχιτεκτονική, ταυτίζεται με την αστικότητα και ότι μέσω της πρώτης, θα μπορέσει να ερμηνευτεί το αστικό φαινόμενο και να γίνουν ουσιαστικές παρεμβάσεις σε αυτό **22**. Η έρευνα πάνω στις πόλεις και η δημιουργία προτάσεων και μέσων επέμβασης για αυτές, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία κοινωνική κατεύθυνση για την αρχιτεκτονική, (ως ένα εργαλείο που λύνει προβλήματα, που αφορούν το σύνολο της κοινωνίας), όμοια με αυτή του Μοντέρνου, αλλά με επικαιροποιημένα χαρακτηριστικά.¹⁴⁷

145 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.23.

146 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.63.

147 Okwui Enwezor, "Terminal Modernity: Rem Koolhaas's Discourse on Entropy", στο: *WHAT IS*

22 Πληθυσμιακή ανάλυση για το Pearl River Delta, Rem Koolhaas

23 The Whale, de Architekten Cie

OMA, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ.106-107.

Μέχρι τότε, η αρχιτεκτονική πρωτοπορία, είχε απορροφηθεί από αναζητήσεις περί τοπικότητας στο πλαίσιο του κριτικού τοπικισμού και από θεωρητικές αναζητήσεις, στο πλαίσιο του Μεταμοντερνισμού και της Αποδόμησης, που είχαν ως στόχο τον επαναπροσδιορισμό της εσωτερικής σύνταξης της αρχιτεκτονικής, ως φορέα μηνυμάτων, αφήνοντας απ' έξω την κοινωνική διάσταση.¹⁴⁸ Παράλληλα, Ολλανδοί αρχιτέκτονες, όπως οι Mecanoo, οι UN STUDIO, κ.α., αρχίζουν να υλοποιούν εκείνη την εποχή, μία σύγχρονη εκδοχή του μοντερνισμού. "Παρά την μορφολογική ποικιλία, που χαρακτηρίζει την ολλανδική αρχιτεκτονική στο τέλος του 20ου αιώνα, κάποιος μπορεί σαφώς να παρατηρήσει μία αξιοσημείωτη πίστη στις αρχές του μοντερνισμού, η οποία δεν συναντάται πουθενά αλλού²³. Αυτή η ασταμάτητη δέσμευση σε αυτόν, συχνά εξηγείται αλλά και συγκρίνεται, με τον τεχνητό χαρακτήρα του ολλανδικού τοπίου και εδάφους."¹⁴⁹

Κομβικό σημείο για την σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία και της σχέσης της με το Μοντέρνο, διαδραμάτισε το συμπόσιο, "How Modern is Dutch Architecture", που διοργάνωσε ο Rem Koolhaas, το 1990. "Ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για την ολλανδική αρχιτεκτονική κοινότητα, το γεγονός ότι το συμπόσιο επέτρεψε να εκτονωθεί ένα ενοχικό σύνδρομο, ένα συλλογικό υπόγειο συναίσθημα των ολλανδών αρχιτεκτόνων, ότι δεν συμμετείχαν ενεργά στις εξελίξεις που διαμόρφωσε το μεταμοντέρνο πείραμα στον δυτικό κόσμο. Η κύρια διαπίστωση, ωστόσο, του συνεδρίου, ήταν η εμπέδωση της επιτακτικής ανάγκης για ανανέωση στο υπάρχον μοντέρνο λεξιλόγιο της Ολλανδίας, μακριά από το διεθνές Μεταμοντέρνο."¹⁵⁰

Αυτή η ουσιαστική σχέση που έχουν διαμορφώσει οι Ολλανδοί με τον Μοντερνισμό, με μία σχεδόν βιωματική κατανόησή του, εξηγεί την μεγάλη ευελιξία τους στον αρχιτεκτονικό χειρισμό, με εργαλείο το Μοντέρνο. Επιτρέπει παράλληλα και ένα δικαίωμα αποενοχοποίησης της υπερβολής, της αυθαιρεσίας και της διεύρυνσης κάθε ορίου που μπορεί να έχει η Μοντέρνα λειτουργία και μορφολογία.¹⁵¹ Με ένα

148 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.63.

149 *Ibid*, σελ.64.

150 *Ibid*, σελ.65.

151 *Ibid*, σελ.68.

αυξανόμενα πειραματικό ύφος και με στρατηγικές που είναι βασισμένες στην παρέμβαση, η Μοντερνικότητα αντιμετωπίζεται στην Ολλανδία, περισσότερο ως μία εξελισσόμενη κατάσταση και δέσμευση για καινοτομία, παρά ως ένα μανιφέστο για πολιτιστική προπαγάνδα. Ο σύγχρονος ολλανδικός πραγματιστικός Μοντερνισμός, είναι ίσως λιγότερο φιλόδοξος, από τον προκάτοχό του, αλλά σίγουρα πιο αποτελεσματικός. Δοκιμάζει παρακινδυνευμένες λύσεις, καθώς αυτές προκύπτουν από μία διαδικασία συζήτησης και σχεδίασης, περισσότερο από το να αναζητά τους όρους για να εφαρμόσει μία καθαρή ιδέα. Έχοντας μία επιστημονική νοοτροπία, είναι ανοιχτός σε απρόσμενα αποτελέσματα και δεν επινοεί τα μέσα για να πετύχει προκαθορισμένους στόχους. Χαρακτηρίζεται από την συνεργατική γονιμοποίηση των ιδεών, τα διεπιστημονικά πειράματα και από μία οικονομία στα εκφραστικά μέσα. Με άλλα λόγια, οι Ολλανδοί αρχιτέκτονες, καταφέρνουν να εφαρμόσουν και να εξυμνήσουν την Μοντερνικότητα, ως ένα “ατελές σχέδιο”, όπου η εμπειρία, ο πειραματισμός και οι παρεμβάσεις, αποτελούν τις λειτουργικές και δημιουργικές συνθήκες, για μία πραγματιστική φιλοσοφία της ζωής.¹⁵²

Γ.3: ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Γ.3.1: ΟΛΛΑΝΔΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Ο ολλανδικός πραγματισμός, ή αλλιώς, η δεύτερη Μοντερνικότητα στην ολλανδική αρχιτεκτονική, αποτελεί ένα ρεύμα το οποίο διαμορφώθηκε από μία νέα γενιά αρχιτεκτόνων, η οποία επιζητούσε μία κριτική στάση για την αρχιτεκτονική και την πόλη. Αυτοί οι μελετητές, αναγνωρίζουν την πολυπλοκότητα της σύγχρονης αστικής συνθήκης και το ότι αυτή διαμορφώνεται και ερμηνεύεται, μέσα από ταχύτατες μεταβολές και συνδέσεις, εννοιών και δεδομένων και όχι από μία γραμμική αφήγηση, με την οποία ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένη η αρχιτεκτονική θεωρία και πρακτική.

“Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι ολλανδοί αρχιτέκτονες καλούνται να

152 MAURIZIO SABINI, “Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City”, στο *94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real*, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.425.

συντάξουν τους στόχους, τα εργαλεία και τις μεθόδους, για να αναγνώσουν και να διαχειριστούν τις πολύπλοκες δυνάμεις και τις κοινωνικές μεταβολές, έτσι ώστε η αρχιτεκτονική να παραμείνει ρυθμιστής και όχι παθητικός υποδοχέας αυτών. Επιχειρούν, μία ρεαλιστική καταγραφή και κριτική διάγνωση της πραγματικότητας, δίνοντας μορφή και έμφαση, στις εκδηλώσεις και διαδικασίες με τις οποίες παράγεται η κουλτούρα, χωρίς να επιδιώκουν την μνημειακή της αναπαράσταση. Ενδιαφέρονται για το πώς τα συστήματα δουλεύουν, πώς δηλαδή επενεργούν τα κτίριά τους στο συγκεκριμένο πλαίσιο όπου υλοποιούνται και όχι πώς μοιάζουν ή τι αναπαριστούν”.¹⁵³

Για τους ολλανδούς αρχιτέκτονες και αστικούς σχεδιαστές, οι πραγματικές κοινότητες, τα διάφορα μέρη, οι πολιτιστικές κατασκευές, τα αστικά αποτυπώματα και οι κτιριακές τυπολογίες, αποτελούν βασικά σημεία αναφοράς στις έρευνές τους. Αυτή η τάση για ρεαλισμό, δεν συνεπάγεται απαραίτητα την δημιουργία συμβατικών σχεδίων. Τα υλικά που προέρχονται από την πραγματικότητα, αναλύονται και τους προδίδονται μοναδικές ερμηνείες, που δίνουν την δυνατότητα για την σύνθεση, απρόσμενων μορφολογικών και χωρικών αποτελεσμάτων. Οι Ολλανδοί αρχιτέκτονες, αναγνωρίζουν με ρεαλισμό το γενικό πλαίσιο, αλλά όχι όμως ως ένα δίχτυ ασφαλείας, αποτελούμενο από αποδεκτά πρότυπα, για να εισάγουν μέσα του παραδοσιακές σχεδιαστικές πρακτικές. Για αυτούς, το γενικό πλαίσιο, θεωρείται ως μία ευρύτερη έννοια και αποτελεί μία πρόκληση.¹⁵⁴

Η Πραγματιστική αναγνώριση, συνθηκών και παραγόντων, δεν αποτρέπει τους Ολλανδούς αρχιτέκτονες και αστικούς σχεδιαστές, από το να προσπαθούν να εκφράσουν, αντισυμβατικές πτυχές της Μοντερνικότητας. Η αφομοίωση της πραγματικότητας, ακόμα και μέσω ποσοτικών προσδιορισμών, δεν αποτελεί εμπόδιο, για μία δημιουργική επεξεργασία των δεδομένων, απαλλαγμένη από στερεότυπα. Για αυτούς,

153 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.316.

154 MAURIZIO SABINI, “Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City”, στο *94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real*, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.426.

η πραγματικότητα, είναι ένα σημείο εκκίνησης για την εξερεύνηση αχαρτογράφητων περιοχών. Όπως σημειώνει και ο Janny Rodermond, “η ολλανδική αρχιτεκτονική, αναφέρεται στην πραγματικότητα ως αλήθεια, αλλά κυρίως μέσω αριθμητικών δεδομένων. Η εικόνα που έχουν οι ξένοι για αυτήν, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό, από την εφευρετικότητα με την οποία, τα προσανατολισμένα στο πραγματικό αρχιτεκτονικά γραφεία, καταφέρνουν να διαχειριστούν τεράστιους όγκους δεδομένων.”¹⁵⁵

Για παράδειγμα, το Συγκρότημα κατοικιών των MVRDV, στην οικιστική ζώνη *Hageneiland* στο *Ypenburg*, το 2001,²⁴ έχει βασιστεί πάνω στην πραγματικότητα της ολλανδικής οικιστικής παράδοσης. Παρόλα αυτά, ο σχεδιασμός, έχει δώσει μία αντισυμβατική στροφή στις καθιερωμένες τυπολογίες. Όπως έχει σημειώσει ο Ton Verstegen, “η μονοκατοικία, αποτελεί το παγκόσμιο πρότυπο κατοίκησης για τον μέσο άνθρωπο. Αλλά ο τρόπος με τον οποίο οι σχεδιαστές το χρησιμοποιούν στο *Hageneiland*, αμέσως ανατρέπει την ιδέα για την συνηθισμένη γειτονιά με μονοκατοικίες. Είναι ακριβώς, ο έξυπνος συνδυασμός της ελευθερίας που προσφέρει η τυποποίηση, μαζί με μία ιδιαίτερη υλοποίηση, που έχει ως αποτέλεσμα ένα εξαιρετικό οικιστικό κλίμα.”¹⁵⁶

24 οικιστική ζώνη *Hageneiland*, MVRDV

¹⁵⁵ Janny Rodermond, “After Next”, στο: *Fresh Facts, The Best Buildings by Young Architects in the Netherlands*, NAi Uitgevers/Publishers, Ρότερνταμ 2002, σελ.111.

¹⁵⁶ Ton Verstegen, “Use by”, στο: *Fresh Facts, The Best Buildings by Young Architects in the Netherlands*, NAi Uitgevers/Publishers, Ρότερνταμ 2002, σελ.93-94.

Γ.3.2: ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Για του ολλανδούς αρχιτέκτονες, η συλλογή και ανάλυση τεράστιων ποσοτήτων πληροφορίας, αποτελεί βασικό σημείο για τον προσδιορισμό του προγράμματος. Το πρόγραμμα στη συνέχεια, συνδέεται με την μορφή και μεταφράζεται σε αρχιτεκτονική, κυρίως μέσα από την διαδικασία της σύνθεσης με διαγράμματα. Στην περίπτωση του Μοντερνισμού, το πρόγραμμα, επηρέαζε κυρίως την σύνθεση των όψεων, παρά την αρχιτεκτονική μορφή αυτή κάθε αυτή. Τα ανοίγματα και οι όγκοι, μέσω της διάδρασής τους, αποτελούσαν συνήθως μία λειτουργία του εσωτερικού προγράμματος.¹⁵⁷ Οι σύγχρονοι ολλανδοί αρχιτέκτονες αντιθέτως, αντιμετωπίζουν το πρόγραμμα με μία πιο πραγματιστική στάση, αφήνοντάς το να αποτελέσει ένα μέρος της συνθετικής διαδικασίας και της παραγωγής μορφής. Έχουν αναγνωρίζει πραγματιστικά, ότι δεν υπάρχει αρχιτεκτονική δίχως πρόγραμμα και ότι αυτό προσφέρει πολλές προοπτικές, για να παράξει σχέδια. Έτσι λοιπόν, πειραματίζονται πάνω στα διάφορα, απρόσμενα αποτελέσματα που προκύπτουν, από την ανασύνθεση και σχηματοποίηση του προγράμματος, πάντα πάνω στον άξονα της λογικής.¹⁵⁸

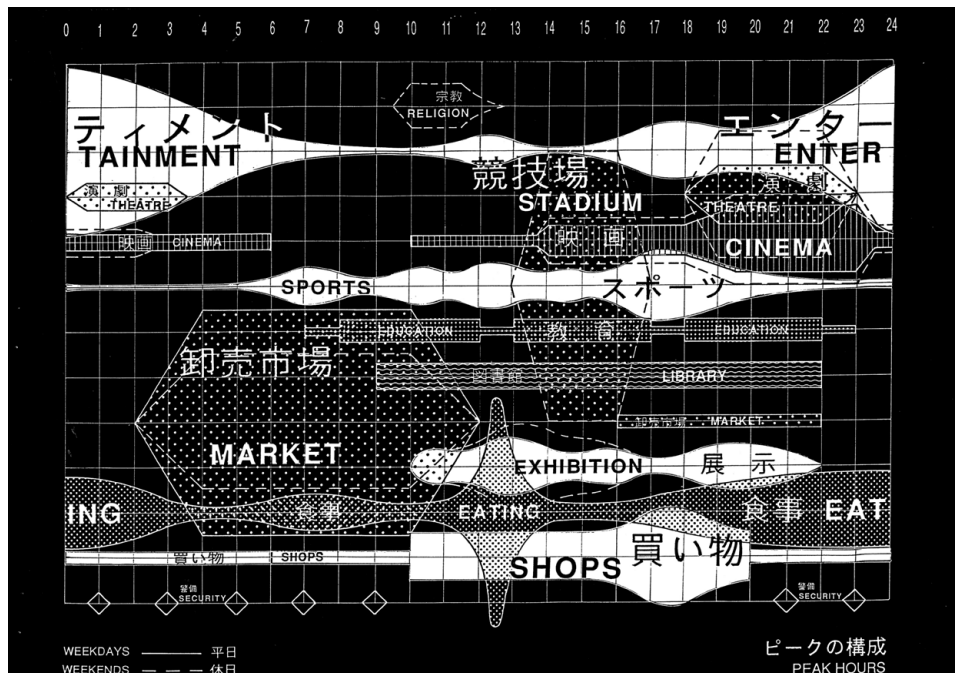
Βασικό σημείο για την έρευνα των Ολλανδών Πραγματιστών αρχιτεκτόνων, αποτελεί η σύγχρονη μητροπολιτική συνθήκη και οι τρόποι θετικής διαχείρισής της. Η αύξηση της πυκνότητας και της μεγάλης κλίμακας (Bigness) στις πόλεις, δεν αποτελεί για αυτούς πρόβλημα, αλλά τα εργαλεία με τα οποία θα παραχθεί μία αρχιτεκτονική, η οποία θα αντιμετωπίζει την απομόνωση των πολιτών στις σύγχρονες πόλεις και θα στηρίζει την δημιουργία νέων μορφών κοινωνικών σχέσεων.¹⁵⁹ Η μεγάλη κλίμακα, (Bigness) στις κτιριακές υποδομές, ερμηνεύεται σαν μία νέα αστική συνθήκη, η οποία δεν μπορεί να ελεγχθεί από μία, ή περισσότερες αρχιτεκτονικές χειρονομίες, αλλά μόνο μέσα από τη δημιουργία νέων

¹⁵⁷ Sir John Summerson, “A Case for the Theory of Modern Architecture”, *RIBA Journal*, Ιούνιος 1957, σελ. 309.

¹⁵⁸ MAURIZIO SABINI, “Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City”, στο: *94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real*, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.427.

¹⁵⁹ Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.291.

σχέσεων αλληλεξάρτησης, των στοιχείων που διαμορφώνουν το εσωτερικό τους. Έτσι, η πυκνότητα γίνεται το μέσον με το οποίο εισάγουν λειτουργικές και αστικές παραμέτρους, μέσα σε ένα κτίριο και η διάδραση αυτών διαμορφώνει ένα νέο αστικό χώρο, ένα νέο τοπίο μίας αυστηρά τεχνητής φύσης **25**.¹⁶⁰

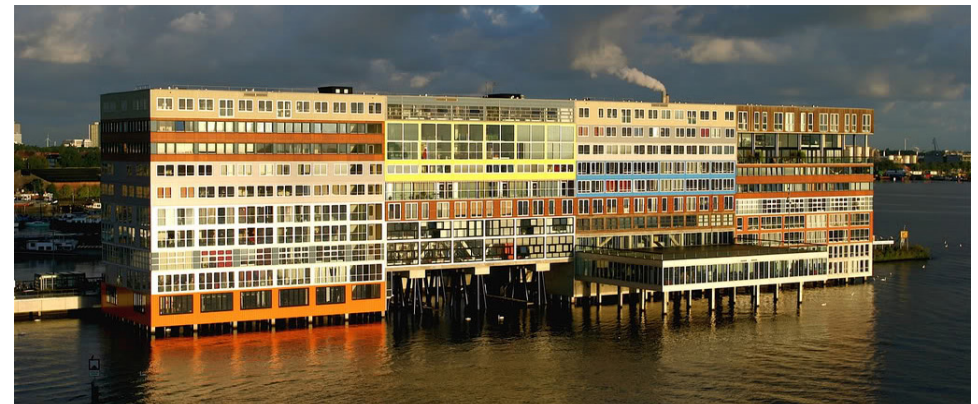

25 OMA, masterplan για τη πόλη Yokohama

Η συγκέντρωση με αντικειμενικό τρόπο, δεδομένων και στοιχείων, που καταγράφουν κίνηση, ροή, υποδομές, κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές και άλλες διαστάσεις της πραγματικότητας, αποτελεί την βάση για τον καθορισμό των σχεδιαστικών στρατηγικών, για πολλά ολλανδικά αρχιτεκτονικά γραφεία, όπως των MVRDV και UN Studio. “Πρόκειται για δεδομένα, που επιχειρούν να καταγράψουν τις ποσοτικές και ποιοτικές διαστάσεις του πραγματικού, με τρόπο που είναι ανοιχτός στην ψηφιακή διαχείριση και επεξεργασία της πληροφορίας. Με τη χρήση κατάλληλων λογισμικών, μεταφράζουν αλγοριθμικά τα δεδομένα αυτά σε σύνθετες απεικονίσεις και διαγραμματικά εργαλεία, που μεσολαβούν στα

συνθετικά στάδια του σχεδιασμού..”¹⁶¹

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στάσης, είναι το Συγκρότημα κατοικιών *SILODAM* στο Άμστερνταμ των MVRDV (1995-2002) **26**. Σε αυτό το έργο, οι αρχιτέκτονες επιχείρησαν να επαναπροσδιορίσουν την έννοια της κοινωνικής οργάνωσης, “στοιβάζοντας” ουσιαστικά, τις τυπολογίες και τα κοινωνικά και πληθυσμιακά χαρακτηριστικά, μίας τυπικής γειτονιάς του Άμστερνταμ, μέσα σε ένα κτίριο. Μέσω διαγραμματικών συνθετικών διαδικασιών, των ‘Datascapes’, ποσοτικοποιήθηκαν τα χαρακτηριστικά των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και οι ανάγκες τους, και εντάχθηκαν σε γειτονίες, δηλαδή σε διακριτά υποτμήματα του κτιρίου, που ο συνδυασμός τους διαμόρφωσε την τελική σύνθεση.

26 MVRDV, SILODAM

27 Borneo-Sporenburg, μακέτα

161 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.316

160 Jos Bosman, “Form Follows Fiction”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003, σελ.101

Γ.3.3: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΕΣΜΕΥΣΗ

Ο Πραγματισμός, ως μια φιλοσοφία που έχει επηρεάσει σημαντικά την σκέψη των σύγχρονων ολλανδών αρχιτεκτόνων, τους έχει οδηγήσει στην αποδοχή και την αναζήτηση, μίας διαδικασίας κοινωνικής δέσμευσης, ως ένα κομμάτι των σχεδιαστικών στρατηγικών τους. Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, οι ριζοσπαστικές και προκλητικές προτάσεις, δεν αποθαρρύνονται, αλλά αντιθέτως είναι ευπρόσδεκτες, για να αξιολογηθούν μέσω μίας διαδικασίας διευρυμένου διαλόγου. Ακόμα και αν καταλήγουν σε πιο συμβιβαστικές λύσεις, αυτή η διαδικασία έχει μεγάλη αξία, καθώς μπολιάζει τον δημόσιο διάλογο, με πρωτότυπες και αντισυμβατικές σκέψεις¹⁶².

Αυτή η κουλτούρα του συνειδητού και συνεργατικού διαλόγου, έχει επηρεάσει την διαδικασία του σχεδιασμού στην Ολλανδία, καθώς το κράτος και η τοπική αυτοδιοίκηση, αναθέτουν την μελέτη μεγάλων έργων, αστικού και οικιστικού περιεχομένου, σε πολλά γραφεία ταυτοχρόνως, τα οποία συνεργάζονται με τις εκάστοτε υπηρεσίες των δήμων, που είναι υπεύθυνες για θέματα σχεδιασμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της φιλοσοφίας, αποτελεί το έργο του επανασχεδιασμού, τριών εγκαταλελειμμένων προκυμαίων- νησιών, που βρίσκονται στο ανατολικό λιμάνι του Άμστερνταμ. Σε αυτό το έργο, η αναπτυξιακή στρατηγική της δημοτικής αρχής, βασίστηκε στον χωρισμό του γενικού σχεδίου σε υποσχέδια, τα οποία ανέλαβαν σε επίπεδο αστικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, διάφοροι μελετητές. Στο κομμάτι του αστικού σχεδιασμού, το γενικό σχέδιο, μοιράστηκε στα τρία συμπλέγματα νησιών που το συνιστούν **27**. Το σύμπλεγμα νησιών, Borneo-Sporenburg, ανατέθηκε στο γραφείο West 8, το νησί KNSM, στον αρχιτέκτονα Jo Coenen και το νησί Java, στον αρχιτέκτονα Soeters van Eldonck. Ο σχεδιασμός των κτιρίων, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν κατοικίες, ανατέθηκε αντίστοιχα σε πολλά αρχιτεκτονικά γραφεία, με τον περιορισμό όμως, η κλίμακα των προτάσεών τους, να αντιστοιχεί με τις υποδείξεις των αστικών σχεδιαστών.

162 MAURIZIO SABINI, "Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City", στο: *94th ACSA Annual Meeting Proceedings*, Getting Real, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006, σελ.427.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, το κτίριο κατοικιών που σχεδίασε ο αρχιτέκτονας Hans Kollhoff **28**, στο νησί KNSM, το οποίο ακολουθεί την βασική αρχή που έθεσε ο Jo Coenen, δηλαδή ενός συμβατικού αστικού σχεδιασμού με μεγάλα συγκροτήματα κατοικιών. Παρόλα αυτά, το κτίριο καταφέρνει μέσω των συνθετικών του χειρισμών και κυρίως με το άνοιγμα της ογκοπλασίας, που συνδέει την πόλη με την θάλασσα, να παράξει μία ποικιλία από οπτικές, που ενισχύουν ποιοτικά την αστική εμπειρία.¹⁶³

Η ολλανδική αρχιτεκτονική, μπορεί να αναγνωστεί και ως μία "συσκευή", για να προάγει έναν εποικοδομητικό δημόσιο διάλογο. Όπως σημειώνει και ο Winy Maas, "τα προϊόντα της αρχιτεκτονικής, μπορούν να ειπωθούν, ως 'όργανα' γενικών παρατηρήσεων, ως 'αγγελιοφόροι' αστικών συναλλαγών, ως 'μέσα επικοινωνίας' ευρύτερων διεργασιών, ως μέσα για να συναντήσει το ιδιωτικό, και πάλι το συλλογικό." ¹⁶⁴

28 Hans Kollhoff, κτίριο κατοικιών στο KNSM

163 Andra Stefan, "Eastern Docklands of Amsterdam", 2011, ανακτήθηκε από: <https://amsterdaming.com/2011/03/18/eastern-docklands-of-amsterdam/>, στις 25/3/17.

164 Winy Maas, "Architecture is a Device", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ. 145, 147.

Γ.4: ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ

Γ.4.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ολλανδοί πραγματιστές αρχιτέκτονες, αντιλαμβάνονται την αρχιτεκτονική σύνθεση σαν σύστημα, που αντλεί την δύναμή της, όχι από την αυτοτελή παρουσία της, αλλά από τη δυνατότητά της να παράγει πράγματα, πέρα από το όριό της. Βλέπουν την σύνθεση, σαν μία μηχανή, που παράγει μηχανισμούς για να εφεύρουν προγραμματικές χρήσεις, που παράγει αισθήσεις και κοινωνικές επιδράσεις. Τα συστήματα στην αρχιτεκτονική, είναι σχεδιαστικές στρατηγικές που παράγουν πολλαπλές και συνδυαστικά συνεκτικές θέσεις, σχετικά με τη διαχείριση των δεδομένων στην αρχιτεκτονική σύνθεση και των δυνατών σχέσεων που αυτά αναπτύσσουν μεταξύ τους, τοποθετώντας όλες τις συνθετικές παραμέτρους σε μία διαδικασία διάδρασης και διαλόγου. Το 'σύστημα', αναφέρεται σε μία ενεργητική αρχιτεκτονική, που αντιτίθεται στην απλή και αντικειμενική αναπαράσταση των δεδομένων και του κόσμου. Όλες οι συνθετικές παράμετροι και στρατηγικές, αντιμετωπίζονται ταυτόχρονα, μέσω πράξεων που παράγουν σχέσεις και διατάξεις και ότι τελικές μορφές.¹⁶⁵

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί η κατηγοριοποίηση και η ανάλυση των κυριότερων σχεδιαστικών στρατηγικών, που χαρακτηρίζουν τον ολλανδικό Πραγματισμό. Παράλληλα, θα αναλυθούν παραδείγματα κτιρίων στα οποία εμφανίζονται οι αντίστοιχες στρατηγικές.

Γ.4.2: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ SITE SPECIFIC - Ο ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΣΥΜΒΑΝ

Οι ολλανδοί Πραγματιστές αρχιτέκτονες, μελετάνε τις σχέσεις μεταξύ της αρχιτεκτονικής και του περιγυρού της, έχοντας ως στόχο να δεσμεύσουν την πρώτη με τον δεύτερο. Αυτό το επιτυγχάνουν, χωρίς να χρειάζεται να προσφύγουν στην συντηρητική αυταπάτη, ενός σταθερού κόσμου, που αποτελείται από υπάρχουσες μορφές, περιορίζοντας τις δυνατότητες για την πόλη.¹⁶⁶ Ενδιαφέρονται για τις άμεσες υλικές επιδράσεις και τις

χρήσεις που εισάγει η αρχιτεκτονική στον χώρο δράσης της. Για αυτούς, ο 'περίγυρος', (context), δεν σχετίζεται με την αρχιτεκτονική μορφή, αλλά με την πληροφορία, η οποία αντλείται από τις συγκεκριμένες συνθήκες και τα χωρικά συμβάντα της περιοχής, όπου η αρχιτεκτονική καλείται να επέμβει. Με άλλα λόγια, με τις ποσοτικοποιημένες πτυχές της κοινωνικής και καθημερινής ζωής και τις χωρικές καταστάσεις που χαρακτηρίζουν την περιοχή επέμβασης.¹⁶⁷

Αυτή η στροφή προς τα δεδομένα, οδηγεί στην αντικατάσταση των συμβατικών αναφορών σχετικά με τον τόπο και το πρόγραμμα με ένα συνθετικό τοπίο και με ένα είδος "υπέρ-λειτουργικότητας". Σε αυτό το νέο συνθετικό τοπίο, το πρόγραμμα δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι το στατικό, αλλά διαμορφώνεται μέσα από την δυναμική παρουσία πολύπλοκων λειτουργιών, που τοποθετούνται σε χρονική δυναμική και από την διαπρογραμματική συμπλοκή τους (Trans-programming). Με άλλα λόγια, η λειτουργία καθορίζεται από τις σχέσεις των δεδομένων και όχι από την αυτοτελή παρουσία τους και το νόημα δεν ανακαλείται αλλά κατασκευάζεται. Έτσι, η αρχιτεκτονική καταφέρνει να προσλαμβάνει τα δεδομένα της πόλης και τις ιδιομορφίες του τόπου όπου καλείται να τοποθετηθεί, με πιο περιεκτικό και πραγματιστικό τρόπο και να διαμορφώνει συνθέσεις, οι οποίες εισάγουν αυτά τα στοιχεία στο εσωτερικό τους, επεμβαίνοντας αποφασιστικά στη διαμόρφωση μίας περιοχής.¹⁶⁸

Ένα παράδειγμα κτιρίου που ακολουθεί την λογική του Site Specific, αποτελεί η *Glass Farm* των MVRDV, στην πόλη Schijndel της Ολλανδίας **29**. Η δημοτική αρχή ζήτησε την σχεδίαση ενός κτιρίου πολλαπλών χρήσεων, 1600 τ.μ. σε μία πλατεία του ιστορικού κέντρου της πόλης, που να μοιάζει με παραδοσιακή ολλανδική φάρμα. Οι αρχιτέκτονες αντιμετώπισαν αυτή την πρόκληση, σχεδιάζοντας ένα γυάλινο κτίριο που ακολουθεί τις αναλογίες μίας παραδοσιακής φάρμας, αλλά μεγεθυμένη επί 1.6. Οι γυάλινοι τοίχοι επενδύθηκαν με ένα κολλάζ εκτυπωμένων φωτογραφιών των

σελ. 73.

167 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.281.

168 Jean Attali, "Vertical Labyrinths", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ. 74.

165 Alain Guiheux, "Systems", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ. 109.

166 Jean Attali, "Vertical Labyrinths", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003,

ιστορικών κτιρίων που βρίσκονταν απέναντι από αυτές και από φωτογραφίες από παραδοσιακές φάρμες. Επίσης η διαφάνεια των εκτυπώσεων διέφερε ανάλογα με τις σχέσεις που ήθελαν οι αρχιτέκτονες να αναπτύξει το κτίριο με το εξωτερικό περιβάλλον. Το κτίριο βραβεύτηκε με το βραβείο Mies van der Rohe Award, το 2014. Στο κτίριο αυτό, πληροφορία από το άμεσο περιβάλλον αξιοποιήθηκε, σε συνδυασμό με πολιτισμικές και μνημονικές αναφορές.

29 Glass Farm, MVRDV

Γ.4.3: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

Μια ακόμη στρατηγική που ενεργοποιούν οι ολλανδοί αρχιτέκτονες, με πραγματιστική οπτική, είναι αυτή του διαγράμματος. Τα αρχιτεκτονικά διαγράμματα, “αποτελούν μία αφηρημένη οργάνωση, που επιτρέπει τη διατήρηση διαφορετικού τύπου πληροφορίας σε μία γραφική απεικόνιση, ικανή να παρουσιάσει σε μία εικόνα, τη σχέση μεταξύ ανεξάρτητων πληροφοριών που αλλάζουν στο χρόνο και δημιουργούν τις παραμέτρους του έργου.”¹⁶⁹ Τα διαγράμματα λειτουργούν λοιπόν

169 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.316

σαν νοητικά εργαλεία τα οποία χρησιμοποιεί ο αρχιτέκτονας, όταν καλείται να αντιμετωπίσει την οργάνωση, μίας συνεχώς μεταβαλλόμενης πληροφορίας. Τα νοητικά εργαλεία, πραγματώνονται με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και απαιτήσεις. Λειτουργούν ως συντονιστές και, χωρίς να προκαθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα, δίνουν μία πολλαπλότητα λύσεων και οδηγιών δράσης, για την επιλογή μίας εξ αυτών, έχοντας έτσι τον έλεγχο της συνθετικής διαδικασίας.¹⁷⁰

Η στρατηγική του διαγράμματος, “επιχειρεί μία σχεδιαστική έρευνα που στοχεύει στην εξακρίβωση και διάγνωση των χωρικών, συχνά αόρατων ενεργειών, τη λανθάνουσα δυναμική ενός τόπου, ενός προγράμματος. Αυτή η έρευνα δίνει έμφαση στα αναλυτικά πραγματιστικά δεδομένα και παραμέτρους, που διαμορφώνουν μία συνθετική πρόταση. Τα αρχιτεκτονικά διαγράμματα επιχειρούν να προσδιορίσουν και να αντικειμενικοποιήσουν τις ρευστές δυνάμεις και να τις κάνουν προσιτές ως πληροφοριακό, επεξεργάσιμο υλικό.”¹⁷¹ Αυτή η διαδικασία επεξεργασίας των δεδομένων της πραγματικότητας, θα μπορούσε να ερμηνευτεί, ως μία προσπάθεια των αρχιτεκτόνων να περιορίσουν την υποκειμενικότητα του δημιουργού και να παρουσιάσουν την αρχιτεκτονική ως κοινωνικά παραγόμενη.¹⁷²

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι αρχιτέκτονες Ben Van Berkel και Caroline Bos (UN Studio), μιλάνε για ‘κινητές δυνάμεις’ και οι MVRDV, επινόησαν τον όρο ‘Datascapes’. Παρότι το έργο που παράγουν αυτά τα γραφεία διαφέρει, αυτές οι “ετικέτες”, χαρακτηρίζουν την νέα πραγματικότητα στην ολλανδική αρχιτεκτονική. Οι UN Studio, επιχειρούν να συλλέγουν όλη τη δυνατή πληροφορία, που σχετίζεται με ένα έργο και να χρησιμοποιούν τον υπολογιστή, για να την συνθέσουν και να δημιουργήσουν ένα διάγραμμα, το οποίο θα αποτελέσει την βάση του σχεδιασμού. Τα Datascapes των MVRDV, από την άλλη μεριά, μοιάζουν περισσότερο με

170 Ελισάβετ Χρυσοχοΐδη, διδακτορική διατριβή: *Το διάγραμμα ως νοητικό εργαλείο στις δυναμικές διαδικασίες σχεδιασμού*, Αθήνα 2011, σελ.16.

171 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.285.

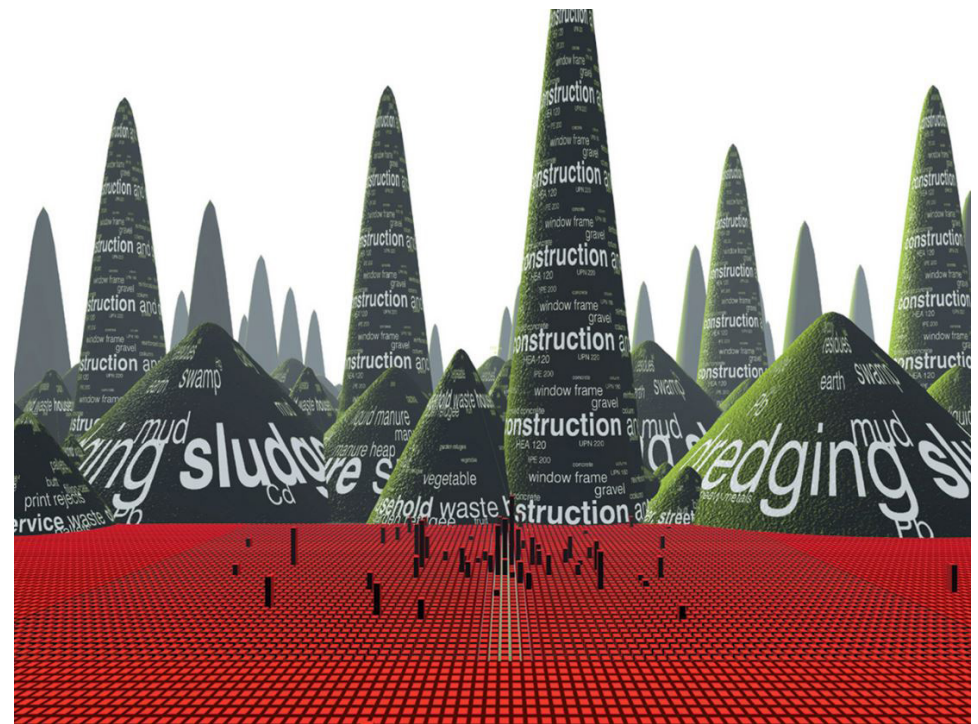
172 *ibid*, σελ.319.

επεξεργασμένες εκδόσεις, αυτού που συνηθίζονταν να αποκαλείται ως “η θέση” στον σχεδιασμό. Η έννοια της “θέσης”, ήταν κατανοητή, ως το φυσικό μέρος, όπου το σχέδιο έπρεπε να ενσωματωθεί μέσα στην υπάρχουσα μορφολογία. Σήμερα όμως, πολλοί περισσότεροι ακαθόριστοι παράγοντες, σχετίζονται με την κατάσταση της αρχιτεκτονικής, όπως οι πολιτικές γύρω από τον σχεδιασμό, οι νόμοι και οι κανονισμοί για τα κτίρια, οι τεχνικές προδιαγραφές και οι ανάγκες και οι επιθυμίες των χρηστών.¹⁷³

Οι MVRDV, οπτικοποιούν τα αποτελέσματα τέτοιων παραγόντων, μέσω τυποποιημένων διαγραμμάτων ή Datascares. Τα Datascares, αποτελούν μία ρασιοναλιστική σχεδιαστική διαδικασία, η οποία διαμορφώνεται μέσα από την έρευνα πάνω στα στατιστικά χωρικά δεδομένα, που συσχετίζονται με τα περιβάλλοντα και τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη σχεδιαστική διαδικασία. Μέσω της κατανόησης και της στρατηγικής επέμβασης σε αυτά τα δεδομένα, διαμορφώνεται μία σειρά από συγκεκριμένες θέσεις και προσομοιώσεις μελλοντικών σεναρίων, οι οποίες επιχειρούν να δώσουν λύσεις σε προσωρινές και μελλοντικές ανάγκες.¹⁷⁴ Χρησιμοποιώντας και πάλι υπολογιστές, τα Datascares υπερτίθενται και συσχετίζονται με χρονική δυναμική, για να προκύψει μία χαρτογράφηση που θα αποκαλύψει τους περιορισμούς ενός project, πριν αρχίσει η διαδικασία της διαπραγμάτευσης με τα εμπλεκόμενα μέλη. Αυτή η προσέγγιση καταλήγει τελικά, σε μία σχεδιαστική διαδικασία, μέσα στη οποία τα διαφορετικά επίπεδα και θραύσματα παραμένουν ορατά. Τα Datascares, μπορούν να προεκταθούν και σε μία μεγαλύτερη κλίμακα, σε θεωρητικές αναγωγές για την επέκταση των πόλεων, μέσα στις οποίες μπορούν να εξερευνηθούν οπτικά, οι συνέπειες μελλοντικών σεναρίων.¹⁷⁵

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης των Datascares, αποτελεί η εγκατάσταση *Metacity/Datatown* (1999) **30**. Σε αυτήν, τέσσερα τοπία παραγόμενα από υπολογιστές, προβάλλονταν πάνω σε έναν διαφανή

κύβο, σε πραγματικό χρόνο. Από μέσα, αυτές οι μορφές δεδομένων δημιουργούσαν ένα συνεχές ψηφιακό περιβάλλον. Με την υπόθεση ότι συγκεκριμένες περιοχές σε όλο τον κόσμο, θα εξελίσσονταν σε μεγάλα αστικά περιβάλλοντα, ή “Megacities”, οι MVRDV δημιούργησαν την υποθετική “*Datatown*”, μία ψηφιακή πόλη με διαστάσεις 400X400 χιλιομέτρα και πυκνότητα σχεδόν 1500 ατόμων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Σε αυτήν, εφάρμοσαν 14 υποθετικά σενάρια, τα οποία με τη σειρά τους διαμόρφωσαν ισάριθμες εκδοχές αυτής της ψηφιακής πόλης. Με αυτόν τον τρόπο, οι MVRDV επιχείρησαν να μελετήσουν τις επιπτώσεις αυτών των σεναρίων στο αστικό περιβάλλον και να προτείνουν τον συμμετοχικό σχεδιασμό ως μία στρατηγική για να το διαμορφώσει.¹⁷⁶

30 *Metacity/Datatown*. Datascape

173 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.24.

174 MVRDV, «Datascares», ανακτήθηκε από: https://www.mvrdv.nl/en/about/Design_Philosophy, 5/5/2017

175 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.24.

176 *ibid*, σελ.127.

Ανεξάρτητα από τα πλεονεκτήματα τέτοιων στρατηγικών, οι αρχιτέκτονες με το να τις ακολουθούν, επιτυγχάνουν να διατηρήσουν έναν έλεγχο στο έργο τους, όχι με ένα εποπτικό τρόπο, αλλά ως διαχειριστές που προσπαθούν να διατηρήσουν την σχεδιαστική διαδικασία σε μία πορεία, συχνά βέβαια, τοποθετώντας μέσα σε αυτή και τα προσωπικά τους “θέλω”. Το πιο σημαντικό σημείο όμως αυτών των στρατηγικών, είναι η τεράστια παραγωγή νέων τυπολογιών, που έχουν ως στόχο να ανταποκριθούν στα προβλήματα που θέτει, μία όλο και πιο διαφοροποιούμενη κοινωνία.

Σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο, τα “θέλω” των αρχιτεκτόνων επηρεάζονται και από φιλοσόφους, όπως ο Derrida, ο Foucault, ο Deleuze, αλλά χωρίς να εξαρτώνται αποκλειστικά από αυτούς. Ο Ben Van Berkel και η Caroline Bos, (UN Studio), βρίσκονται πιο κοντά σε αυτή τη θέση. Η βασική διαφορά μεταξύ αυτών και των άλλων ολλανδών αρχιτεκτόνων, έγκειται στο ότι ενδιαφέρονται περισσότερο για την εσωτερική συνοχή των σχεδίων τους. Η δουλειά τους βέβαια, δίνει μεγάλη προσοχή στην ανάγκη εύρεσης πρακτικών λύσεων, για τα πολύπλοκα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας.¹⁷⁷

Τα κτίρια των UN Studio, “αποτελούν μορφές που σχηματίζονται από τη στόφα, το υλικό της πόλης. Αυτά τα σύνθετα κτίρια, φέρουν συστατικά στοιχεία της πόλης ή του κτιρίου μαζί, με νέους τρόπους, μετατρέποντας το κτίριο σε ένα σύστημα, μία δημόσια κατασκευή. Οτιδήποτε συμβαίνει στον δημόσιο χώρο αποτελεί συστατική πληροφορία του σχεδιασμού, που εστιάζει ωστόσο σε χρονικά παρά εδαφικά προγράμματα.”¹⁷⁸ Με άλλα λόγια, οι UN Studio “δεν βλέπουν την αρχιτεκτονική ως σύνθεση προκαθορισμένων μορφών, αλλά ως αποτέλεσμα συνεχών προσαρμογών και διορθώσεων, όπου οι αστάθμητοι παράγοντες, οι οποίοι αλλάζουν με το χρόνο, γίνονται αντικείμενο έρευνας και συστατικό στοιχείο του σχεδιασμού.”¹⁷⁹

177 *ibid*, σελ.24.

178 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.319.

179 Ελισάβετ Χρυσχοΐδη, διδακτορική διατριβή: *Το διάγραμμα ως νοητικό εργαλείο στις δυναμικές διαδικασίες σχεδιασμού*, Αθήνα 2011, σελ.350.

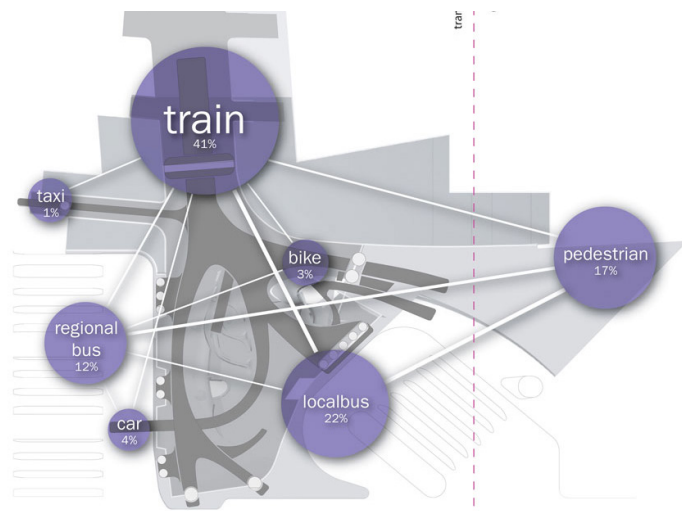
Για τον συσχετισμό και την απεικόνιση αυτών των ανεξάρτητων πληροφοριών, που θέλουν να διαμορφώσουν τα κτίριά τους, οι UN Studio χρησιμοποιούν το διάγραμμα, αναπτύσσοντας θεωρητικές και σχεδιαστικές μελέτες όπως ο “σε βάθος σχεδιασμός” (deep planning). Αυτή η συνθετική πρακτική, επιτρέπει την παραγωγή μίας δυναμικής οργανωτικής δομής, μοναδικής για την κάθε περιοχή μελέτης, ενσωματώνοντας και συνδέοντας περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, προγραμματικούς και κατασκευαστικούς παράγοντες, σε ένα ψηφιακό μοντέλο, υπό τη μορφή παραμέτρων. Αυτοί οι παράμετροι, ορίζονται ως εκφράσεις αρχιτεκτονικών στοιχείων και διαμορφώνουν ένα πεδίο, το οποίο εξελίσσεται μέσα στον χρόνο, με αποτέλεσμα το έργο να αναδύεται “από μόνο του”. Με την προσέγγιση αυτή, ζητήματα χρονικά, δημοσίου χώρου, διαπολιτισμικές δραστηριότητες και συστήματα επικοινωνίας, εντάσσονται σε ένα σύστημα, που έχει τη δυνατότητα να προσομοιώνει την αλληλεπίδρασή και την μελλοντική τους εξέλιξη, αντιμετωπίζοντας το έργο σαν ένα σύνθετο αστικό τοπίο.¹⁸⁰

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του deep planning, αποτελεί ο σταθμός του *Arnhem* 1996-1998 των UN Studio. Οι αρχιτέκτονες, αντιμετώπισαν τον σταθμό ως μία δημόσια περιοχή κίνησης και ζωής. Η στρατηγική που ακολούθησαν, βασίστηκε σε διαγράμματα συνδέσεων και κινητικότητας, που είχαν ως στόχο να εντάξουν τα στοιχεία του χρόνου, της κίνησης και του προγράμματος σε ένα ενιαίο σύστημα, που διαμορφώνει και διαμορφώνεται από αυτά. Η λύση που έδωσαν οι αρχιτέκτονες, “εστιάζει στην εύρεση περιοχών με κοινά ενδιαφέροντα, όπου το ένα τμήμα ενός διαμορφούμενου τοπίου θα ‘πέφτει’ μέσα στο άλλο. Η κίνηση των πεζών, είναι το κοινό στοιχείο όλων των περιοχών. Τα πρώτα διαγράμματα που έφτιαξαν, περιλαμβάνουν ποσοτικές αναλύσεις και στατιστικά στοιχεία, που αφορούν κυρίως τα μέσα μαζικής μεταφοράς, από και προς τον σταθμό και που έχουν συνδεθεί με θέσεις-κλειδιά αυτού **31**. Στη συνέχεια, μελέτησαν τη λειτουργία του σταθμού, τις ώρες αναμονής, τη συγκέντρωση του κόσμου και άλλες παραμέτρους και όλη αυτή την πληροφορία την οπτικοποίησαν μέσω διαγραμμάτων **32**. Διαμόρφωσαν έτσι ένα δίκτυο από αλληλοπλεκόμενες τροχιές και επίπεδα, όπου τα

180 Ελένη Βλαχονάσιου, διδακτορική διατριβή: *Τεχνικές αναπαράστασης του χώρου και μορφογένεση στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2012, σελ.387

σημεία επαφής τους (μαύρες τρύπες), χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως γρήγορες κατακόρυφες συνδετικές κινήσεις **33**.¹⁸¹

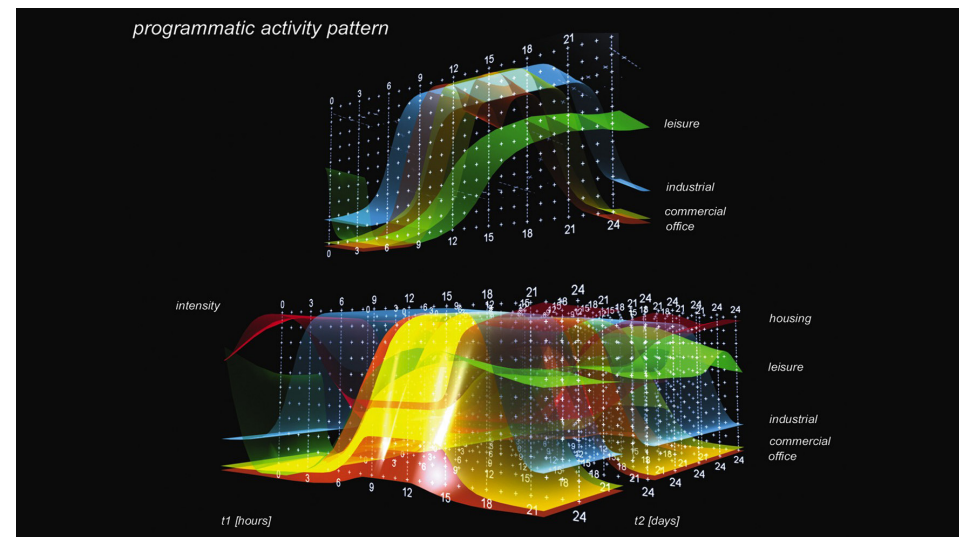
Όλη αυτή η πληροφορία και οι δυνατές προγραμματικές σχέσεις που προέκυψαν από την έρευνά τους μέσα από διαγράμματα, στην συνέχεια μεταφράστηκε σε μορφή μέσω της χρήσης ενός συνολικού διαγράμματος- νοητικού εργαλείου. Οι UN Studio σε αυτή τη περίπτωση μετέφρασαν διαγραμματικά το μπουκάλι του Klein, “μία τοπολογική οντότητα που παραμένει συνεχής σε όλη την εξέλιξή της, από επιφάνεια σε τρύπα και ξανά σε επιφάνεια. Γεωμετρικά, είναι μία κλειστή επιφάνεια, χωρίς διεύθυνση, που δεν έχει ‘μέσα’ και ‘έξω’”.³⁴ Εμπεριέχει επίσης την έννοια του χρόνου, αφού, εξ ορισμού, η κατασκευή ενός μπουκαλιού του Klein έχει τέσσερις διαστάσεις: για να δημιουργηθεί τομή στην επιφάνεια, ώστε αυτή να αναδιπλωθεί, υπονοείται και η χρονική διάσταση. Στη μελέτη αυτή, η έννοια της χρονικότητας είναι απαραίτητη, καθώς το πρόγραμμα και η μετακίνηση θεωρούνται σαν αλληλένδετα στοιχεία.¹⁸² Το διάγραμμα αυτό λειτούργησε σαν ένα χωροταξικό οργανωτικό στοιχείο, όλων των παραμέτρων και των επιπέδων του κτιρίου **35** και οδήγησε τους αρχιτέκτονες στη σχεδίαση της τελικής πρότασης **36,37**.

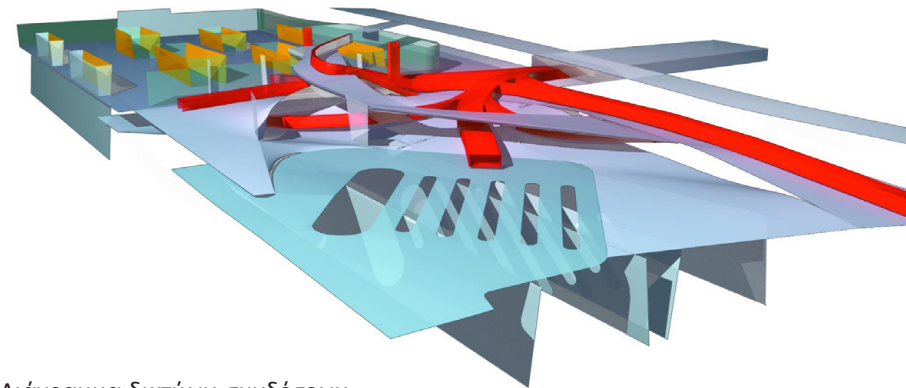
31 Διάγραμμα ποσοτικών αναλύσεων και στατιστικών στοιχείων

181 Ελισάβετ Χρυσοχοΐδη, διδακτορική διατριβή: *Το διάγραμμα ως νοητικό εργαλείο στις δυναμικές διαδικασίες σχεδιασμού*, Αθήνα 2011, σελ.359

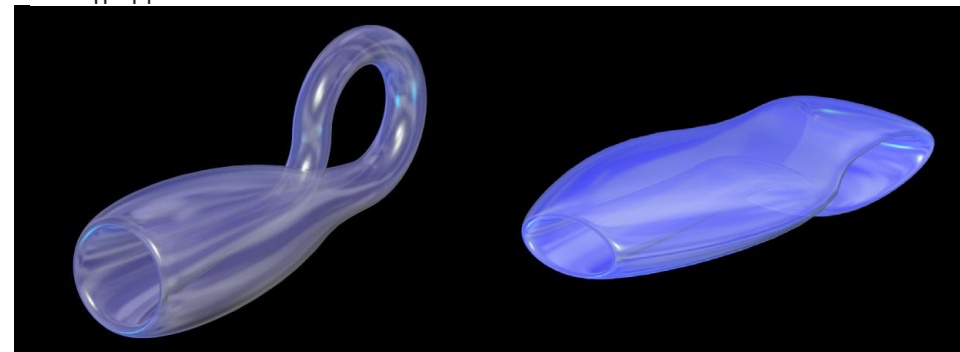
182 *ibid*, σελ.360

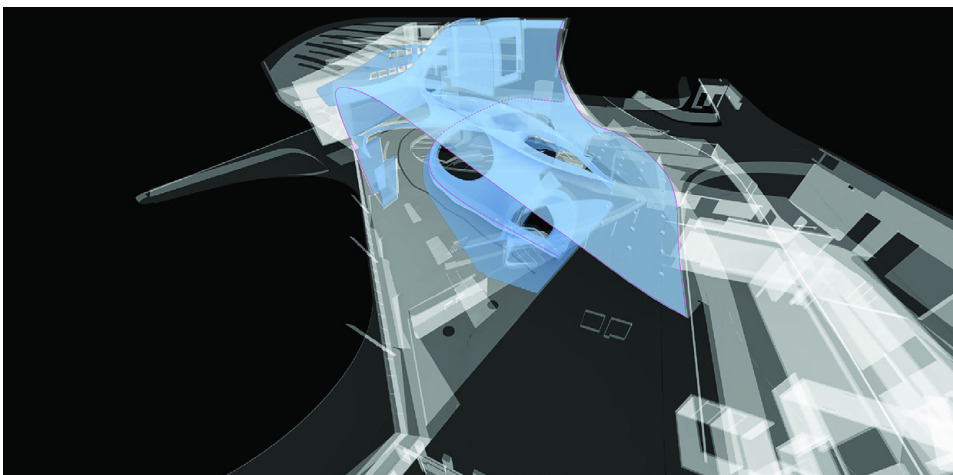
32 Διάγραμμα χρονικών παραμέτρων

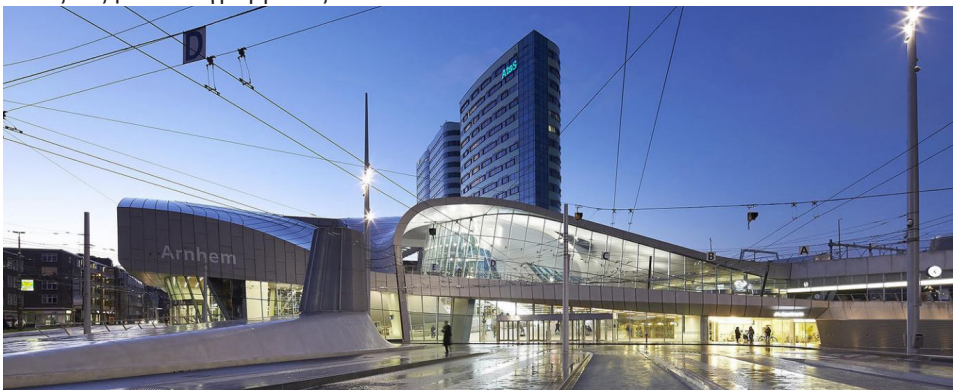
33 Διάγραμμα δικτύων-συνδέσεων

34 μπουκάλι του Klein και ο μετασχηματισμός του

35 Εξέλιξη του διαγράμματος Klein

36,37 Ο σταθμός Arnhem, UN Studio

Γ.4.4: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΗΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Το τοπίο, αποτελεί μία βασική σχεδιαστική στρατηγική για τους ολλανδούς Πραγματιστές αρχιτέκτονες. Σε αντίθεση όμως με τον τρόπο σκέψης που αντιμετωπίζει το τοπίο και το φυσικό περιβάλλον, σαν μία δεδομένη πραγματικότητα η οποία πρέπει να προστατευτεί και να σεβαστεί, η σύγχρονη ολλανδική πρωτοπορία δείχνει μεγάλη ευελιξία στις στρατηγικές παρέμβασής της σε αυτό.¹⁸³

Για τους ολλανδούς, η σχέση μεταξύ του φυσικού και του τεχνητού είναι πολύ ρευστή, καθώς ένα μεγάλο τμήμα του τοπίου της χώρας, είναι αποτέλεσμα αιώνων ανθρωπογενών παρεμβάσεων. “Η δυσκολία ανίχνευσης ουσιαστικής έντασης στο ολλανδικό τοπίο, οδηγεί τους ολλανδούς αρχιτέκτονες σε προσπάθειες δημιουργίας μίας τεχνητής έντασης, ενός καινούριου ερεθίσματος, ικανού να πολώσει το υπόστρωμα πάνω στο οποίο θα εγκαταστήσουν την αρχιτεκτονική.”¹⁸⁴ Ο ολλανδικός Πραγματισμός όμως, σε αντίθεση με αυτό που θα περίμενε κανείς, είναι απολύτως συμβατός και ενταγμένος στο τοπίο, είτε φυσικό, είτε ανθρωπογενές, με χειρισμούς που δεν έχουν καμία σχέση με αυτούς του κριτικού τοπικισμού.

Στην αρχιτεκτονική στρατηγική του τοπίου, “αυτό νοείται ως συνθετική υλική και πολιτισμική διαδικασία και όχι ως το βουκολικό πράσινο της γραφικής φύσης. Η στρατηγική αυτή πριμοδοτεί τη γαιολογική, εδαφικά προσδιορισμένη αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής, σε σχέση με τις αντίστοιχες μορφολογικές και τυπολογικές της προσεγγίσεις. Αναπτύσσονται εδαφικές σημειώσεις που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο έδαφος που εγκαθίσταται η αρχιτεκτονική πρόταση. Η αρχιτεκτονική δεν ανακαλεί τίποτα έξω από την υλικότητα του εαυτού της και τα συγκεκριμένα δεδομένα.”¹⁸⁵ Αντίστοιχα, για τους ολλανδούς Πραγματιστές αρχιτέκτονες, η ιδέα ενός ‘αστικού τοπίου’ συνεπάγεται, ότι το κτίριο δεν αποτελεί κάτι

183 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.67.

184 *ibid*, σελ.67.

185 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.281.

που απλώς καταλαμβάνει μία τοποθεσία, αλλά περισσότερο την ενέργεια του αρχιτέκτονα για να τη διαμορφώσει. Το τοπίο, είναι ευθυγραμμισμένο με την υποδομή της πόλης και με αστικά χαρακτηριστικά που αυτή δημιουργεί, και λειτουργεί με το να διαμορφώνει το έδαφος που στο μέλλον θα φιλοξενήσει χρήσεις και συμβάντα. Το τοπίο δεν σχεδιάζεται και ελέγχεται σαν ολότητα, αλλά αντιθέτως σαν ένα σύστημα το οποίο προσανατολίζεται στο μέλλον και έχει την δυνατότητα να εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου.¹⁸⁶

Η στρατηγική με την οποία οι ολλανδοί Πραγματιστές αντιμετωπίζουν το τοπίο, μπορεί να χωριστεί σε τρεις υποκατηγορίες σχεδιαστικών χειρισμών, οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω, μαζί με χαρακτηριστικά κτίρια στα οποία αυτές εμφανίζονται. Είναι η στρατηγική του τονισμού μίας από τις ιδιαιτερότητες του τοπίου, η δημιουργία ενός τεχνητού περιβάλλοντος, ανυψώνοντας το έδαφος, και η στρατηγική του κτιρίου τοπίου.

Α) Ο ΤΟΝΙΣΜΟΣ ΜΙΑΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Η έλλειψη ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του τοπίου, φυσικού ή αστικού, στο οποίο ο αρχιτέκτονας καλείται να τοποθετηθεί, οδηγεί τον τελευταίο, στην στρατηγική της μεγέθυνσης, πολλές φορές στα όρια της υπερβολής, ενός ή περισσότερων από τα στοιχεία αυτού του τοπίου. “Η υπάρχουσα φύτευση, το υγρό στοιχείο, η επίπεδη φύση, γίνονται όλα αφορμές, έτσι ώστε μέσα από τον τονισμό τους να προκύψουν λαβές για την αρχιτεκτονική χειρονομία. Σε ένα αστικό, ανθρωπογενές περιβάλλον, ο χειρισμός αυτός γίνεται πιο έντονος.”¹⁸⁷ Έτσι, με εργαλεία την θεατρική μίμηση του διπλανού και την στιγμιαία υπερβολή, δημιουργείται μία ιδιαίτερη λογική ένταξης στον εκάστοτε τόπο.¹⁸⁸

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που ακολουθεί αυτή τη στρατηγική χειρισμού και σχολιασμού του αστικού τοπίου, αποτελεί το συγκρότημα κατοικιών *The Interlace* (η διεμπλοκή), που σχεδιάστηκε από το 186 Stan Allen, “Artificial Ecology”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003, σελ.85.

187 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.67.

188 *ibid*, σελ.67.

γραφείο OMA και τον αρχιτέκτονα Ole Scheeren, στα περίχωρα της Σιγκαπούρης και παραδόθηκε το 2013 **38**. Αυτό το έργο αφορά στην κατασκευή 1040 διαμερισμάτων, 170.000 τετραγωνικών μέτρων και τον υπαίθριό τους χώρο. Η σύνθεση διαμορφώνεται από τριανταένα εξώροφα και ιδίων διαστάσεων μπλοκ κατοικιών, τα οποία στοιβάζονται σε εξαγωνικές διατάξεις, σχηματίζοντας ένα κάθετο χωριό. Με αυτό τον τρόπο οι αρχιτέκτονες, σχολιάζουν την συνηθισμένη τυπολογία της Σιγκαπούρης, των κάθετων πύργων διαμερισμάτων, σε απομονωμένους θύλακες, προτείνοντας την λογική της οριζόντιας τοποθέτησης, η οποία δημιουργεί ένα διευρυμένο και διασυνδεδεμένο δίκτυο κατοικιών και κοινόχρηστων χώρων, το οποίο εισάγει μέσα του το φυσικό περιβάλλον.¹⁸⁹

38 *The Interlace*, OMA & Ole Scheeren

189 OMA, “OMA Unveils Design for The Interlace Residential Complex in Singapore, 2/9/2009”, ανακτήθηκε από: <http://oma.eu/news/oma-unveils-design-for-the-interlace-residential-complex-in-singapore>,

Β) Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΕΧΝΗΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, Η ΑΝΥΨΩΣΗ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ.

Αυτή η στρατηγική, περιλαμβάνει την δημιουργία ενός τεχνητού περιβάλλοντος, μέσω της επέκτασης ενός τμήματος του υπάρχοντος τοπίου, όταν αυτό δεν είναι επαρκές να στηρίξει μία ισχυρή συνθετική χειρονομία, σε φυσικό ή συμβολικό επίπεδο. Η συγκεκριμένη στρατηγική έχει πολλές ομοιότητες με την πρώτη και μπορεί να ερμηνευτεί ως ένας τρόπος για τον αρχιτέκτονα, να στηρίζει τις βασικές συνθετικές προθέσεις του.¹⁹⁰ Ένας συνηθισμένος συνθετικός χειρισμός, περιλαμβάνει την ανύψωση της τοπογραφικής επιφάνειας, για να παραχθεί ο κατάλληλος χώρος που θα φιλοξενήσει το κτιριολογικό πρόγραμμα. Το έδαφος λειτουργεί σαν μια δεύτερη επιδερμίδα, που με την τεχνική του 'camouflage' ενσωματώνει

την αρχιτεκτονική στο τοπίο και η αρχιτεκτονική μορφή μετατρέπεται σε τοπογραφική καμπύλη, σε γεωλογική ιδιομορφία.¹⁹¹ "Στην περίπτωση αυτή, οι σχέσεις του εξωτερικού με το εσωτερικό αποκτούν νέο νόημα, καθώς πλέον και το έξω και το μέσα, βρίσκονται εντός των ορίων της αρχιτεκτονικής και οφείλουν να ανακατασκευάσουν εκ νέου τους όρους της σχέσης τους."¹⁹²

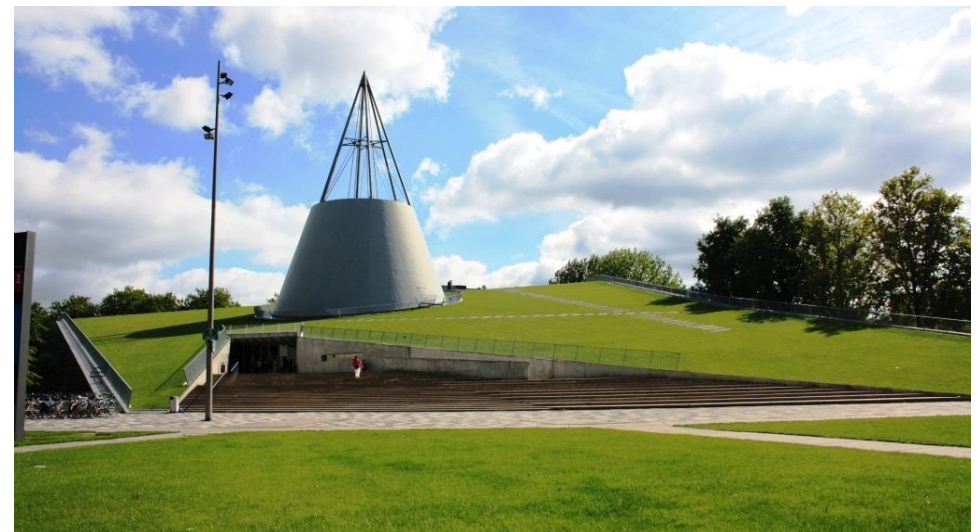
Χαρακτηριστικό έργο που ακολουθεί αυτή τη στρατηγική, αποτελεί η *Κεντρική βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου του Delft* **39**, που σχεδιάστηκε από το γραφείο Mecanoo, το 1997. Το κτίριο τοποθετείται σε ένα τυπικό επίπεδο οικόπεδο, εντός του κάμπους του πανεπιστημίου, δίπλα σε ένα σκληρό, μπετονένιο, Μπρουταλιστικό κτίριο της δεκαετίας του 60, καθιστώντας τη γειτνίαση ιδιαίτερα δύσκολη. Οι Mecanoo έλυσαν το πρόβλημα, σχεδιάζοντας κάτι που από έξω, μετά βίας μοιάζει με κτίριο. Ανέπτυξαν το επίπεδο του εδάφους προς τα πάνω υπό γωνία, δημιουργώντας ένα σχέδιο, το οποίο μοιάζει περισσότερο σαν ένας λόφος με γρασίδι. Ο χώρος κάτω από την κεκλιμένη πλάκα, στεγάζει την

190 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.68.

191 Iika & Andreas Ruby, *Groundscapes/ El reencuentro con el suelo en la arquitectura contemporanea/ the discovery of the ground in contemporary architecture*, εκδόσεις: Gustavo Gili, 2006, Βαρκελώνη, σελ. 49.

192 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.68.

βιβλιοθήκη και στο διπλανό κτίριο διατηρείται η αίσθηση του ανοιχτού χώρου, γύρω από αυτό. Το γρασίδι στην οροφή της βιβλιοθήκης, λειτουργεί σαν κήπος που οι φοιτητές μπορούν να κάθονται, ενώ τα σκαλιά που με μία μικρή κλίση οδηγούν στο εσωτερικό, λειτουργούν σαν μία προστατευμένη δημόσια πλατεία. Το μόνο στοιχείο που εξέχει από την οροφή με το γρασίδι, είναι ένας λευκός κώνος, που λειτουργεί σαν φάρος όταν φωτίζεται. Οι γυάλινοι τοίχοι της βιβλιοθήκης είναι κεκλιμένοι σε διάφορα σημεία, με σκοπό την δημιουργία πολλαπλών οπτικών σχέσεων του μέσα με το έξω.¹⁹³

39 Κεντρική βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου του Delft, Mecanoo

Γ) ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ Η ΤΟΠΟΛΟΓΙΑ

Με αυτή τη στρατηγική, οι ολλανδοί αρχιτέκτονες προχωρούν στην δημιουργία ενός νέου τεχνητού τοπίου. Δεν πρόκειται για τον τονισμό ή την επανάληψη μεμονωμένων στοιχείων του περιβάλλοντος, αλλά για την επινόηση από την αρχή μίας νέας τοπογραφίας.¹⁹⁴ Ο αρχιτεκτονικός

193 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.107.

194 Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, *Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση*, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.70

σχεδιασμός σε αυτήν την στρατηγική, αντιμετωπίζεται σαν μία τεχνητή οικολογία. Οι οικολογίες, είναι πολύπλοκα σύνολα αποτελούμενα από πόρους, είδη, και κλίματα, που διαντιδρούν δυναμικά.¹⁹⁵ Ο χώρος γίνεται αντιληπτός, ως τοπολογικά μορφοποιημένος. “Αναπροσδιορίζεται ως περιοχή συνεχούς ροής και μεταμόρφωσης από σχήμα σε έδαφος. Οποιαδήποτε αλλαγή της τοπογραφίας, αντιμετωπίζεται ως χειρισμός επιφάνειας ενός πολύπλοκου πεδίου, μεταβαλλόμενου από εξωτερικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες.”¹⁹⁶

Το αναδιαμορφωμένο φυσικό ή τεχνητό έδαφος, “διαπλέκεται και πτυχώνεται με το κτίριο σε σχέσεις αμοιβαίας μόλυνσης κι αμφίδρομης επίδρασης. Αποτέλεσμα αυτής της εμπλοκής, είναι ένα κτιριακό συνεχές που επεκτείνεται πέρα από τα καθορισμένα, αναγνωρισμένα όρια του περιβλήματος ενός κτιρίου. Με τον τρόπο αυτό, ο σχεδιασμός των κλειστών αντικειμένων αντικαθίσταται από τον σχεδιασμό ευρύτερων, ευέλικτων επιφανειών, ικανών να συνδέσουν διάσπαρτα ετερογενή στοιχεία και να συμφιλιώσουν ασύμβατα προγράμματα. Αυτή η ευέλικτη συνέχεια των ορίων του κτιριολογικού τοπίου, διευκολύνει την προοδευτική ενσωμάτωση μιας ευρύτερης τάξης σταθερών και μεταβλητών στοιχείων μιας περιοχής.”¹⁹⁷

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κτιρίου τοπίου, όπου ο σχεδιασμός αντιμετωπίζεται σαν μία τεχνητή οικολογία, αποτελεί η *Villa VPRO* των MVRDV **40**. Στην περίπτωση της *Villa VPRO*, (τα κεντρικά γραφεία ενός δημόσιου ραδιοφωνικού σταθμού), οι MVRDV διαβουλευτήκαν στενά με τους μελλοντικούς χρήστες του κτιρίου. Καθώς δεν μπορούσαν να προβλέψουν με ασφάλεια τις μελλοντικές ανάγκες της εταιρίας τους, οι αρχιτέκτονες συνέλαβαν το έργο, ως μία ακολουθία χώρων και επιφανειών, ευέλικτων αρκετά για την μελλοντική εξέλιξη και καθορισμένων αρκετά, για να δώσουν μία κατεύθυνση σε αυτήν. Οι MVRDV σε αυτό το

έργο, δεν μετέφρασαν συμβολικά το πρόγραμμα των πελατών τους, αλλά δημιούργησαν μία χαλαρή σχέση μεταξύ του προγράμματος και της μορφής, αφήνοντας χώρο για τους στρατηγικούς σχεδιασμούς των χρηστών του κτιρίου.¹⁹⁸

Οι MVRDV, σχεδίασαν ένα συμπαγές πεντάωροφο κτίριο, το οποίο εισβάλλει όσο το δυνατόν λιγότερο στο τοπίο, επιστρέφοντας ακόμα και ένα κομμάτι της φύσης, με τη μορφή ενός *roof garden*. Στο εσωτερικό, κάθε συσχετισμός με ένα τυπικό κτίριο γραφείων αποφεύγεται. Δεν υπάρχουν ατελείωτοι διάδρομοι και μικροσκοπικά δωμάτια. Το κτίριο ανοίγεται σαν μία συνεχόμενη επέκταση του τοπίου, όπου διάφορες διατάξεις γραφείων μπορούν να τοποθετηθούν. Όλοι οι όροφοι συνδέονται με ράμπες και ειδικές σκάλες, οι οποίες μπορούν να μετατραπούν σε καθίσματα, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής εκδηλώσεων στον χώρο **41**. Η ασυνήθιστη εξωτερική εμφάνιση του κτιρίου, διαμορφώθηκε από τις εσωτερικές σχέσεις του κτιρίου, οι οποίες προέκυψαν από τις ανάγκες, των μελλοντικών χρηστών.¹⁹⁹

Η δομή του κτιρίου μένει ατελής. Οι αρχιτέκτονες εγκαθιδρύουν το πλαίσιο και ένα προσωρινό σύνολο σχέσεων, μεταξύ των μερών του κτιρίου, αλλά γνωρίζοντας πλήρως, ότι αυτές οι δυνάμεις θα επενεργήσουν η μία στην άλλη και θα αλλάξουν στο μέλλον. Έτσι, η ‘διαδικασία’ για τους MVRDV, δεν υποδηλώνει τόσο την σχεδιαστική διαδικασία, αλλά αυτήν της διαπραγματεύσεως, εφαρμογής και κατασκευής, όλων αυτών των παραμέτρων της αρχιτεκτονικής που θα βγουν στην επιφάνεια, όταν ολοκληρωθεί η σχεδιαστική διαδικασία. Αυτό αποτελεί ένα παράδειγμα της τοπολογικής σκέψης των ολλανδών αρχιτεκτόνων, στην οποία η προσοχή απομακρύνεται από τις αυστηρές σχεδιαστικές διαδικασίες και εστιάζεται στην ζωή ενός κτιρίου, καθώς αυτό αναπτύσσεται με τον χρόνο, μακριά από τον έλεγχο των δημιουργών του.²⁰⁰

195 Stan Allen, “Artificial Ecology”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003, σελ.87.

196 Σπύρος Ι. Παπαδημητρίου, “Από την τυπολογία στην τοπολογία και το φαινόμενο της τομής”, ανακτήθηκε από: <http://www.greekarchitects.gr> 6/5/2017

197 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.281

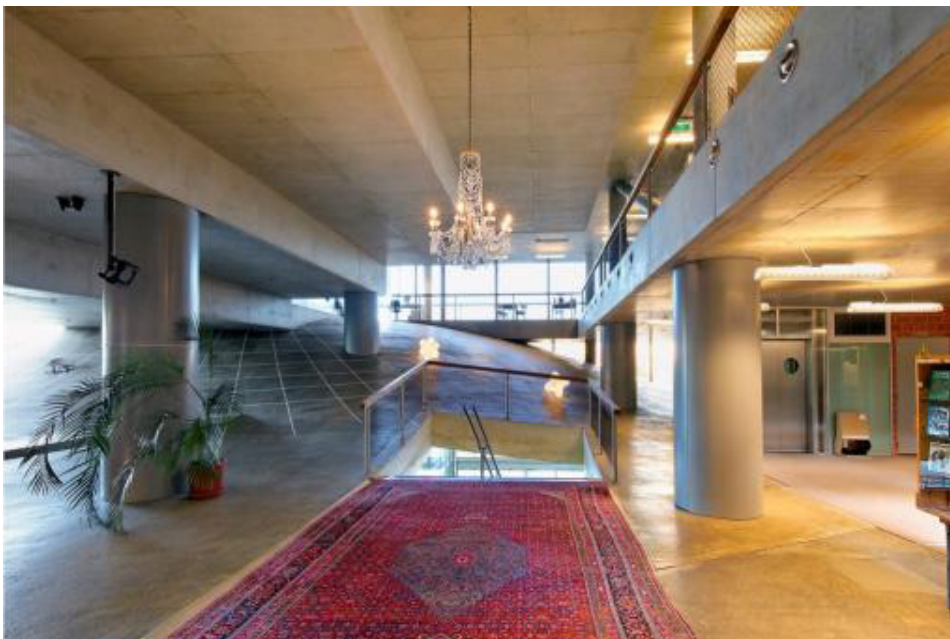
198 Stan Allen, “Artificial Ecology”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003, σελ.87.

199 Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000, σελ.125

200 Stan Allen, “Artificial Ecology”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003, σελ.87.

40 Villa VPRO, MVRDV

41 Villa VPRO, εσωτερικοί χώροι

Γ.4.5: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΤΟΜΗΣ

Η στρατηγική της ελεύθερης (ανοιχτής) τομής, χρησιμοποιείται από τους ολλανδούς αρχιτέκτονες ως ένα εργαλείο ενσωμάτωσης, όλων των πολύπλοκων παραμέτρων και προγραμματικών σχέσεων που προκύπτουν από τις αναλύσεις τους, σε μία δομή. Σε αντίθεση με την κλασσική οργάνωση της ελεύθερης κάτοψης, όπου τα λειτουργικά τμήματα του κτιρίου αναπτύσσονται σχέσεις σε οριζόντια διάταξη, με την επιλογή της σύνθεσης σε τομή, τα τμήματα αυτά επεκτείνονται στην πλήρη έκταση ενός ανοιχτού δικτύου σχέσεων και συνδέσεων. Με το να αναπτύσσονται ελεύθερα τα τμήματα και τα επίπεδα τα οποία ελίσσονται ανάμεσά τους, μεταφράζονται οι σχέσεις που δημιουργούνται, από το στοίβαγμα των διατομών του κτιρίου, μετατρέποντάς το σε ένα σύστημα πιθανών συναντήσεων και ενεργοποιήσεων.²⁰¹

Ένα εμβληματικό κτίριο που διαμορφώθηκε με την χρήση της ανοιχτής τομής, αποτελεί η πρόταση του OMA για την εθνική βιβλιοθήκη της Γαλλίας, *Très Grande Bibliothèque*, στο Παρίσι το 1989. Η βιβλιοθήκη των 250.000 τ.μ. θα φιλοξενούσε ένα τεράστιο κτιριολογικό πρόγραμμα, που εκτός από συνεδριακά κέντρα, γραφεία, εστιατόρια, κ.α., θα περιελάμβανε και πέντε ξεχωριστά και αυτόνομα ιδρύματα, που θα φιλοξενούσαν το σύνολο των γραμμάτων και των εικόνων από το 1945: μία ταινιοθήκη, μία βιβλιοθήκη για τα πρόσφατα αποκτήματα (βιβλία, περιοδικά, βίντεο), μία βιβλιοθήκη αναφοράς, μία βιβλιοθήκη αρχείου και μία βιβλιοθήκη για την επιστημονική έρευνα.

Το πρόγραμμα της βιβλιοθήκης, ερμηνεύτηκε από τους αρχιτέκτονες ως ένα συμπαγές μπλοκ πληροφορίας, μία αποθήκη όλων των μορφών μνήμης-βιβλίων, ταινιών, CD, υπολογιστών, βάσεων δεδομένων. Σε αυτό το μπλοκ, οι κύριοι δημόσιοι χώροι, ορίζονται ως οι απουσίες του κτιρίου, τα κενά που λαξεύονται από το πλήρες της πληροφορίας **42**. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Rem Koolhaas, “επιπλέοντας στην μνήμη, είναι πολλαπλά έμβρυα, το καθένα με τον δικό του τεχνολογικό πλακούντα”.²⁰² **43**

201 Jean Attali, “Vertical Labyrinths”, στο: *READING MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ. 74

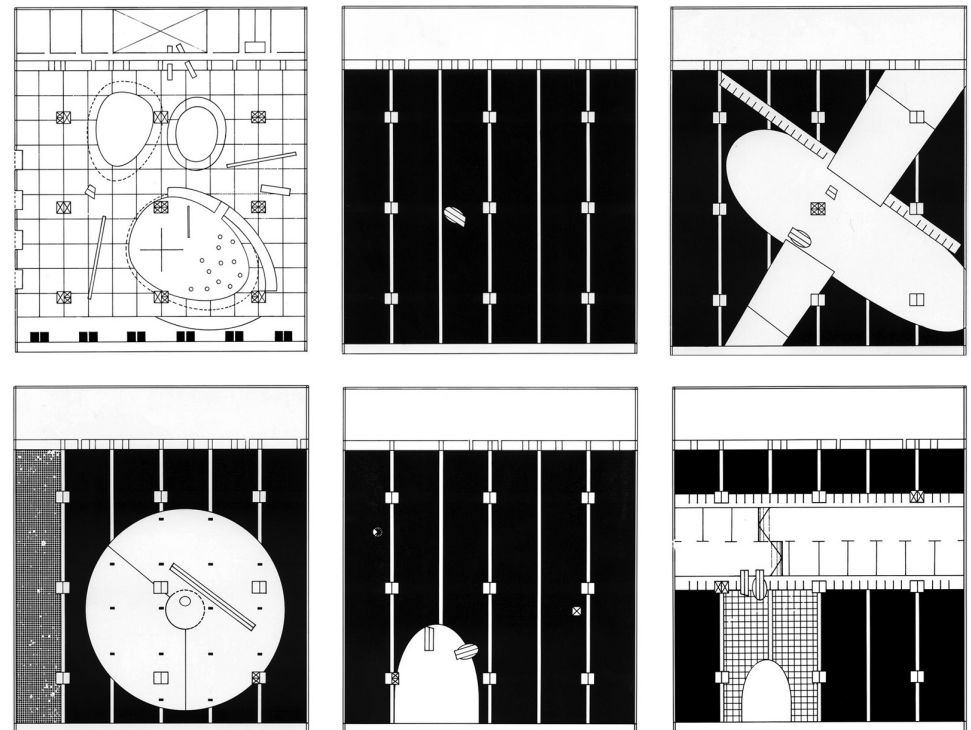
202 Rem Koolhaas, Bruce Mau, *S,M,L,XL*, εκδόσεις: Monacelli, 1995, σελ. 616.

Η βιβλιοθήκη που σχεδίασαν, ογκοπλαστικά αποτελείται από έναν κύβο με ακμή 100 μέτρων, που στηρίζεται σε 9 υποστυλώματα. Συνθετικά, δουλεύοντας με εργαλείο την τομή, έκοψαν τις τυπικές οριζόντιες πλάκες των ορόφων και διαμόρφωσαν πέντε μεγάλους κενούς χώρους, που θα φιλοξενούσαν τις ισάριθμες βιβλιοθήκες. Ο κάθε χώρος αναπτύσσονταν ανεξάρτητα, προς όλες τις κατευθύνσεις, ακολουθώντας τη δική του λογική.²⁰³ Οι επιφάνειες που οι κενοί χώροι δημιουργούσαν όταν ακουμπούσαν το εξωτερικό περίβλημα του κτιρίου, μετατρέπονταν σε ανοίγματα που με τη σειρά τους διαμόρφωναν τις όψεις.⁴⁴ Το κτίριο, με οδηγό την τομή, σχεδιάστηκε από το κενό.

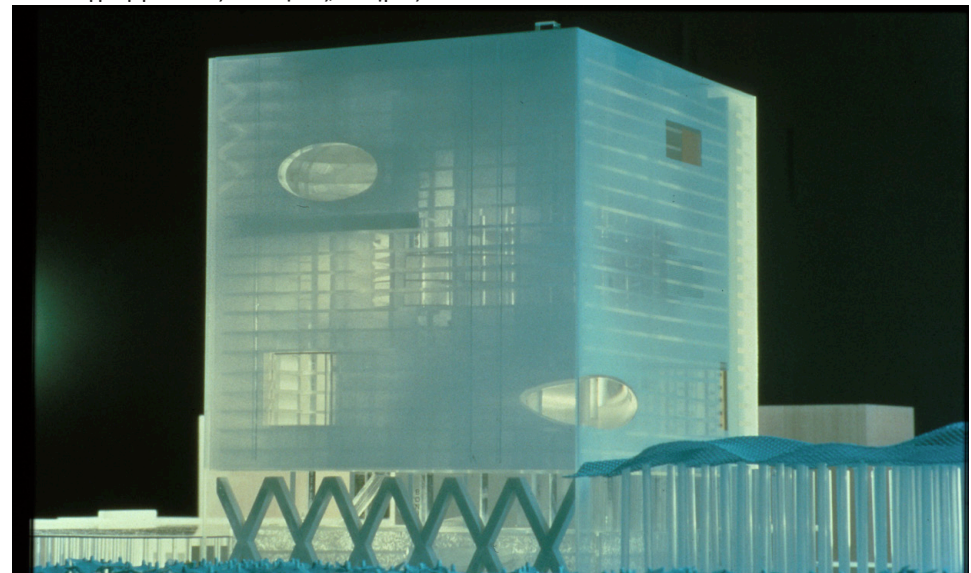

42 Μακέτα κενών χώρων, (απεικονίζεται ως πλήρες)

203 *ibid*, σελ.620.

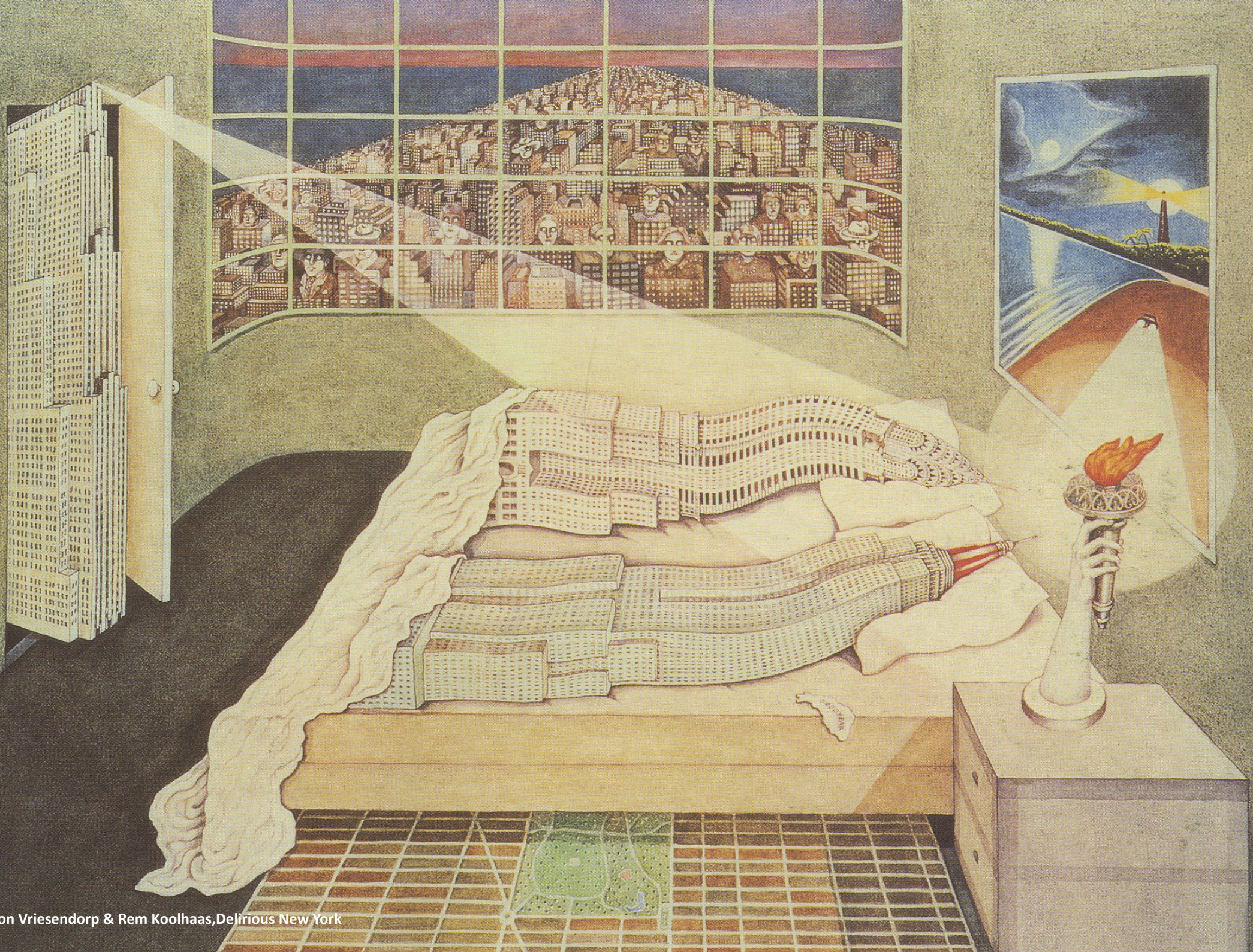

43 Διαγραμματικές κατόψεις, πλήρες-κενό

44 Τελική μακέτα

Δ. REM KOOLHAAS ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δ.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Rem Koolhaas **45**, είναι ο ολλανδός αρχιτέκτονας που έχει συνεισφέρει παραδειγματικά στην θεωρητική και σχεδιαστική αρχιτεκτονική έρευνα της πρωτοπορίας, στις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Ανήκει στην κατηγορία των δημιουργών, που επιχειρούν να αναμετρηθούν με τη σύγχρονη εποχή και με τα προβλήματά της.

Το θεωρητικό και υλοποιημένο έργο του, “ξεκινά από την πραγματικότητα, για να ελέγξει τα όρια του δυνατού”.²⁰⁴ Ο Rem Koolhaas έχει καταφέρει να αρθρώσει έναν πρωτοποριακό λόγο. Έναν λόγο στον οποίο, η πραγματικότητα και τα προβλήματά της, μετατρέπονται στο εναρκτήριο έναυσμα της αρχιτεκτονικής έρευνας. Το έργο του έχει επηρεάσει πλήθος αρχιτεκτόνων και έχει εν πολλοίς διαμορφώσει, αυτό που σήμερα αποκαλείται “Ολλανδικός Πραγματισμός”. Έχει καταφέρει να στρέψει την προσοχή, μίας ολόκληρης γενιάς αρχιτεκτόνων, πάνω στις δυνάμεις που διαμορφώνουν το σύγχρονο αστικό φαινόμενο, δυνάμεις για τις οποίες η αρχιτεκτονική πρωτοπορία μέχρι τότε αδιαφορούσε ή δεν αναγνώριζε.

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί η παρουσίαση των βασικών αρχών και θέσεων του θεωρητικού και σχεδιαστικού έργου του Rem Koolhaas εστιάζοντας στον τρόπο σύνδεσής τους με τον Πραγματισμό.

45 Rem Koolhaas

204 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.289

Δ.2: ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο Rem Koolhaas: αρχιτέκτονας, θεωρητικός αρχιτέκτονας, πολεοδόμος και καθηγητής στο τμήμα αρχιτεκτονικού και αστικού σχεδιασμού στο Graduate_School of design στο Harvard, γεννήθηκε το 1944 στο Ρότερνταμ της Ολλανδίας. Έζησε από τα 8 ως τα 12 χρόνια του στην Ινδονησία και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στο Άμστερνταμ και εργάστηκε ως δημοσιογράφος και ως σεναριογράφος κινηματογραφικών παραγωγών. Σπούδασε στην Αρχιτεκτονική του Λονδίνου (AA) από το 1968 και μετά στο πανεπιστήμιο Cornell στην Ithaca της Νέας Υόρκης με καθηγητή τον O. M. Ungers.

Το 1972 ταξιδεύει στις Η.Π.Α. όπου τον μαγεύει η μητροπολιτική κουλτούρα της Νέας Υόρκης και η σχέση της με την αρχιτεκτονική. Το 1978 εκδίδει το πρώτο του βιβλίο, το *Delirious New York*. Θεωρείται πλέον σπουδαίος θεωρητικός αρχιτέκτονας έχοντας εκδώσει και άλλα βιβλία και άρθρα όπως το *S.M.L.XL* (1995) και το *Harvard design school guide to shopping* (2002). Στα βιβλία του προσπαθεί καταγράψει και να ερμηνεύσει τις συνθήκες της σύγχρονης πολύπλοκης πραγματικότητας και προτείνει λύσεις και χειρισμούς για την θετική αντιμετώπισή της.

Το 1975 ιδρύει μαζί με τους Ζωή και Ηλία Ζέγγελη και Madelon Vriesendorp το αρχιτεκτονικό γραφείο OMA στο Ρότερνταμ, το οποίο έχει ως στόχο τον προσδιορισμό ενός νέου είδους σχέσεων, μεταξύ της αρχιτεκτονικής και της σύγχρονης πολιτισμικής κατάστασης. Το γραφείο OMA έχει ένα πολύ σημαντικό έργο υλοποιημένων και μη έργων όπως η *Villa dall’ava* (1984-1991), η *βιβλιοθήκη στο Seattle* (2004) κ.α. Τη δεκαετία του 90 ιδρύει το γραφείο AMO, το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά με το μελετητικό γραφείο OMA και ασχολείται με θέματα εικονικής πραγματικότητας, με την λειτουργία της έννοιας της εταιρικής ταυτότητας, με το λογότυπο κ.α. Ο Rem Koolhaas, έχει αναδειχθεί ως ένας από τους πιο σπουδαίους διανοητές της αρχιτεκτονικής του τέλους του 20ου αιώνα.

Δ.3: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Δ.3.1:ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Rem Koolhaas, μέσω του έργου του, προσπαθεί να κατανοήσει και να διαχειριστεί θετικά την σύγχρονη και σύνθετη πολυπλοκότητα. Μέσω του θεωρητικού του έργου, από την αρχή της πορείας του, επιχειρήσε την καταγραφή και ερμηνεία των χαοτικών δυνάμεων της μεγαλούπολης, μελετώντας έννοιες όπως η πυκνότητα, η μαζική αστικοποίηση, η μεγάλη κλίμακα, κ.α. Σε θεωρητικά έργα του, με τη μορφή μανιφέστων, όπως το *Delirious New York* (1978), *S.M.L.XL.* (1995), ή το *Harvard design school guide to shopping* (2002), εκφράζεται η καταγραφή και ερμηνεία των συνθηκών της σύγχρονης πολυπλοκότητας. Στόχος του είναι, η αναζήτηση των ορίων και των δυνατοτήτων της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας, για την κατανόηση και θετική διαχείριση των σύγχρονων συνθηκών.²⁰⁵ Αυτή είναι μία καθαρά πραγματιστική θέση, ένα βλέμμα που ξεκινάει από την πραγματικότητα, για να ανακαλύψει νέα πράγματα και δυνατότητες.

Στο θεωρητικό έργο του ο Rem Koolhaas αναφέρεται σε συνδετικές υποδομές του σύγχρονου πολιτισμού. Η πληροφορία, είναι μία από τις πιο σημαντικές και είναι ικανή να εκδηλώσει την ταυτότητα μιας παγκόσμιας κοινωνίας και να επεξεργαστεί τα δυναμικά φαινόμενα. Η πόλη στην οπτική του, είναι το αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης συσσώρευσης των δυνάμεων του εκμοντερνισμού. Πιστεύει, ότι το σύγχρονο αστικό φαινόμενο, έχει δομή και μέσω του έργου του, προσπαθεί να την ανακαλύψει. Επιχειρεί να αναγνώσει, την λανθάνουσα αυτή δομή της σύγχρονης πόλης, να κατανοήσει τους μηχανισμούς με τους οποίους διαμορφώνεται και να τους χρησιμοποιήσει, για να στέψει την σύγχρονη αστική πραγματικότητα, προς μία θετική κατεύθυνση.²⁰⁶ Όπως και οι Πραγματιστές φιλόσοφοι, δεν θα αναζητήσει την ταυτότητα ή το νόημα, μέσω της ανάκλησης της μνήμης και της νοσταλγίας. Θα αναζητήσει και θα δουλέψει, με τις άυλες και άμορφες δυνάμεις που διαμορφώνουν τη

ζωή στις πόλεις και θα τις χρησιμοποιήσει για να δημιουργήσει μία νέα λογική του νοήματος, ένα νέο αφήγημα.

Παρακάτω, θα επιχειρηθεί η παρουσίαση των βασικών θέσεων και εννοιών που εισάγει ο Rem Koolhaas, μέσα από το θεωρητικό του έργο. Μέσω αυτών των θέσεων, καταφέρνει να δημιουργήσει ένα αφήγημα, για το πώς λειτουργεί η πραγματικότητα και πώς θα πρέπει να κινηθεί η αρχιτεκτονική, μέσα σε αυτή.

Δ.3.2: *Delirious New York* [1978]

Στο βιβλίο του *Delirious New York* (1978), ο Rem Koolhaas θα διερευνήσει τη μητροπολιτική συνθήκη του Manhattan, τις κτιριακές τυπολογίες του ουρανοξύστη και τις δυνάμεις εκείνες που το διαμόρφωσαν. Στο πρόσωπό του Manhattan, βλέπει την αντιπροσωπευτική μοντέρνα πόλη, που έχει δημιουργηθεί από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της οικονομίας και του καπιταλισμού και πιστεύει ότι η μοντέρνα αρχιτεκτονική δεν μπόρεσε να αναπαραστήσει πιστά την σύγχρονη κουλτούρα. Θέλει να μας παρουσιάσει στο βιβλίο του, αυτές τις μορφές που αναδύονται όταν, “κάθε σεβασμός για το συμβατικό λεξιλόγιο και για τους κανόνες έχουν εκλείψει, όταν οι μοναδικές δυνάμεις που τις οδηγούν, είναι αυτές που διαμορφώνουν τον σύγχρονο κόσμο”.²⁰⁷

Για τον Rem Koolhaas, “η αρχιτεκτονική του Manhattan είναι ένα παράδειγμα για την εκμετάλλευση της συμφόρησης, μία ανάγνωση της ποιητικής και δημιουργικής καταστροφής και του χωρικού κορεσμού, μία εκδήλωση του ορίου και της επιστροφής της μοντερνικότητας. Εξετάζεται στην περίπτωση του Manhattan, η αποθέωση της πυκνότητας καθεαυτής, σε ότι αφορά τον πληθυσμό και τις υποδομές, εκμεταλλεύεται τη συμφόρηση για να εμπνεύσει και να υποστηρίξει, ειδικές μορφές κοινωνικών σχέσεων. Η επαναστατική τυπολογία του ουρανοξύστη, στην οπτική του Koolhaas, προσφέρει θεμελιώδεις μετατροπές, τεχνικές και ψυχολογικές, που έδωσαν τόπο στη μητροπολιτική ζωή, η απροσδιοριστία των ουρανοξυστών υπονοεί ότι στη μητρόπολη, δεν αντιστοιχούν ειδικές λειτουργίες σε συγκεκριμένους τόπους.”²⁰⁸

²⁰⁷ *ibid*, σελ.308-309

²⁰⁸ Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές*

²⁰⁵ Χατζησάββα Δήμητρα, “Η διάλεξη του R. Koolhaas στο μέγαρο μουσικής της Αθήνας”, *Τεχνογράφημα*, 285, (2005), σελ 10-11.

²⁰⁶ Moneo Rafael, *Theoretical Anxiety and Design Strategies, in the work of eight contemporary architects*, The MIT Cambridge, 2004, σελ .315

Η πόλη της Νέας Υόρκης, δείχνει ότι η λειτουργία των κτιρίων, δεν συνδέεται αυστηρά με την μορφή τους (bigness), καθώς οι ουρανοξύστες φιλοξενούν στο εσωτερικό τους διάφορα, ακόμα και ασύμβατα, προγράμματα και λειτουργίες, χωρίς να περιορίζουν τη δράση. Ο Rem Koolhaas πιστεύει, ότι στους ουρανοξύστες του Manhattan, τέθηκε σε εφαρμογή το όραμα των αρχιτεκτόνων της Ρώσικη πρωτοπορίας του 20ου αιώνα, αλλά σε ένα αντιδιαμετρικά αντίθετο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον **46**. Δημιουργήθηκαν “κτίρια ‘κοινωνικοί πυκνωτές’, που παρέχουν τη δυνατότητα να προκληθούν εντατικές και θετικές αντιδράσεις στους ανθρώπους, υψώνονται στον ουρανό της μοντέρνας πόλης, έχοντας την ώθηση που τους παρέχει η καπιταλιστική οικονομία, αντί της ουτοπίας.”²⁰⁹ Στο βιβλίο του, ο Rem Koolhaas αναζητά την κατάλληλη κλίμακα. “Η κλίμακα είναι κάτι συνδεδεμένο με τη χρήση, είναι μία κατηγορία που μας βγάζει από το ιδιωτικό στο δημόσιο, που επιτρέπει στην αρχιτεκτονική να ικανοποιήσει τις ανάγκες που παράγονται στην ατομική σφαίρα, αλλά και στις συνθήκες που απαιτούν οι μάζες.”²¹⁰

46 Hotel Welfare Palace, Madelon Vriesendorp & Rem Koolhaas, *Delirious New York*

θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 291.

209 Moneo Rafael, *Theoretical Anxiety and Design Strategies, in the work of eight contemporary architects*, The MIT Cambridge, 2004, σελ. 310-311

210 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 291

Δ.3.3: *S,M,L,XL* [1995]

Ο Rem Koolhaas αποκαλεί το βιβλίο του *S,M,L,XL*, “μία νουβέλα για την αρχιτεκτονική”. Αποτελεί μία συνάθροιση από δοκίμια, μανιφέστα, ημερολόγια, παραμύθια, ταξιδιωτικές περιγραφές, έναν κύκλο από διαλογισμούς για τη σύγχρονη πόλη. Πρόκειται για ένα ογκώδες βιβλίο, 1238 σελίδων, με παράδοση γραφιστική, χωρίς γραμμική αφήγηση, με κείμενα που παρότι συνδέονται επεξηγηματικά ως προς τις μελέτες που παρουσιάζονται, λειτουργούν και ανεξάρτητα από αυτές, ως αυτόνομα οικοδομικά ‘τετράγωνα’.²¹¹

Στο *S,M,L,XL*, ο Rem Koolhaas ασχολείται με την κλίμακα, και τη χρησιμοποιεί ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο παρουσιάζει και οργανώνει τη δουλειά του. Πιστεύει πως αυτή είναι το μέσον με το οποίο, οι άνθρωποι και οι μάζες αντιλαμβάνονται την αρχιτεκτονική και ότι είναι πολύ σημαντικό οι αρχιτέκτονες να την χειρίζονται με σωστό τρόπο. Επί της ουσίας σε αυτό το βιβλίο, επεξεργάζεται και επεκτείνει τις θέσεις του για την κλίμακα, που είχε διατυπώσει στο *Delirious New York*. Τονίζει, ότι “με τον σωστό χειρισμό της κλίμακας, η αρχιτεκτονική τοποθετεί τον εαυτό της στην υπηρεσία μίας κοινωνίας που καθορίζεται από τη μαζική κουλτούρα, ανακτώντας τη χρησιμότητα που είχε στο παρελθόν”.²¹² Στο *S,M,L,XL*, έχουν τεθεί δύο πολύ σημαντικές θέσεις για την ανάγνωση της αρχιτεκτονικής και της πόλης, στην σύγχρονη πραγματικότητα, σε δύο μελέτες υπό τους τίτλους, ‘Bigness, or the Problem of Large’ και ‘Generic City’, αντίστοιχα.

Δ.3.4: Bigness [1995]

Η έννοια του Bigness που εισάγει ο Rem Koolhaas στο *Delirious New York*, θα αναλυθεί ευρύτερα σε ένα άρθρο του βιβλίου *S,M,L,XL*, με τίτλο ‘Bigness, or the Problem of Large’, (Το Bigness ή το ζήτημα του μεγάλου). Στο κείμενο αυτό ο αρχιτέκτονας εξηγεί: “Μετά από μία κριτική μάζα, ένα κτίριο γίνεται μεγάλο κτίριο. Αυτή η μάζα δεν ελέγχεται πλέον από μία μοναδική αρχιτεκτονική χειρονομία, ή από ένα

211 *ibid*, σελ. 291

212 Χατζηελευθεριάδου, Ε. ‘Ο σχεδιασμός της πληροφορίας στο έργο του Rem Koolhaas’. Επιβλ. Πάκα Αλκμήνη, Χατζησάββα Δήμητρα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σελ. 25

συνδυασμό αρχιτεκτονικών χειρονομιών”.²¹³ Το Bigness, “εστιάζει στη νέα μητροπολιτική κλίμακα, όπου τα μεγάλα containers, τα τερματικά των μέσων κυκλοφορίας, κ.α. **47**, συνιστούν έναν κτιριολογικό τύπο για τον οποίο η συμβατική αρχιτεκτονική μοιάζει να μην έχει μία κατάλληλη πρόταση. Αυτή η αλλαγή της κλίμακας είναι ποιοτική, επιδρά στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζουμε, δρούμε, αντιμετωπίζουμε την αρχιτεκτονική με διαδικασίες που πριν ήταν ασύλληπτες, αποκαλύπτοντας για τη μοντέρνα πόλη, τη διάχυτη πόλη, ένα τύπο σχέσεων μεταξύ πόλης και αρχιτεκτονικής, που είναι διαφορετική από την παραδοσιακή.”²¹⁴

47 Αεροδρόμιο Kennedy, Νέα Υόρκη

Ο Rem Koolhaas πιστεύει πως οι κατασκευαστές, οι αυθόρμητοι λειτουργοί της κατασκευής, είναι αυτοί που έχουν αντιληφθεί καλύτερα την χρησιμότητα της αρχιτεκτονικής, από την πλευρά της σωστής κλίμακας, καθώς για αυτόν, οι διαστάσεις της αρχιτεκτονικής είναι αυτές που καθορίζουν και υποβάλλουν τις συνθήκες ενός έργου. Ο Rem Koolhaas ενδιαφέρεται “για την ωμή πραγματικότητα, αυτή στην οποία οι κατασκευαστές κτίζουν, καθώς γνωρίζουν το τι πρέπει να κτιστεί σήμερα”.²¹⁵

213 Rem Koolhaas, ‘Bigness, or the Problem of Large’, στο: *S,M,L,XL*, Taschen, Cologne, 1997, σελ.495-516

214 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 293.

215 Χατζηελευθεριάδου, Ε. ‘Ο σχεδιασμός της πληροφορίας στο έργο του Rem Koolhaas’. Επιβλ. Πάκα Αλκμήνη, Χατζησάββα Δήμητρα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σελ. 26

Το Bigness περιγράφει μία νέα σειρά σχέσεων, “σχέσεις αλληλεξάρτησης, όπου κανένα στοιχείο δεν μπορεί αν είναι αυτόνομο ή ικανό για έλεγχο. Στο Bigness, το μέσα, ο εσωτερικός πυρήνας, είναι ασυσχέτιστο με το περίβλημά του, δεν έχει σχέση με το έξω”.²¹⁶ Ο Koolhaas σημειώνει, πως το Bigness, “βρίσκεται εκεί όπου η αρχιτεκτονική γίνεται περισσότερο και λιγότερο αρχιτεκτονική, λόγω του μεγάλου μεγέθους χάνει την αυτονομία της, γίνεται ένα όργανο άλλων δυνάμεων. Το Bigness είναι απρόσωπο, ο αρχιτέκτονας δεν έχει πλέον τον ρόλο του πρωταγωνιστή.”²¹⁷

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματά του, ο Rem Koolhaas καταλήγει πως το Bigness, δεν αποτελεί μέρος κανενός αστικού ιστού και απλώς συνυπάρχει, αδιαφορώντας για το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται.²¹⁸ “Το Bigness, δεν χρειάζεται πλέον την πόλη, ανταγωνίζεται την πόλη, την αναπαριστά, ή ακόμα καλύτερα είναι η πόλη. Εάν η αστικοποίηση παράγει προοπτικές και η αρχιτεκτονική τις εκμεταλλεύεται, το Bigness στρατολογεί την γενναιοδωρία της αστικοποίησης, ενάντια στην ευτέλεια της αρχιτεκτονικής. Bigness = urbanism vs architecture.”²¹⁹

Δ.3.5: Generic city [1995]

Στο τέλος του βιβλίου *S,M,L,XL*, ο Rem Koolhaas κλείνει με ένα κείμενο για την “Generic city”. Ο όρος Generic, θα μπορούσε αν μεταφραστεί στα ελληνικά ως “γενικευτικός”. Στο κείμενό του αυτό, εξετάζει τον τρόπο που εξαπλώνονται οι πόλεις στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και μέσω μίας ριζοσπαστικής και κυνικής πολεμικής, θέτει ερωτήματα για τις δυνατότητες και τα όρια της σύγχρονης πολεοδομίας.

Για αυτόν ο όρος Generic city, είναι συνώνυμος με την γενική αστικοποίηση, με μία πόλη χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. “Η έννοια της

216 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 293.

217 Rem Koolhaas, ‘Bigness, or the Problem of Large’, στο: *S,M,L,XL*, Taschen, Cologne, 1997, σελ.513

218 Χατζηελευθεριάδου, Ε. ‘Ο σχεδιασμός της πληροφορίας στο έργο του Rem Koolhaas’. Επιβλ. Πάκα Αλκμήνη, Χατζησάββα Δήμητρα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σελ. 26

219 Rem Koolhaas, ‘Bigness, or the Problem of Large’, στο: *S,M,L,XL*, Taschen, Cologne, 1997, σελ.515

genericness, επιχειρεί να λειτουργήσει ως αντίδοτο στο εξειδικευμένο, το τοπικό, το γραφικό. Το ειδικό σε αυτή την οπτική, θα παραχθεί στο τελευταίο στάδιο, μέσα από τη χρήση διαφόρων προσεγγίσεων.”²²⁰ Ο Rem Koolhaas υποστηρίζει ότι η πόλη είναι ένα δίκτυο, που αποτελείται από χτισμένα και άκτιστα σχήματα και μέσα σε αυτό λαμβάνει χώρα η επικοινωνία νοημάτων. Αποτελεί ένα σκηνικό για τις ανθρώπινες διαντιδράσεις και την παραγωγή πολιτισμού.

Η Generic city, αποτελεί μία μετατόπιση στην αστική περιφέρεια, μία περιοχή εξαπλωμένη και παραμορφωμένη χωρίς προηγούμενο, που είναι υπερβολικά μεγάλη για να υπόκειται σε αστικούς κανόνες. Οι ουρανοξύστες αποτελούν την καθοριστική τυπολογία, καθώς μπορούν να υπάρχουν οπουδήποτε και εάν είναι τοποθετημένοι σε απόσταση μεταξύ τους, δεν επηρεάζουν ο ένας τον άλλον. **48** Η Generic city, είναι μία πόλη χωρίς ιστορία, χωρίς ιστορικές φάσεις, επιφανειακή σαν σκηνικό σε στούντιο παραγωγής, σε μία διαδικασία συνεχούς αυτοκαταστροφής και αναγέννησης.²²¹

48 Hong Kong, πύργοι κατοικιών

220 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 293.

221 Χατζηελευθεριάδου, Ε. *‘Ο σχεδιασμός της πληροφορίας στο έργο του Rem Koolhaas’*. Επιβλ. Πάκα Αλκμήνη, Χατζησάββα Δήμητρα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008, σελ. 27

Ο πραγματισμός του αρχιτέκτονα, τον φέρνει αντιμέτωπο με τις διαστάσεις και τα όρια που κατασκευάζουν την ταυτότητα, την αστική συνείδηση, την φυσιογνωμία του αρχιτεκτονικού προϊόντος. Για τον Rem Koolhaas, όσο πιο ισχυρή είναι η ταυτότητα, τόσο απαγορεύει την επέκταση και την ερμηνεία. Ο Koolhaas σημειώνει: “Όσο ισχυρότερη είναι η ταυτότητα, τόσο περισσότερο φυλακίζει, τόσο περισσότερο αντιστέκεται στην επέκταση, στην ερμηνεία, στην ανανέωση, στην αντίφαση. Η ταυτότητα γίνεται σαν ένας φάρος-σταθερός, υπερπροσδιορισμένος.”²²² Η Γενική πόλη είναι απελευθερωμένη από την κυριαρχία του κέντρου και της ταυτότητας: “Η Γενική πόλη ιδρύεται πάντα από ανθρώπους εν κινήσει, έτοιμους να προχωρήσουν. Αυτό εξηγεί το ανυπόστατο των θεμελίων της, Η Γενική πόλη δεν συγκροτείται από ένα υπεραπαιτητικό δημόσιο χώρο[...] αλλά από τον υπολειμματικό χώρο”.²²³

Δ.3.6: Harvard design school guide to shopping [2001]

Στο βιβλίο *Harvard design school guide to shopping*, ο Rem Koolhaas, μαζί με μία ομάδα φοιτητών από το Harvard, κινούμενος στο πλαίσιο του ολλανδικού πραγματισμού, χαρτογραφεί την εξέλιξη των εμπορικών περιβαλλόντων, που βασίζονται στο shopping και την διασκέδαση. Κατά την άποψή του, οι χώροι κατανάλωσης αποτελούν πλέον τους κύριους θύλακες δημόσιας ζωής, στις σύγχρονες κατακερματισμένες μητροπόλεις.

Παρατηρεί, πως η κατανάλωση ως φαινόμενο, διαμορφώνει όλο και περισσότερο το αστικό περιβάλλον, καθώς τα νέα δημόσια κτίρια τείνουν να υιοθετούν τις χωρικές ποιότητες των χώρων κατανάλωσης και η αρχιτεκτονική αντίστοιχα, τείνει να μετατραπεί σε εμπορικό προϊόν. Στο βιβλίο, μέσα από αναλύσεις δεδομένων, διατυπώνεται η άποψη ότι οι χώροι που σχετίζονται με την κατανάλωση, δεν επιταχύνουν τον κατακερματισμό του αστικού φαινομένου, αλλά αντίθετα λειτουργούν ως δυνάμεις ενοποίησης, συνδέοντας φαινομενικά ασύμβατα στοιχεία της πόλης, σε μία νέα αστική μορφή **49**.²²⁴

222 Rem Koolhaas, “Generic city”, στο: *S,M,L,XL*, 010 Publishers, Ρότερνταμ, 1995, σελ. 252-265.

223 *ibid*, σελ. 252-265.

224 Peter Hemmersam, “Shopping – Integrating the Fragmented City”, *Nordic Journal Of Architectural Research*, (2), 2004, σελ.102

Στις μελέτες που περιέχονται στο βιβλίο, ο Rem Koolhaas επεκτείνει το πεδίο μελετών του σε μεγαλύτερες περιοχές, όπως το Pearl River Delta, σε σχέση με τις παλαιότερες αναλύσεις πόλεων, όπως η Σιγκαπούρη. Αναλύει δεδομένα, που αν και φαινομενικά είναι ασύμβατα μεταξύ τους, δείχνουν τις δυναμικές που μπορούν να αναπτύξουν στο μέλλον, αυτές οι περιοχές. Και αυτό το κάνει γιατί πιστεύει, ότι αυτές οι αστικές περιοχές, με κινητήριο δύναμη την οικονομία και την κατανάλωση, στο μέλλον θα διογκωθούν και θα παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της ζωής και της οικονομίας, σε παγκόσμιο επίπεδο.²²⁵

49 Μελέτη για τις κυλιόμενες σκάλες, Rem Koolhaas

Δ.3.7: Junkspace [2002]

Στο πυκνογραμμένο κείμενο των δέκα σελίδων με τίτλο “Junkspace”, ο Rem Koolhaas αναφέρεται στους υπολειμματικούς χώρους, στους χώρους χωρίς ιδιότητα, που εντοπίζονται στις μεγαλουπόλεις και επιχειρεί να σκιαγραφήσει τις ιδιότητες και τις δυνατότητες που τους χαρακτηρίζουν.

Οι Junkspace, “είναι χώροι υπέρβασης των αυθαιρέτων κτιριακών σχημάτων, που μόνο αναπαράγουν μη-τόπους, ό,τι έμεινε αφότου ο εκμοντερνισμός έτρεξε, άχρηστοι υπολειμματικοί χώροι.”²²⁶ Ο Rem Koolhaas μέσα από αυτή την ανάλυση, επιχειρεί να ερμηνεύσει το σύγχρονο αστικό φαινόμενο και να απο-μυστικοποιήσει τις ερμηνείες και τις

225 Rem Koolhaas, “Koolhaas on shopping”, συνέντευξη στο: *arq*, (5), 2001, σελ. 201-203.

226 Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 295.

αντιλήψεις για τον αρχιτεκτονικό χώρο. Αναφέρει χαρακτηριστικά: “Όταν σκεφτόμαστε τον χώρο, βλέπουμε μόνο το περίβλημά του, λες και ο ίδιος ο χώρος δεν υπάρχει, είναι αόρατος. Ολόκληρη η θεωρία για την παραγωγή χώρου, είναι βασισμένη σε μία έμμονη ενασχόληση με το αντίθετό του: ουσία και αντικείμενα, δηλαδή αρχιτεκτονική. Οι αρχιτέκτονες ποτέ δεν μπόρεσαν να εξηγήσουν, να ορίσουν τον χώρο, οι υπολειμματικοί χώροι (Junkspace), είναι η τιμωρία μας για την μυστικοποίησή τους.”²²⁷

Για τον Rem Koolhaas, οι Junkspace είναι χώροι που δύναται να ενεργοποιηθούν και να επαναχρησιμοποιηθούν και αποτελούν τους χώρους κλειδιά για την βιωσιμότητα του αστικού χώρου, ο οποίος θεμελιώνεται στον σύγχρονο καταναλωτικό πολιτισμό. “Η έννοια της βιωσιμότητας, ενσωματώνει τον πειραματισμό και την επανάχρηση. Ο πειραματισμός, ως μία εκδοχή που μπορεί να εφαρμοστεί στο junk από-θεμα των πόλεων, αναγνωρίζει τη δυναμική του αστικού χώρου. Επίσης, στον πειραματισμό απουσιάζει κάποιο προδιαγεγραμμένο χωρικό αποτέλεσμα. Οι παρεμβάσεις πραγματοποιούνται μέσα από ένα χαλαρό σκελετό προγραμμάτων και δραστηριοτήτων, ο οποίος δύναται να παραλάβει την αβεβαιότητα των μελλοντικών συνθηκών.”²²⁸

Πέρα από τη δυνατότητα της ανακύκλωσης, της επανάχρησης, της βιωσιμότητας και του πειραματισμού, το Junkspace, αποτελεί για τον Koolhaas τον δυνάμει χώρο της συλλογικής δραστηριότητας, ο οποίος αναδύεται μέσα από την αυτό-οργάνωση. Αφορά στους δρόμους

ταχείας κυκλοφορίας, τα εμπορικά κέντρα με τους κλιματιζόμενους χώρους, τις κυλιόμενες σκάλες, τις εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές περιοχές και τις περιοχές άναρχης αστικοποίησης. Το κείμενο του Rem Koolhaas για το Junkspace, είναι λοιπόν μία προσπάθεια να καταγραφεί η σύγχρονη χωρική πραγματικότητα των μεγαλουπόλεων. Ο πραγματισμός του ολλανδού αρχιτέκτονα, τον ωθεί να ασχοληθεί τις αόρατες, τις σκοτεινές πτυχές των πόλεων, με ζητήματα που έχουν μείνει στο περιθώριο, που στην πραγματικότητα όμως τις καθορίζουν και να προτείνει λύσεις για τη βελτίωσή τους, βασισμένες στην ανάλυση και στον πειραματισμό.

227 Rem Koolhaas, “Junkspace”, *October*, Vol. 100, 2002, σελ. 175-190

228 Ουρεϊλίδου Ελένη, Μεταπτυχιακή διατριβή: *Προγραμματισμός πολιτιστικής και κοινωνικής ενεργοποίησης των αστικών ελεύθερων χώρων*, Θεσσαλονίκη 2015, σελ. 142.

Δ.4: ΣΥΝΘΕΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Δ.4.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι συνθετικές πρακτικές και η δουλειά που χαρακτηρίζουν το έργο του Rem Koolhaas, αφορούν σε στρατηγικές και λύσεις, που δίνουν νέο περιεχόμενο στην μορφή και στην λειτουργία των σύγχρονων μητροπόλεων. Με άλλα λόγια πραγματεύεται τον ρόλο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας στη σύγχρονη κοινωνία.

Πιστεύει ότι η πολεοδομία έχει αποτύχει να διαχειριστεί την πολυπλοκότητα και την ραγδαία διόγκωση του αστικού φαινομένου. Το αποτέλεσμα είναι να επικρατήσει η αρχιτεκτονική, μέσω αποσπασματικών επεμβάσεων στις πόλεις, οι οποίες αποτυγχάνουν να διαχειριστούν τις χαοτικές δυνάμεις που διέπουν το σύγχρονο αστικό φαινόμενο.²²⁹ Πιο συγκεκριμένα μελετάει τις έννοιες της μεγάλης κλίμακας, της πυκνότητας, της μαζικής αστικοποίησης, της πολλαπλής λειτουργίας, του καταναλωτισμού, κ.α. Ακόμη, θεωρεί ότι η αρχιτεκτονική μπορεί αναλύσει την σύγχρονη πραγματικότητα και να επέμβει σε αυτήν αποφασιστικά. Ακριβώς αυτή η ευαισθησία, αποτελεί το κύριο αντικείμενο ενασχόλησης του Ολλανδικού πραγματισμού.

Η σημασία του έργου του Rem Koolhaas, έγκειται στο ότι δημιουργεί ένα νέο αφήγημα για την αρχιτεκτονική και την πόλη. Επιχειρεί να συνδέσει την θεωρία και την πρακτική, μέσα από μία πορεία θέσεων, αναλύσεων και συνθετικών χειρισμών, που κινείται πάνω στον άξονα του πραγματικού.

Δ.4.2: Η ΜΟΡΦΗ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Το έργο του Rem Koolhaas, δομείται πάνω σε δύο φαινομενικά αντιθετικές τάσεις. Η πρώτη αποτελεί ένα αφήγημα, σχετικά με τον αρχιτέκτονα (ήρωα), που έχει τη δυνατότητα να συμπυκνώσει, να διαμορφώσει και να εξυμνήσει την αστικότητα, με έναν ιδιαίτερα αλαζονικό τρόπο. Η δεύτερη συνίσταται στην, σχεδόν εμμονική συγκέντρωση στατιστικών

²²⁹ Rem Koolhaas: «Τι απέγινε με την πολεοδομία», *Metapolis*, (1997), μετάφραση: Γ. Αίσωπος & Δ. Φιλυππίδης, σελ 36-40

δεδομένων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία αρχιτεκτονική η οποία θα βασίζεται όχι στη μορφή, αλλά στην ανάλυση και στην πρόγνωση. Από την αρχή της πορείας του, ο Rem Koolhaas δημιούργησε μία εικόνα που συμπεριελάμβανε αυτές τις τάσεις: *The Fire of Manhattanism Inside the Iceberg of Modernism, Delirious New York*. Το Manhattan, αντιπροσώπευε τον μύθο της αστικότητας, έναν τεχνητό κόσμο που έχει δημιουργηθεί από τις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της ανθρώπινης κουλτούρας. Ο Μοντερνισμός, την ανθρώπινη σκέψη, την ατάραχη σφαίρα δεδομένων, λογικής και οργάνωσης, που τείνει προς αυτό που αποκαλούσε ο Mies van der Rohe, 'σχεδόν τίποτα'.²³⁰

Αυτή η εικόνα που διαμόρφωσε ο Rem Koolhaas, είχε το πλεονέκτημα ότι συνδύαζε την μοντερνιστική πίστη για την αρχιτεκτονική, ως κοινωνικό, οικονομικό και λειτουργικό πυκνωτή, με τον μανδύα της νοηματοδότησης που χαρακτήριζε τον μεταμοντερνισμό. Έτσι κατασκεύασε ένα αφήγημα το οποίο έπειθε, όχι μέσα από την λογική του, τη στοχοθεσία του και την ηθική του, αλλά από την ισχύ των εικόνων που παρήγαγε.²³¹

Ο Rem Koolhaas, κατά τη δεκαετία του 80', ξεκίνησε να συλλέγει όλη τη δυνατή πληροφορία που αφορούσε την ζωή στην Ολλανδία, όχι μόνο τα πληθυσμιακά και οικονομικά στοιχεία, αλλά ακόμα και τις ώρες που περνούσε αυτός στα αεροπλάνα. Έδινε μορφή σε όλα αυτά τα δεδομένα, μέσω του γραφιστικού σχεδίου. Αυτή η οργάνωση της πληροφορίας σε εικόνα, αφορούσε μόνο τη συλλογή, οργάνωση, εστίαση και αφηρημένη μετάφραση των ίδιων των δεδομένων και δεν είχε ως στόχο τη μετάφρασή τους σε κάτι το διαφορετικό. Για τον Koolhaas, τα δεδομένα ως μορφή, έδιναν την απάντηση, για το πώς θα παραχθεί μία αρχιτεκτονική που να λειτουργεί σαν αντίδοτο, για τις ανάγκες της εποχής των πληροφοριών **50**.²³²

Ο Rem Koolhaas υιοθέτησε και προσάρμοσε αυτή τη μεθοδολογία, για να παράξει μία αρχιτεκτονική που ήταν η ίδια μία μορφή τρι-

²³⁰ Aaron Betsky, "Rem Koolhaas: The Fire of Manhattanism Inside the Iceberg of Modernism", στο: *WHAT IS OMA*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ.28.

²³¹ *ibid*, σελ.29.

²³² *ibid*, σελ.33.

διάστατου γραφιστικού σχεδίου. Ήταν μία αρχιτεκτονική, που αναδυόταν από τα δεδομένα. Με αυτό τον τρόπο, έδωσε μία απάντηση στο ερώτημα, του τι συμβαίνει στη μορφή, όταν αυτή έχει ωθηθεί στο 'σχεδόν τίποτα' του Mies, τόσο από την εσωτερική λογική της αρχιτεκτονικής ιστορίας, ή οποία ωθεί προς την αφαίρεση, όσο και από τις διαβρωτικές συνέπειες του οικονομικού εξορθολογισμού, στον οποίο μειώνεται συνεχώς η ανάγκη για νέες μορφές έκφρασης.²³³

50 Το χρηματιστήριο της Shenzhen

Ο Rem Koolhaas από νωρίς, διατύπωσε τον τρόπο με τον οποίο η αρχιτεκτονική θα μπορούσε πάρει θέση στην εποχή των πληροφοριών. Ο αρχιτέκτονας θα είχε τη δυνατότητα, όχι μόνο να συλλέγει πληροφορία, αλλά και να της δίνει μορφή, ακολουθώντας τη δική της λογική. Τα κτίρια, δεν θα είναι στατικές δομές που προκύπτουν από μία στιγμιαία ανάλυση πληροφοριών και παραμέτρων, αλλά ανοιχτές δομές, που θα επιτρέπουν τη συνεχή διαχείριση και διάταξη της πληροφορίας.²³⁴ Ο Graafland για παράδειγμα, περιγράφει την προσέγγιση του Koolhaas στην αρχιτεκτονική, σαν έναν σχεδιασμό χωρίς master plan. "Ο Koolhaas, δεν

233 *ibid*, σελ.34.

234 *ibid*, σελ.38.

εστιάζει τόσο στα σημαντικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά ενός σχεδίου, όσο στις επιχειρησιακές και πραγματιστικές δυνατότητές του, εκεί όπου ο χρόνος αποτελεί ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό...Ο Πραγματισμός του Koolhaas, καθορίζεται περισσότερο από τις εντάσεις που δημιουργούνται μεταξύ της τυποποίησης και της ομοιογένειας και όχι από την ελεύθερη ανάπτυξη σχετικά τυχαίων 'ροών'. Ο αρχιτέκτονας, έχει χάσει από καιρό τον έλεγχο για το μέλλον των σχεδίων του".²³⁵

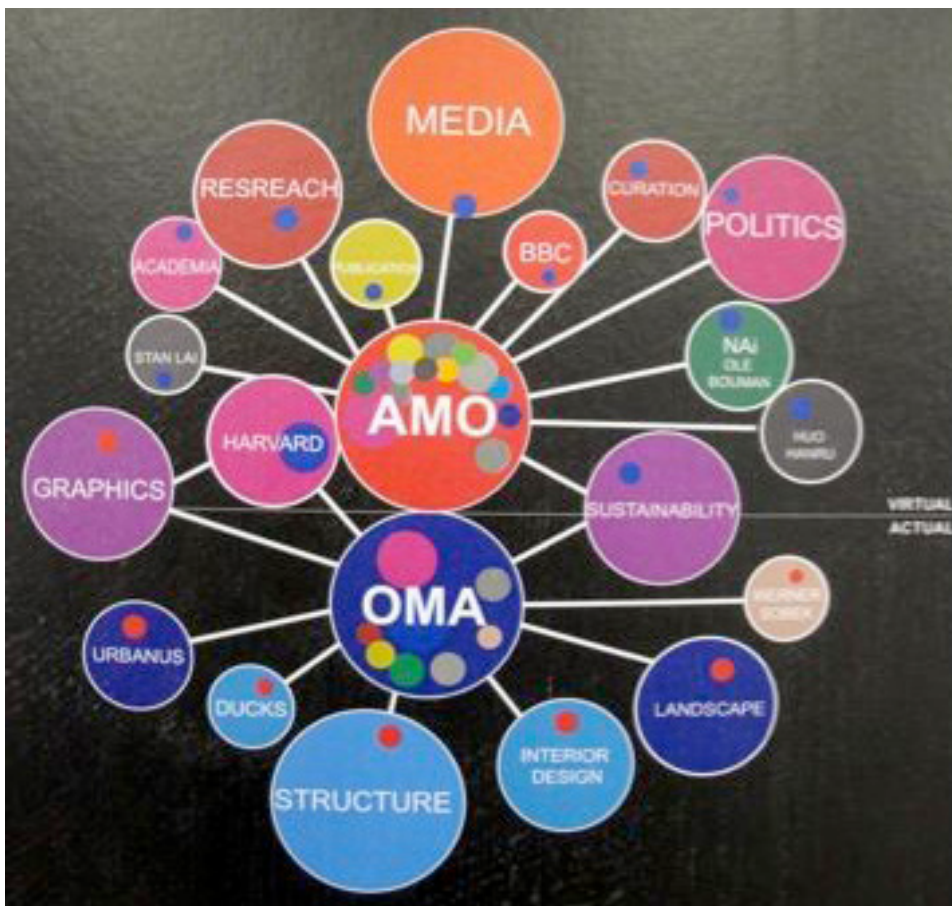
Αυτό επίσης σημαίνει, ότι αλλάζει ο ρόλος του αρχιτέκτονα και από απλός σχεδιαστής κτιρίων, μετατρέπεται σε επόπτη της συνθετικής διαδικασίας, σε διαχειριστή. Ο τρόπος λειτουργίας του γραφείου OMA, αντικατοπτρίζει αυτή τη στροφή στη διαδικασία παραγωγής της αρχιτεκτονικής. Ο Rem Koolhaas την αντιμετωπίζει ως ένα αγαθό, που παράγεται μέσω της ομαδικής προσπάθειας, σε ένα μελετητικό γραφείο που θυμίζει περισσότερο εργαστήριο, παρά σχολείο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζει και η κίνηση του αρχιτέκτονα, να ιδρύσει το γραφείο AMO το 1995, που αποτελεί τον αναγραμματισμό του OMA. Το AMO ασχολείται με την έρευνα πάνω σε θέματα εικονικής πραγματικότητας, συμβόλων, αναλύσεις δεδομένων και γενικότερα με την πληροφορία. Αυτό που είναι ενδιαφέρον για τη δουλειά τους, είναι ότι παράγουν σχέσεις δεδομένων και αναλύσεις, οι οποίες δουλεύουν αρχιτεκτονικά, αλλά δεν είναι κτίρια.²³⁶

Ο στρατηγικός συνδυασμός των OMA/AMO, μπορεί να ερμηνευτεί ως μία προσπάθεια σύνδεσης της αρχιτεκτονικής σκέψης με την αρχιτεκτονική πρακτική, μία καθαρά πραγματιστική θέση. Αποτελεί μία προσπάθεια ενοποίησης των δύο ανεξάρτητων πυρήνων της δουλειάς του Koolhaas, της θεωρητικής έρευνας με την αρχιτεκτονική παραγωγή, ή αλλιώς την σκέψη με την πράξη. Ενώ το OMA αντιπροσωπεύει το αρχιτεκτονικό στούντιο, το εργαστήριο ιδεών και πειραματισμού πάνω στην αρχιτεκτονική μορφή και δομή, το AMO είναι το αντίθετο του πρώτου, δηλαδή είναι η μετατροπή της έρευνας σε εμπορικό προϊόν **51**.²³⁷

235 Arie Graafland, *THE SOCIUS OF ARCHITECTURE*, 010 PUBLISHERS, 2000, σελ.115

236 Okwui Enwezor, "Terminal Modernity: Rem Koolhaas's Discourse on Entropy", στο: *WHAT IS OMA*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003, σελ.118.

237 *ibid*, σελ.119.

51 OMA/AMO

Έτσι ο Rem Koolhaas, κατάφερε να δομήσει ένα νέο αφήγημα για την αρχιτεκτονική, μία σειρά από θέσεις και στρατηγικές, που επιχειρούν μέσα από τον ορθολογισμό και το πείραμα, να επέμβουν θετικά στην πραγματικότητα. Δημιούργησε μία αρχιτεκτονική που λειτουργεί μέσα στην εποχή των πληροφοριών. Η θεωρία και η πρακτική καταφέρνουν να συνδεθούν διαμέσω της πληροφορίας και η σχέσεις λειτουργίας-μορφής, να καθορίζονται από τα δεδομένα. Η διαχείριση της πληροφορίας αποτελεί λοιπόν μία δίοδο, προκειμένου να παραμείνει η αρχιτεκτονική στο προσκήνιο και να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην διαχείριση και στην επέμβαση, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Δ.4.3: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ

Ο Rem Koolhaas γράφει αρχιτεκτονικά σενάρια. Τα κτίριά του αναπαριστούν και συμπυκνώνουν τα πολλά αφηγήματα που χαρακτηρίζουν την ζωή στην σύγχρονη μητρόπολη. Πιστεύει, ότι δεν έχει νόημα η απόρριψη της μαζικής κουλτούρας, αλλά αντιθέτως ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να προσαρμοστεί μέσα σε αυτή. Η πλειονότητα των σύγχρονων αρχιτεκτόνων, δεν πειραματίζεται πάνω στην σύγχρονη συνθήκη. Αποδέχονται το status quo, μέσα από την αναγνώριση ή την απόρριψή του. Ο Koolhaas αντιθέτως πιστεύει, ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να πάρει το ρίσκο, να ανοίξει νέους δρόμους μέσα στην αστική πραγματικότητα, που θα οδηγήσουν με τη σειρά τους στην ανακάλυψη νέων πραγμάτων. Επίσης σημειώνει ότι η αρχιτεκτονική, με το να παίρνει γρήγορες αποφάσεις, καθίσταται άκαμπτη και αναποτελεσματική.²³⁸

Στην συνθετική του πρακτική, ο Rem Koolhaas καθυστερεί όσο το δυνατόν περισσότερο τη λήψη τελικών αποφάσεων, για μπορέσει να ζυγίσει προσεκτικά τα δεδομένα και τα προβλήματα και μέσα από αυτά, να εξετάσει όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της πραγματικότητας, καλές και κακές. Αυτή η ενεργητική συνθετική πρακτική, εκθέτει την αρχιτεκτονική σε κινήσεις, τροπικότητες και τάσεις, που συνεχώς την μεταλλάσσουν και την καθιστούν ευέλικτη να προσαρμοστεί σε μελλοντικές ανάγκες και σενάρια.²³⁹

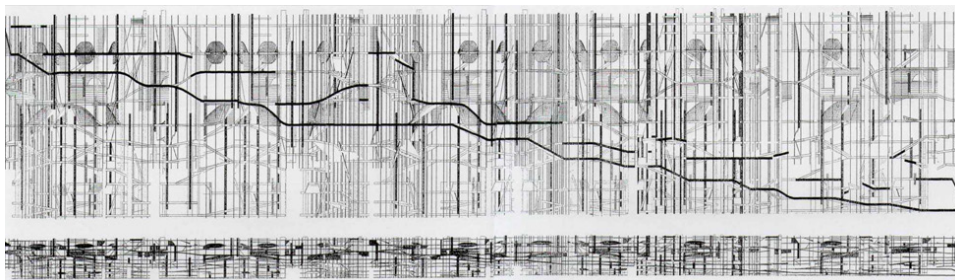
Ο Rem Koolhaas ενδιαφέρεται για την αστική, τοπική κουλτούρα, γιατί σε αντίθεση με την αρχιτεκτονική, έχει ανοιχτό χαρακτήρα και προσφέρει έναν πλούτο από πρωτόγνωρες δυνατότητες. Δεν συνίσταται, όπως η αρχιτεκτονική, μόνο από αυστηρά διατυπωμένους περιορισμούς. Ο Ολλανδός αρχιτέκτονας σχεδιάζει έργα, μέσα στα οποία πολλαπλές διαστάσεις της αστικής κουλτούρας, συγκεντρώνονται σε μία συμπαγή και αφηρημένη μορφή. Παράγεται ένας συνωστισμός από χώρους, λειτουργίες, προγράμματα, κενά, δομές, πορείες, δημόσιους και ιδιωτικούς τομείς. Τα ανόμοια στοιχεία που απαρτίζουν το κτιριολογικό πρόγραμμα, διεισδύουν και συγκρούονται το ένα με το άλλο. Με αυτόν τον τρόπο

²³⁸ Roemer van Toorn, "Architecture Against Architecture", *Film + Arc 2 catalogue*, Graz, 1993, σελ.52

²³⁹ *ibid*, σελ.52

χάνουν την ταυτότητά τους ως ενότητες, και το νόημα κατασκευάζεται μέσω των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Όπως και στο σινεμά, όπου μέσω του μοντάζ οι ξεχωριστές εικόνες ενώνονται για να παράξουν μία αφήγηση, έτσι και στην αρχιτεκτονική του Koolhaas, τα συστατικά της καθημερινής σύγχρονης κουλτούρας διαντιδρούν μεταξύ τους για να παράξουν μία νέα, άγνωστη πραγματικότητα.²⁴⁰

Το βασικότερο συνθετικό εργαλείο που αναπτύσσει ο Rem Koolhaas για να παράξει αρχιτεκτονική, είναι το αρχιτεκτονικό διάγραμμα **52**. “Με τη βοήθεια της διαγραμματικής αρχιτεκτονικής που εισηγείται θα δοθεί η δυνατότητα στον αρχιτέκτονα να κατοχυρώσει μία χαλαρή σχέση μορφής και προγράμματος, ένα κατευθυνόμενο πεδίο μέσα στο οποίο η δραστηριότητα οροθετείται, αλλά δεν περιορίζεται από το κέλυφος.[...] Η μετατροπή του προγραμματικού διαγράμματος σε χώρο, καθυστερεί την αρχιτεκτονική να πάρει μία τελική μορφή, διαμορφώνει τη διαμεσολάβηση μιας εξελικτικής αφαιρετικής διαδικασίας, μία ανοιχτή κατασκευή, μία έλλειψη αρχιτεκτονικής υπέρ της χωρικής εμπειρίας”.²⁴¹

52 Βιβλιοθήκες στο Jussieu, διάγραμμα

Το κτίριο παύει να αποτελεί έναν αυτοτελή οργανισμό και πλέον συνυπάρχει, διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την πόλη. Για να επιτευχθεί αυτό συνθετικά, ο αρχιτέκτονας αποσταθεροποιεί την σχέση μορφής και λειτουργίας (απομορφοποίηση), αντιλαμβάνεται το κτίριο ως τοπίο και δουλεύει πολύ με το εργαλείο της τομής. Η αντίληψη του κτιρίου ως τοπίο, προκύπτει από την εισβολή και σύνδεση αστικών χαρακτη-

στικών μέσα σε αυτό. Αυτό επιτυγχάνεται με τον σχεδιασμό ενδιάμεσου χώρου και με την δημιουργία πολλαπλών σεναρίων κίνησης.²⁴² Έτσι ο “δημόσιος τόπος” του κτιρίου είναι σαν μία τοπιακή επιφάνεια η οποία εκδιπλώνεται συνεχώς από αυτές τις δυνάμεις και δημιουργεί κενούς χώρους με σημασία .

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κτιρίου τοπίου, για την σύνθεση του οποίου χρησιμοποιήθηκε η στρατηγική της πτύχωσης, αποτελεί η πρόταση του γραφείου OMA για τις δύο βιβλιοθήκες στο Jussieu το 1993. Σε αυτήν την πρόταση, η πτύχωση εφαρμόζεται τόσο ως οργανωτικό διάγραμμα, όσο και ως χωρικός πυκνωτής. **53** Ο Koolhaas χρησιμοποίησε την μεταφορά του “κοινωνικού μαγικού χαλιού”, αντιμετωπίζοντας το κτίριο ως μία συνεχή εδαφική επιφάνεια. Τα επίπεδα των ορόφων είναι κεκλιμένα και δημιουργούν ένα κτιριακό συνεχές, μία εσωτερική πορεία από αναδιπλούμενα βατά επίπεδα χωρίς τοίχους, η οποία εκθέτει και συσχετίζει όλα τα προγραμματικά στοιχεία του κτιρίου, αφήνοντας παράλληλα τη δυνατότητα, για μία πιο ελεύθερη και ευέλικτη διάταξη, σε κάθε όροφο.²⁴³ Με αυτή τη στρατηγική, επεκτείνονται μέσα στο κτίριο τα αστικά χαρακτηριστικά που παραδοσιακά εντοπίζονται γύρω, ή κάτω από αυτά, μετατρέποντας την βιβλιοθήκη σε έναν πυκνωτή κοινωνικοποίησης.

Η ελεύθερη διαχείριση της τομής, αποτελεί βασικό εργαλείο για να επιτευχθεί αυτός ο σχεδιασμός **54**. Αυτόν τον αρχιτεκτονικό χειρισμό, ο Rem Koolhaas τον εμπνεύστηκε από τους ουρανοξύστες, στους οποίους διαφορετικές χρήσεις και λειτουργίες, συμπτύσσονται σε ένα ενιαίο σώμα, με οριζόντιες και κατακόρυφες υποδιαίρεσεις.²⁴⁴ Αυτή την λογική την εφαρμόζει, με μεγαλύτερη ευελιξία, για να οργανώσει τα προγραμματικά στοιχεία που έχουν προκύψει από τα προηγούμενα στάδια της ανάλυσής του. Αυτά με τη σειρά τους, μεταφράζονται σε πλήρες και κενό. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους, παράγουν

²⁴² Χατζησάββα Δήμητρα, “η διάλεξη του R. Koolhaas στο μέγαρο μουσικής της Αθήνας”, *Τεχνογράφημα*, 285, 2000, σελ 10-11.

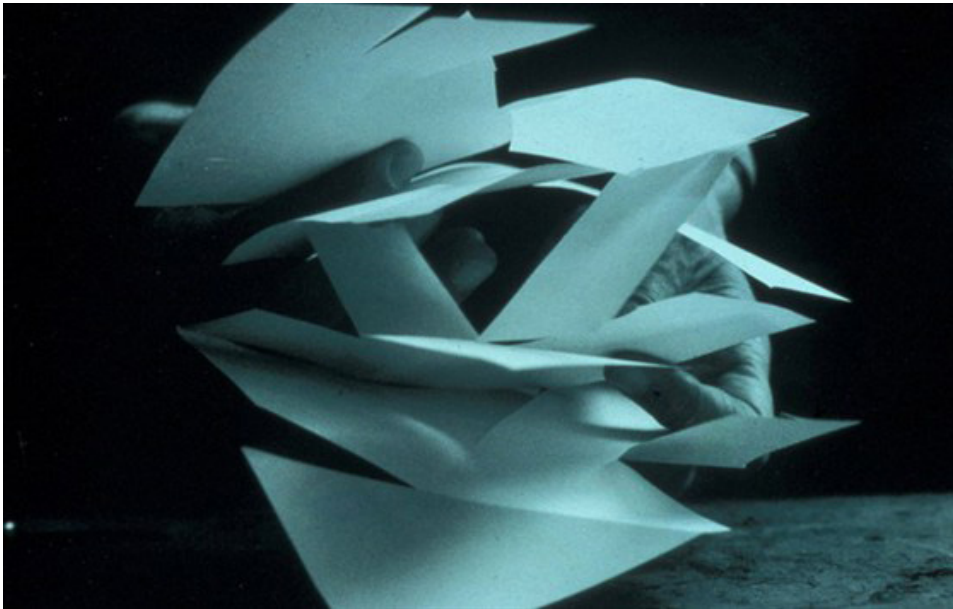
²⁴³ Sophia Vyzoviti, *Folding Architecture: spatial, structural and organizational diagrams*, εκδόσεις: BIS, Άμστερνταμ, 2003, σελ.133

²⁴⁴ Rem Koolhaas, “The Downtown Athletic Club”, στο: *Delirious New York*, THE MONACELLI PRESS, σελ.115

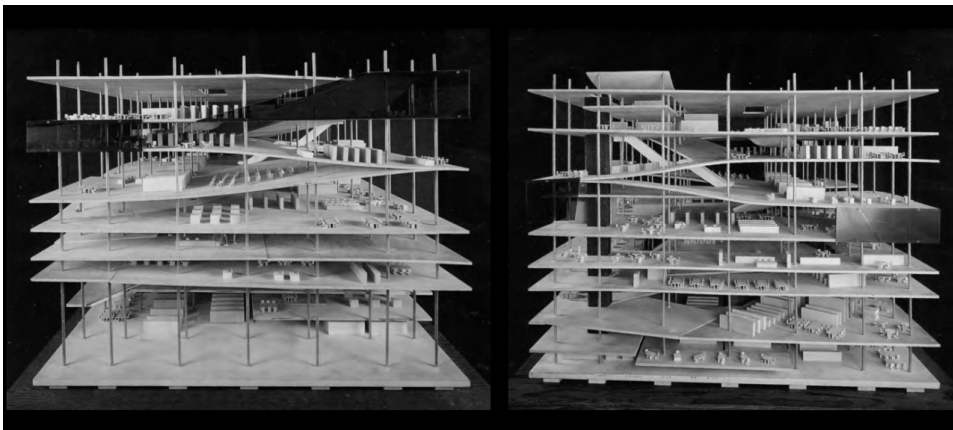
²⁴⁰ *ibid*, σελ.53

²⁴¹ Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: *Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ.296.

πολλαπλά σενάρια κτιριολογικών διατάξεων και τυπολογιών. Με άλλα λόγια, αποτελούν το μέσο με το οποίο τα διαγράμματα, μεταφράζονται σε αρχιτεκτονική φόρμα. Μέσω αυτών των στρατηγικών, η μορφή παύει να καθορίζεται αυστηρά από το πρόγραμμα. Η αποσταθεροποίηση μορφής και λειτουργίας, θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως ένας σχολιασμός πάνω στο μοντέρνο κίνημα.

53 Η πτύχωση- κτίριο τοπίο

54 Βιβλιοθήκες στο Jussieu, μακέτες

Δ.5: ΠΑΡΑΔΕΙΜΑΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ : Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ SEATTLE

Δ.5.1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βιβλιοθήκη του Seattle, αποτελεί ένα σημαντικό έργο για την πορεία του Rem Koolhaas, καθώς σε αυτό το κτίριο συμπυκνώνει τις θέσεις και στρατηγικές, που είχε αναπτύξει στο παρελθόν, σε υλοποιημένα και μη έργα. 55 Ο Rem Koolhaas, ασχολείται σε αυτή την περίπτωση, με έναν τύπο κτιρίου, ο οποίος έχει εξορισμού σχέση με την πληροφορία, τη γνώση και τη διαχείρισή τους. Θα επιχειρηθεί η περιγραφή και η ανάλυση των συνθετικών διαδικασιών που ακολουθήθηκαν, η πορεία δηλαδή με την οποία, η πραγματιστική σκέψη του αρχιτέκτονα κατάφερε να παράξει αρχιτεκτονική, μέσα από την επεξεργασία της πληροφορίας.

55 Η βιβλιοθήκη του Seattle, OMA

Δ.5.2: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΚΟΥ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Η βασική επιδίωξη του αρχιτέκτονα, ήταν να επανακαθορίσει και να επανα-εφεύρει την έννοια της βιβλιοθήκης, ως έναν θεσμό που δεν αφιερώνεται αποκλειστικά στο βιβλίο, αλλά αποτελεί έναν χώρο αποθήκευσης πληροφορίας, όπου όλα τα είδη της παρουσιάζονται με ισάξιο τρόπο. Η παρουσίαση και η διάδραση με την πληροφορία, καθώς και η σχέση της με την ιστορία και με την εν εξελίξει διαμόρφωση της κουλτούρας της πόλης, θα καταστήσει την βιβλιοθήκη ως ένα ενεργό κομμάτι της πόλης του 21ου αιώνα, και των χρηστών της **56,57,58,59,60**.

Ο Koolhaas λοιπόν οπτικοποιεί, διαχωρίζει, αναλύει και ιεραρχεί τα διάφορα είδη πληροφορίας που καλείται να διαχειριστεί, μέσω διαγραμμάτων. Ο διαχωρισμός που προκύπτει εντάσσεται σε δύο συστήματα, το Generic που έχει την μορφή του πλήρους και το Specific που έχει την μορφή του κενού. Τα συστήματα αυτά αλληλεπιδρούν και παράγουν χώρο, ερμηνεύοντας το πρόγραμμα.

Δ.5.3: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Η συνθετική αντιμετώπιση του έργου, εξελίσσεται και διαμορφώνεται κατά βάσει, μέσω αρχιτεκτονικών διαγραμμάτων. Στα δύο πρώτα διαγράμματα, αναπαριστάται η χρονική εξέλιξη και η σχέση των ειδών της πληροφορίας **61** και της έννοιας του κοινωνικού ρόλου του θεσμού της βιβλιοθήκης **62**, αντίστοιχα. Στο πρώτο παρατηρεί τον πολλαπλασιασμό των ειδών της πληροφορίας στη σύγχρονη εποχή και τις σχέσεις που αναπτύσσουν με το βιβλίο. Στο δεύτερο, εντοπίζει τον σύνθετο κοινωνικό ρόλο και την ευθύνη που καλείται να στεγάσει ο θεσμός της βιβλιοθήκης, όπως και την ανάγκη για τον επανακαθορισμό του.²⁴⁵

Ο Koolhaas, συνθέτει το πολύπλοκο πρόγραμμα της πληροφορίας και της λειτουργίας, σε ένα σύστημα πέντε προγραμματικών πλατφόρμων, εξειδικευμένης και μεγάλης απόδοσης, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους στο μέγεθος, την πυκνότητα και την διαφάνεια. Δηλαδή τις διαμορ-

245 OMA-LMN, *Seattle Public Library Proposal*, Δεκέμβρης 1999, σελ.16-18.

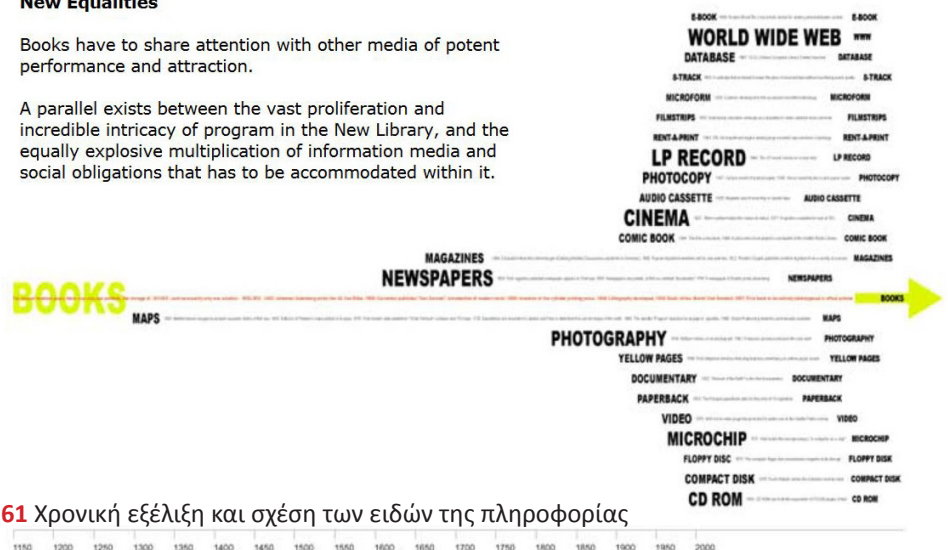
56,57,58,59,60 Οπτικοποίηση του οράματος για τη βιβλιοθήκη του 21ου αιώνα

φώνει η ένταση της πληροφορίας. Στους ενδιαμέσους χώρους μεταξύ των πλατφόρμων, δημιουργούνται και ορίζονται χώροι διάδρασης, πληροφόρησης, δουλειάς και παιχνιδιού για τους χρήστες, δηλαδή ένα είδος συστήματος δημοσίων, συλλογικών χώρων **63**.

New Equalities

Books have to share attention with other media of potent performance and attraction.

A parallel exists between the vast proliferation and incredible intricacy of program in the New Library, and the equally explosive multiplication of information media and social obligations that has to be accommodated within it.

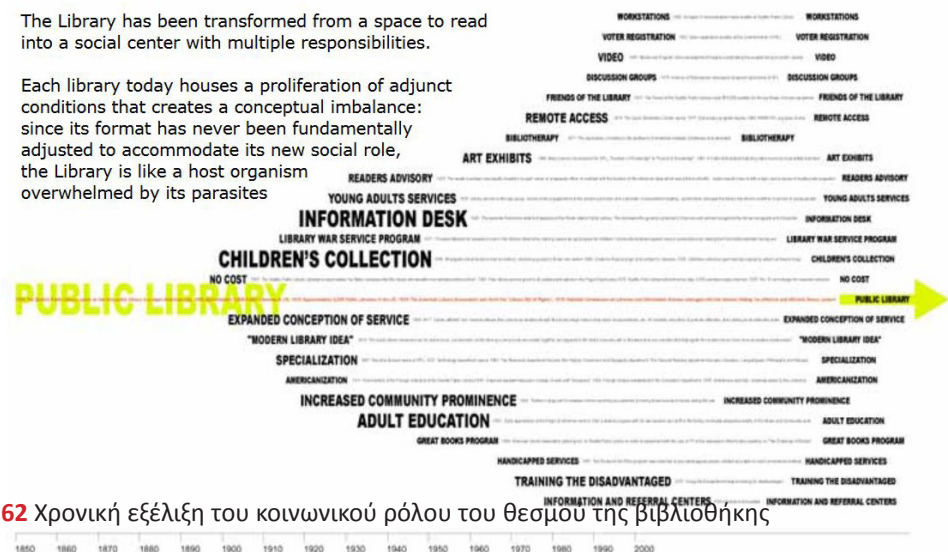

61 Χρονική εξέλιξη και σχέση των ειδών της πληροφορίας

Social Role

The Library has been transformed from a space to read into a social center with multiple responsibilities.

Each library today houses a proliferation of adjunct conditions that creates a conceptual imbalance: since its format has never been fundamentally adjusted to accommodate its new social role, the Library is like a host organism overwhelmed by its parasites

62 Χρονική εξέλιξη του κοινωνικού ρόλου του θεσμού της βιβλιοθήκης

Στο παρακάτω διάγραμμα τομής **64**, απεικονίζεται το είδος και το ποσοτικό εύρος της λειτουργίας και της πληροφορίας που περιέχουν οι όγκοι, καθώς και οι λειτουργίες και ο χώρος που ορίζεται στο ενδιαμέσο, με την υπέρθεση αυτών.²⁴⁶ Οι λειτουργίες δεν μένουν αποκομμένες, αλλά πραγματοποιείται η οπτική και χωρική αλληλοδιείσδυση μεταξύ τους, οι πολλαπλοί προγραμματικοί συνδυασμοί. Η λειτουργία της ελεύθερης τομής, η ενεργοποίηση του ενδιαμέσου χώρου, τα πολλαπλά σενάρια κίνησης και οπτικών, επιτρέπουν την εκδίπλωση εκφάνσεων της αστικής ζωής, μέσα στο κτίριο.

Στην έκρηξη του διαγράμματος της τομής, γίνεται εμφανής η λειτουργία, οι σχέσεις και η σχεδίαση την πέντε θυλάκων σταθερότητας, δηλαδή του Generic και των τεσσάρων θυλάκων αστάθειας, του Specific, δηλαδή του κενού που ταυτίζεται με το δημόσιο **65**. Στο Generic, δηλαδή στο πλήρες, ανήκουν οι βοηθητικές λειτουργίες του κτιρίου, το πάρκινγκ, η συντήρηση, τα δωμάτια των σεμιναρίων, η σπείρα των βιβλίων και η διοίκηση. Μέσα από την υπέρθεση των βοηθητικών χώρων (Generic), διαμορφώνονται κενόι χώροι με σημασία (Specific), που έχουν δημόσια χαρακτηριστικά, δηλαδή οι χώροι για τα παιδιά, το living room (lobby), ο θάλαμος διαντίδρασης και ο χώρος για το διάβασμα.

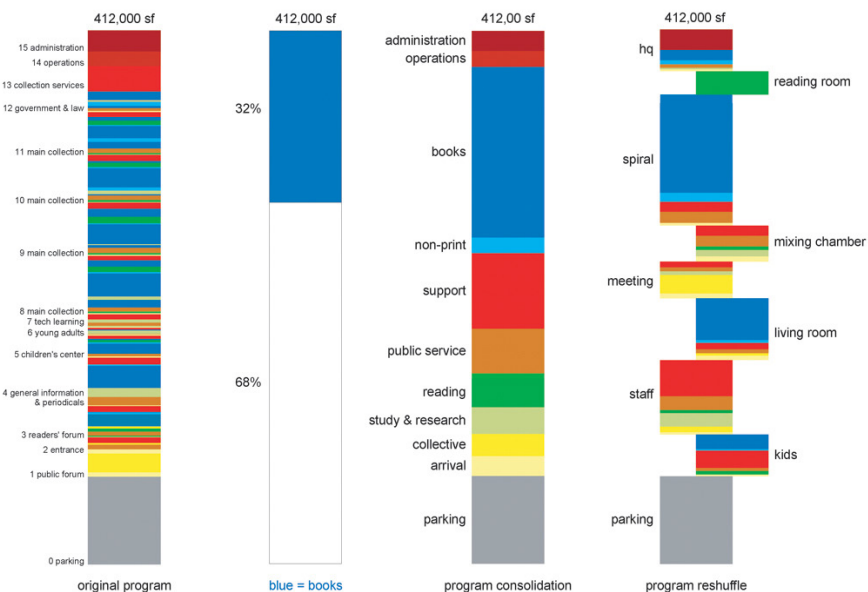
Στο κτίριο είναι εμφανής η υπέρθεση των συμπαγών ορθογωνικών όγκων, του Generic προγράμματος και ο ορισμός του ενδιαμέσου κενού χώρου (Specific), από αυτούς. Το κέλυφος του κτιρίου είναι ένα δικτύωμα από χάλυβα και γυαλί, το οποίο συνδέει τις ακμές των όγκων που βρίσκονται σε υπέρθεση, ορίζοντας τα εξωτερικά όρια των ενδιαμέσων κενών χώρων, όπως και την φόρμα του κτιρίου και τη σχέση που διαμορφώνει με τα γύρω κτίρια **66**.²⁴⁷

Σημαντικό συνθετικό στοιχείο που χαρακτηρίζει το κτίριο, είναι οι συνδέσεις που σχεδιάζονται μεταξύ των ενοτήτων και τα πολλά σενάρια κίνησης που αυτές παράγουν. Ο αρχιτέκτονας, επιλέγει να συνδέει άμεσα με κυλιόμενες σκάλες τους Specific χώρους, προσπερνώντας τους Generic, θέλοντας έτσι να τονίσει τον δημόσιο και τοπιακό χαρακτήρα αυτών των

²⁴⁶ *ibid*, σελ.24.

²⁴⁷ Ingrid Böck, *Six Canonical Projects by Rem Koolhaas*, Jovis 2015, σελ. 264.

χώρων. Υπάρχει επίσης και μία κάθετη σύνδεση με ανελκυστήρες, που διατρέχει όλα τα επίπεδα του κτιρίου, όπως και πολλές άλλες επιμέρους συνδέσεις- διαδρομές.

63 Επεξεργασία του προγράμματος

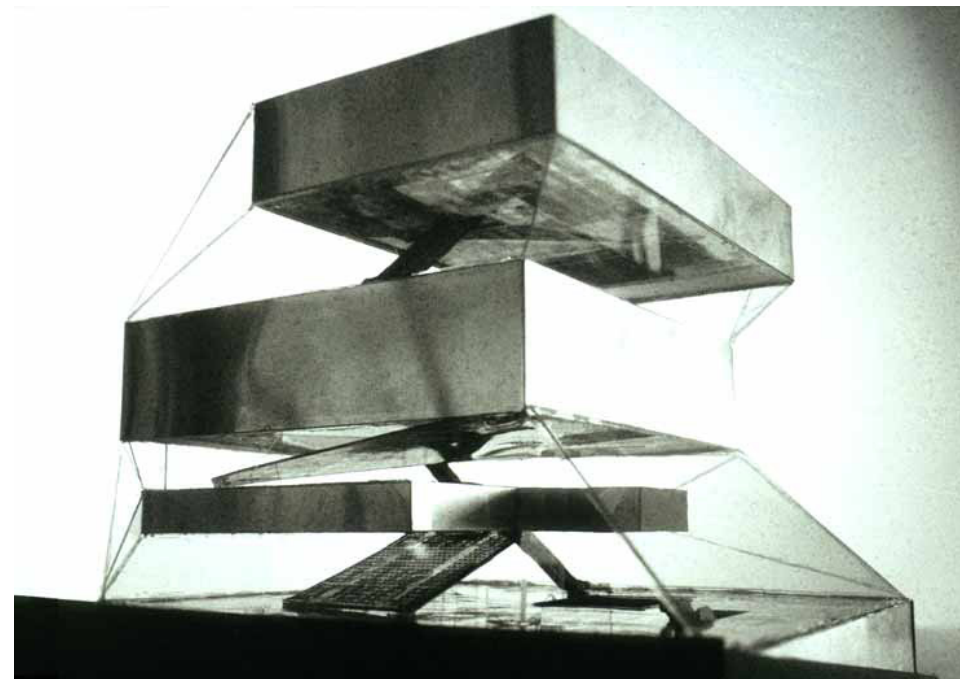

64 Διάγραμμα τομής-αλληλοδιείσδυση προγραμματικών ενοτήτων

Έτσι ο Rem Koolhaas, καταφέρνει, μέσα από την ρασιοναλιστική ανάλυση και επεξεργασία των πραγματικών δεδομένων που χαρακτηρίζουν ένα συνθετικό πρόβλημα, να παράξει μία καινοτόμο αρχιτεκτονική πρόταση, που λύνει προβλήματα και διευρύνει τους ορίζοντες της αρχιτεκτονικής, στην σύγχρονη εποχή.

65 Διάγραμμα Generic-Specific

66 Μακέτα πλήρες-κενό

Ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία τα τελευταία χρόνια, έχει κατακτήσει μία ηγετική θέση στη παραγωγή επώνυμης αρχιτεκτονικής, διεθνώς. Πολλοί την κατηγορούν, ότι εκπροσωπεί ένα star system, το οποίο ακολουθεί τους νόμους της αγοράς και για αυτό είναι τόσο δημοφιλής. Αυτό είναι εν μέρη σωστό, αλλά δεν δικαιολογεί το τεράστιο ποσοστό επιτυχιών που καταγράφει, σε ανοιχτούς παγκόσμιους διαγωνισμούς. Γιατί λοιπόν το ολλανδικό αρχιτεκτονικό προϊόν, είναι τόσο δημοφιλές;

Μία εύκολη απάντηση θα μπορούσε να είναι, ότι έχει κατανοήσει καλύτερα τις ανάγκες της αγοράς και προσφέρει εφαρμόσιμες λύσεις. Η απάντηση νομίζω όμως, ότι βρίσκεται αλλού και έχει να κάνει με τη σύνδεσή του με τον Πραγματισμό και με την προσπάθεια που καταβάλλει, για να αναγνωρίσει και να διαχειριστεί τη σύγχρονη πολυπλοκότητα.

Ο Πραγματισμός επανήλθε στο προσκήνιο, ως μία προσπάθεια να βρεθεί μία λύση, στο χάσμα που υπάρχει, μεταξύ της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πρακτικής, της σκέψης με την πράξη. Η σύγχρονη ολλανδική αρχιτεκτονική πρωτοπορία, το επιχείρησε αυτό κινούμενη στον άξονα της λογικής, δηλαδή ορμώμενη από τα δεδομένα της σύγχρονης πραγματικότητας. Οι ολλανδοί αρχιτέκτονες, ακολούθησαν τους βασικούς άξονες της πραγματιστικής σκέψης, για να αποσταθεροποιήσουν τις δεδομένες αλήθειες και τα όρια που έθετε το status quo, της παγκόσμιας αρχιτεκτονικής διανόησης.

Από τη μία, η πεποίθησή τους ότι μπορούν, μέσω της αρχιτεκτονικής, να επηρεάσουν την πραγματική ζωή των ανθρώπων, τους απομάκρυνε από τη ρομαντική λογική της φαινομενολογίας και του κριτικού τοπικισμού. Αυτή η αμυντική τάση επιχειρεί λόγω της απογοήτευσης που τρέφει για την σύγχρονη κοινωνία, να υπερβεί την αποξένωση, την εμπορευματοποίηση και την καταστροφή της φύσης. Αλλά αυτό δεν το κάνει θέτοντας δύσκολους προβληματισμούς, για την κατανόηση της κοινωνίας

και των προβλημάτων της, αλλά επενδύοντας σε εναλλακτικούς χώρους, μακριά από την άγρια πόλη του ύστερου καπιταλισμού. Ελπίζει να εντοπίσει στιγμές αυθεντικότητας, για να επιβιώσει σε έναν κόσμο που δεν μπορεί να ελέγξει. Με αυτό τον τρόπο η αρχιτεκτονική, απομακρύνεται από τα προβλήματα μίας κοινωνίας που συνεχώς αλλάζει και εστιάζει στις εσωτερικές της αναζητήσεις.

Από την άλλη, η προσήλωση των ολλανδών στις επιχειρησιακές δυνατότητες της αρχιτεκτονικής, τους μετακινεί μακριά από τις ιδεολογικές γενικότητες και τις ατέρμονες αναλύσεις της κριτικής αρχιτεκτονική θεωρίας. Η τελευταία, επιχειρεί να αποδομήσει τον λόγο της αρχιτεκτονικής, να απομυστικοποιήσει το κατεστημένο και να εντοπίσει εναλλακτικούς κόσμους, που βρίσκονται στο περιθώριο. Πιστεύει ότι η δημιουργία απελευθερωτικών πραγματικοτήτων στην καρδιά της κοινωνίας, είναι αδύνατη, αποθαρρύνοντας έτσι το όνειρο και την επιθυμία για δράση.

Οι ολλανδοί Πραγματιστές αρχιτέκτονες αντιθέτως, κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα νέο αφήγημα, για τον ρόλο της αρχιτεκτονικής στον σύγχρονο κόσμο. Η πραγματικότητα και τα δεδομένα της, συντέθηκαν σε ένα ανοιχτό σύστημα σκέψης και δράσης, που μπορεί να κάνει διακηρύξεις και όνειρα, αλλά χωρίς να έχει την απολυτότητα ενός δόγματος. Και αυτό γιατί, οι συνθετικές διαδικασίες που έχουν διαμορφώσει, στηρίζονται στην αλλαγή των δεδομένων και στην γρήγορη προσαρμογή σε αυτά και δεν είναι προσκολλημένες, σε τυπολογικά ή μορφολογικά πρότυπα. Επιχειρούν να αποκαλύψουν την ευφυΐα ενός τόπου (intelligence of place), τη διερεύνηση της δυναμικής του και όχι απλά την ένταξη σε αυτόν.²⁴⁸

Η κριτική που ασκείται στον ολλανδικό Πραγματισμό, η οποία επί της ουσίας εστιάζεται, στην προσκόλλησή του στους νόμους της αγοράς, και στην έλλειψη κριτικής για την ανισότητα που παράγει ο καπιταλισμός, είναι σωστή. Είναι αλήθεια, ότι τα περισσότερα έργα που έχει παράξει, δεν αντιμετωπίζουν τα προβλήματα των μεσαίων και χαμηλότερων κοι-

248 Lootsma, Bart, 'Synthetic regionalization: The Dutch landscape toward a second modernity', στο: Corner, James (επιμ.), *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*. New York: Princeton Architectural Press, 1999, σελ. 251-274.

νωνικών στρωμάτων, αλλά εξυπηρετούν τα θέλω της ελίτ. Αλλά από μία άλλη σκοπιά, με εξαίρεση το Μοντέρνο κίνημα, που όντως είχε τον στόχο να αλλάξει τη ζωή, όλων των κοινωνικών στρωμάτων, ιστορικά, η επώνυμη αρχιτεκτονική, πάντα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Το ίδιο κάνει και ο κριτικός τοπικισμός, το ίδιο κάνει και η αποδόμηση. Η διαφορά έγκειται, στο ότι ο Πραγματισμός το παραδέχεται κυνικά.

Η ιστορία προχωράει μέσα από τα μεγάλα αφηγήματα και τις αποτυχίες τους. Ο ολλανδικός πραγματισμός, βρίσκεται ακόμα εν τη γενέσει του. Η εικόνα που έχει προβάλλει, για τον ρόλο της αρχιτεκτονικής στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, κάποια στιγμή θα ανατραπεί, όπως γίνεται με όλα τα κινήματα. Αυτό που έχει σημασία για την εξέλιξη του αρχιτεκτονικού λόγου και της πρακτικής ευρύτερα, δεν είναι η επιτυχία ή μη ενός αφηγήματος, αλλά οι δυνατότητες που κληροδοτεί.

Το Μοντέρνο κίνημα για παράδειγμα, προσπάθησε να δημιουργήσει έναν καλύτερο κόσμο, μία χειραφετημένη κοινωνία, αλλά κατέληξε, άθελά του, να ενθαρρύνει την αποξένωση και την ομογενοποίηση στις πόλεις. Παρόλα αυτά, κατάφερε να αλλάξει τον κόσμο. Δημιούργησε τα εργαλεία που έκαναν την αρχιτεκτονική, λειτουργική, βιώσιμη και προστιμή στις μάζες. Το ιδιαίτερο αστικό φαινόμενο της Αθήνας, δημιουργήθηκε μέσα από την εφαρμογή των βασικών αρχών του Μοντερνισμού, μεταφρασμένων από τους αρχιτέκτονες και κυρίως από τους κατασκευαστές, για να λυθεί το πρόβλημα της στέγασης στη δεκαετία του 50'. Λόγω της αντιπαροχής, μίας νομοθετικής ρύθμισης που δεν θα μπορούσαν να είχαν προβλέψει οι αρχιτέκτονες, διατηρήθηκε ο παλιός αστικός ιστός και διαμορφώθηκε μία πυκνοκατοικημένη και ανορθόδοξα ρυμοτομημένη πόλη.

Παρόλα αυτά, η μοντέρνα τυπολογία του διαμερίσματος, διαμόρφωσε βιώσιμες μονάδες κατοίκησης για τα λαϊκά στρώματα, που δεν διέφεραν ιδιαίτερα από αυτές των αστικών. Έτσι, ο Μοντερνισμός, πέρα από τον έλεγχό του, διαμόρφωσε μία προοπτική ισότητας στην πόλη, την κατέστησε ένα ανοιχτό πεδίο ζυμώσεων, που αφήνει την δυνατότητα της αλλαγής, κάτι που δεν υπάρχει τόσο έντονα στις ευρωπαϊκές, ζωνοποιημένες πόλεις.

Αντίστοιχα, ο Πραγματισμός στην αρχιτεκτονική, παράγει δυνατότητες. Η ενασχόλησή του με τα δεδομένα της πραγματικότητας και η δημιουργία συστημάτων αξιολόγησης και μετατροπής αυτών, σε ανοιχτές, ευέλικτες δομές, μπορεί να αποτελέσει μία δημοκρατική δυναμική για τις πόλεις. Και αυτό γιατί, σε αντίθεση με τα προηγούμενα αφηγήματα που είχαν ξεκάθαρες αρχές, μέσα και στόχους και που με μαθηματική ακρίβεια κάποια στιγμή αποτύγχαναν, ο Πραγματισμός στην αρχιτεκτονική, παραμένει ανοιχτός σε διαβουλεύσεις και σε μελλοντικούς μετασχηματισμούς. Παράγει δυνατότητες για την αρχιτεκτονική και την πόλη, γιατί προσφέρει ευέλικτα συστήματα σκέψης και δράσης, που μπορούν να αλλάξουν την πραγματικότητα.

Αυτό που χρειάζεται, είναι το όνειρο για την ουτοπία, το άνοιγμα της συζήτησης για τη φύση της δημοκρατίας και τη για θέση που κατέχει τώρα. Χρειάζεται να στραφεί το ενδιαφέρον της αρχιτεκτονικής διανόησης στις πόλεις, εκεί που ζει και θα ζει, η πλειονότητα του κόσμου. Η φαινομενολογία και ο κριτικός τοπικισμός, παράγουν ενδιαφέροντα, ποιητικά κτίρια και χώρους. Η Κριτική θεωρία, αλλάζει τον τρόπο της σκέψης μας και αντίστοιχα τη ζωή μας. Ο Πραγματισμός από την άλλη, μας βοηθάει να ενδιαφερθούμε για την πραγματική ζωή και τον ρόλο που θα πρέπει να διαδραματίσουμε μέσα σε αυτή.

Το αστικό χάος, η συμφόρηση, η πολυπολιτισμικότητα, η ταχύτητα, μπορούν να γίνουν η έμπνευσή μας. Εάν πρέπει να συγκινηθούμε με κάτι, δεν πιστεύω πως πρέπει να είναι μόνο η ευαισθησία ενός αρχιτέκτονα, να εντάσσει με μαεστρία ένα κτίριο στο τοπίο, αλλά η προσπάθεια να γίνουν καλύτερες οι πόλεις μας. Μία προσπάθεια, πέρα από τα δόγματα και τα κλισέ της ωραιοποίησης, που θα βασίζεται στην εύρεση ευφύων και ευρέως εφαρμόσιμων λύσεων, που θα ξεκινούν από την πραγματική και χαοτική πολυπλοκότητα των πόλεων, για να διερευνήσουν δημιουργικά τα όρια του δυνατού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Αναστάσιος Δ. Τέλλιος, Συνεκδοχές- αρχιτεκτονική εικόνα, χωρική αναπαράσταση, εκδόσεις: επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2011

Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της γνώσης, εκδόσεις ΖΗΤΗ, 2012

Χαστάογλου, Βίλμα, Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο - Κριτική ανάλυση, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1982

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

Stan Allen, "Artificial Ecology", στο: *Reading*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003

Jean Attali, "Vertical Labyrinths", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003

Aaron Betsky, "Rem Koolhaas: The Fire of Manhattanism Inside the Iceberg of Modernism", στο: *WHAT IS OMA*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003

Ingrid Böck, *Six Canonical Projects by Rem Koolhaas*, Jovis 2015

Jos Bosman, "Form Follows Fiction", στο: *Reading MVRDV*, σύνταξη: Veronique Patteeuw, NAI Publishers, Ρότερνταμ 2003

Okwui Enwezor, "Terminal Modernity: Rem Koolhaas's Discourse on Entropy", στο: *WHAT IS OMA*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003

Arie Graafland, *THE SOCIUS OF ARCHITECTURE*, 010 PUBLISHERS, 2000

Alain Guiheux, "Systems", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003

W .James, *Pragmatism*, εκδόσεις: Meridian Books (1967)

Rem Koolhaas, Bruce Mau, *S,M,L,XL*, εκδόσεις: Monacelli, 1995

Rem Koolhaas, "The Downtown Athletic Club", στο: *Delirious Kew York*, THE MONACELLI PRESS

Rem Koolhaas, η ομιλία του: "How Modern is Dutch Architecture?" στο: *Mart Stam's Trousers, Stories from behind the Scenes of Dutch Moral Modernism*, σύνταξη: Crimson, Michael Speaks και Gerard Hadders, εκδόσεις: 010 Publishers, Rotterdam 1999

Bart Lootsma, *Super Dutch: New Architecture In The Netherlands*, εκδόσεις: Thames & Hudson, 2000

Lootsma, Bart, 'Synthetic regionalization: The Dutch landscape toward a second modernity', στο: Corner, James (επιμ.), *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*. New York: Princeton Architectural Press, 1999

Winy Maas, "Architecture is a Device", στο: *Reading MVRDV*, NAI Publishers, Ρότερνταμ, 2003

Bryan G. Norton, "Building Demand Models to Improve Environmental Policy Process" στο: *Model-based Reasoning in Scientific Discovery*, σύνταξη: L. Magnani, N. J. Nersessian, and P. Thagard, εκδόσεις: Kluwer Academic/Plenum Publishers, Νέα Υόρκη, 2002

Joan Ockman, *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000

OMA-LMN, *Seattle Public Library Proposal*, Δεκέμβρης 1999

John Rajchman, *The Deleuze Connections*, The MIT Press, 2000

John Rajchman, εισαγωγικό κείμενο στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The Making"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman

Janny Rodermond, "After Next", στο: *Fresh Facts, The Best Buildings by Young Architects in the Netherlands*, NAI Uitgevers/Publishers, Ρότερνταμ 2002

Horst W. J. Rittel και Melvin M. Webber, Dilemmas in a General Theory of Planning, στο: *Policy Sciences 4*, εκδόσεις: Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam 1997

Ilika & Andreas Ruby, *Groundscapes/ El reencuentro con el suelo en la arquitectura contemporanea/ the discovery of the ground in contemporary architecture*, εκδόσεις: Gustavo Gili, 2006, Βαρκελώνη

Moneo Rafael, *Theoretical Anxiety and Design Strategies, in the work of eight contemporary architects*, The MIT Cambridge, 2004

Maurizio Sabini, "Pragmatic Modernism: The Dutch Laboratory on Architecture, Landscape and the City", στο *94th ACSA Annual Meeting Proceedings, Getting Real*, σύνταξη: Renee Cheng & Patrick J. Tripeny, 2006

Saunders, W. *New Architectural Pragmatism: a Harvard Design Magazine Reader*, εκδόσεις: University of Minnesota Press, 2007

NADIA URBINATI, "DEMOCRACY'S MYTHMAKERS", στο: *The Pragmatist Imagination, Thinking about "Things In The World"*, εκδόσεις: Princeton Architectural Press, November 2000, σύνταξη: Joan Ockman

Ton Verstegen, "Use by", στο: *Fresh Facts, The Best Buildings by Young Architects in the Netherlands*, NAI Uitgevers/Publishers, Ρότερνταμ 2002

Sophia Vyzoviti, *Folding Architecture: spatial, structural and organizational diagrams*, εκδόσεις: BIS, Άμστερνταμ, 2003

Leonard J. Waks, "Donald Schöns Philosophy of Design and Design Education", *International Journal of Technology and Design Education*, (11), 2001

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Αύγουστος Μπαγιόνας, "Η ελευθερία στον Σπινόζα", *ΟΥΤΟΠΙΑ* (61)

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

SARAH BOXER, "The New Face Of Architecture", *The New York Times*, NOV. 25, 2000

Hoch, "What can Rorty teach an old Pragmatist doing, public administration or planning", *Administration Society*, (38), 2006

Richard Buchanan, "Wicked Problems in Design Thinking," *Design Issues*, (8), 1992

Richard Coyne, "Creativity as Commonplace", *Design Studies*, (18), 1997

Richard Coyne, "Wicked Problems Revisited", *Design Studies*, (26), 2005

Peter Hemmingsam, "Shopping – Integrating the Fragmented City", *Nordic Journal Of Architectural Research*, (2), 2004

Charles J. Hoch, "Evaluating Plans Pragmatically," *Planning Theory*, (1), 2002

Rem Koolhaas, "Junkspace", *October*, Vol. (100), 2002

Rem Koolhaas, "Koolhaas on shopping", συνέντευξη στο: *arq*, (5), 2001

Rem Koolhaas: "Τι απέγινε με την πολυενοδομία", *Metropolis*, (1997), μετάφραση: Γ. Αϊσώπος & Δ. Φιλίππιδης

Lentricchia, F., "The Return of William James", *Cultural Critique*, (4), 1986

Gavin Melles, "Critical Pluralism / Pragmatism and Design A Generational Attitude", *Collection # 03* - summer 2011

Gavin Melles, "New Pragmatism and the Vocabulary and Metaphors of

Scholarly Design Research”, *DESIGN ISSUES*, (24), 2008

Robert E. Innis, “Meaning art and Politics: Dimensions of a Philosophical Engagement”, *The Journal of Speculative Philosophy*, 2005

Joan Ockman, “what’s New about the “New” Pragmatism and what does It Have to Do with Architecture”, *AV Monographs* (91) sept.-oct 2001

Sharon Poggenpohl, Paima Chayutsahakij, και Chujit Jeamsinkul, “Language Definition and Its Role in Developing a Design Discourse”, *Design Studies* (25), 2004

John Rajchman, “A New Pragmatism?” , *Any-How*, σύνταξη: C. Davidson, MIT Press, 1998

Werner sewing, “From Deleuze to Dewey”, *AV Monographs* (91) sept.-oct ,2001

Michael Speaks, “Theory Was Interesting ... but Now We Have Work”, *Architectural Research Quarterly*, (6), 2003

Sir John Summerson, “A Case for the Theory of Modern Architecture”, *RIBA Journal*, Ιούνιος 1957

T. Spector, “Pragmatism for Architects”, *Contemporary Pragmatism*, (1), 2004

Roemer van Toorn, “Architecture Against Architecture”, *Film + Arc 2 catalogue*, Graz, 1993

Wakkary, R, “Framing complexity, design and experience: A reflective analysis”, *Digital Creativity*, (16),2005

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

Ελένη Βλαχονάσιου, διδακτορική διατριβή: Τεχνικές αναπαράστασης του χώρου και μορφογένεση στον 20ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 2012

Δήμητρα Ν. Χατζησάββα, διδακτορική διατριβή: Η έννοια του τόπου

στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές- σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, Θεσσαλονίκη, 2009

Ελισάβετ Χρυσοχοϊδη, διδακτορική διατριβή: Το διάγραμμα ως νοητικό εργαλείο στις δυναμικές διαδικασίες σχεδιασμού, Αθήνα 2011

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΕΣ-ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μαρία Κουσκούκη, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία: Η φιλοσοφία της παιδείας στον Πραγματισμό του John Dewey. Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Δήμητρα Σφενδόνη – Μέντζου, Θεσσαλονίκη 2008

Χατζηελευθεριάδου, Ε. ερευνητική εργασία: *Ο σχεδιασμός της πληροφορίας στο έργο του Rem Koolhaas*. Επιβλ. Πάκα Αλκμήνη, Χατζησάββα Δήμητρα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2008

Ουρεϊλίδου Ελένη, Μεταπτυχιακή διατριβή: Προγραμματισμός πολιτιστικής και κοινωνικής ενεργοποίησης των αστικών ελεύθερων χώρων, Θεσσαλονίκη 2015

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Wikipedia, Richard Rorty, https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Rorty

Andra Stefan, “Eastern Docklands of Amsterdam”, 2011, ανακτήθηκε από: [https:// amsterdamming.com /2011/03/18/eastern-docklands-of-amsterdam/](https://amsterdamming.com/2011/03/18/eastern-docklands-of-amsterdam/), στις 25/3/17

MVRDV, «Datascapes», ανακτήθηκε από: https://www.mvrdv.nl/en/about/Design_Philosophy, 5/5/2017

OMA, «OMA Unveils Design for The Interlace Residential Complex in Singapore, 2/9/2009», ανακτήθηκε από: <http://oma.eu/news/oma-unveils-design-for-the-interlace-residential-complex-in-singapore>,

Σπύρος Ι. Παπαδημητρίου, «Από την τυπολογία στην τοπολογία και το φαινόμενο της τομής», ανακτήθηκε από: <http://www.greekarchitects.gr> 6/5/2017

